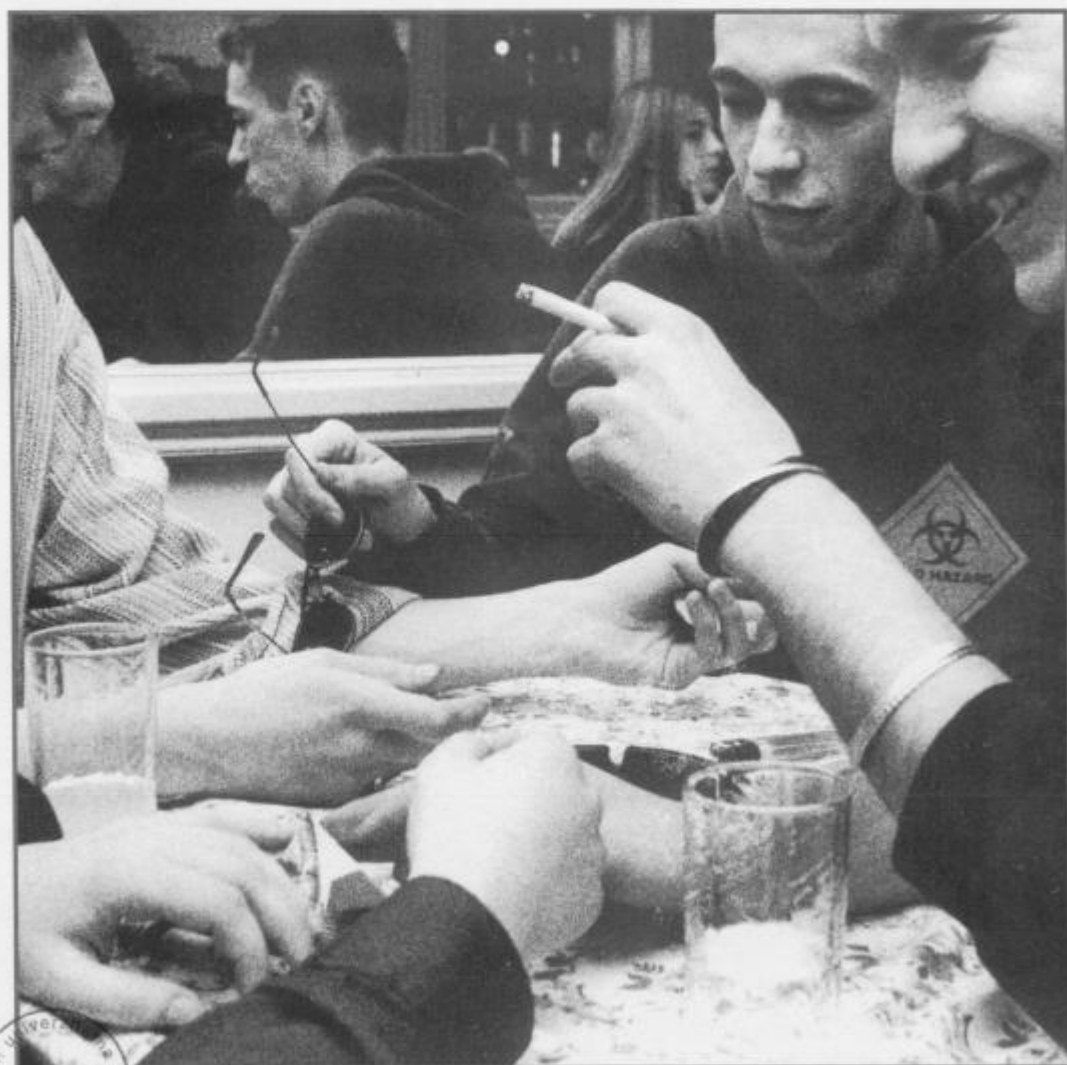

socialno delo

letnik 37 - december 1998 - št. 6

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Uredniški svet

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si
internet www.uni-lj.si/vssd/sd

Uredniški svet (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglesi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1998).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*, *Studies on Women Abstracts*.

Časopis finančno podpirata Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Paco, Ljubljana

Lea Šugman Bohinc EPISTEMOLOGIJA SOCIALNEGA DELA II

Iz urednikove beležke

Odgovori na epistemološka vprašanja (pa tudi sama vprašanja) prihajajo iz vseh mogočih virov. Eden med njimi je kibernetično-kognitivni teoretski sklop, ki se je rodil iz naravoslovnega okvira in ga predstavlja Lea Šugman Bohinc. Naslednjega prispevka, ki ga je spisal Gregor Adlešič, sicer ne moremo brez zadržka uvrstiti v epistemološki okvir, nas pa s kritiko Rawlsove moralne filozofije opozori na drug pomemben vir epistemoloških refleksij, namreč humanistiko in družboslovje. A epistemologija ima poleg različnih virov tudi različne definicije: od tistih, po katerih se v veliki meri prekriva s spoznavno teorijo (epistemologija kot teorija pogojev spoznavanja), do tistih, po katerih se kritično loteva same znanosti (epistemologija kot teorija pogojev znanstvenega dela in znanstvene misli). Zbližamo ju lahko, če vpeljemo polje, ki jima je skupno, namreč, polje vednosti, o katerem je veliko in zelo kritično pisal Foucault. Seveda pa se v tem primeru tehnica močno nagne na stran humanistike in družboslovja, ali natančneje, izkaže se, da je razmejevanje del in kompetenc, ki izhajajo iz vednosti, povezano bolj z družbenimi razmerji kakor katerim koli (drugim) predmetom znanstvenega raziskovanja.

To gotovo ni mesto, kjer bi reševali ključne probleme znanosti, vendar jih tudi ne kaže ignorirati, ker se tesno navezujejo na pogoje praktičnega dela, ki so, kot nazorno pokaže Ivan Janko Cafuta, vse prej kot neproblematični ali neprotislovní. Gre prav zares za povezane teme, saj je tisto, kar se omenjenemu avtorju kaže kot eden poglavitnih problemov v praksi, prav slaba razmejenost del in kompetenc na centrih za socialno delo.

Kako negotova reč pa je t. i. »uporabna znanost«, pokaže v svojem prispevku Tanja Lamovec. Spominja se različnih – pogosto protislovnih – navodil, ki so jih ameriške matere v zadnjih 50 letih dobivale od najrazličnejših strokovnjakov za vzgojo otrok. Toda najresnejši nauk, ki izhaja iz njene analize, ni v tem, da je treba dobro premisliti, preden iz svojih ugotovitev izdelamo navodila za uporabnike in uporabnice, temveč v tem, da se vsako tako navodilo vsaj v času, ko je zveličavno, zdi popolnoma na mestu, tako rekoč edina prava stvar, ki jo lahko napravimo, če smo »na tekočem z znanstvenimi spoznanji«. Tudi če bo že jutri obveljala za popolnoma napačna.

Lea Šugman Bohinc

EPISTEMOLOGIJA SOCIALNEGA DELA II

Pričujoče besedilo smiselno sledi članku Epistemologija socialnega dela (Šugman Bohinc 1997: 289-308), saj uporablja pojme, vpeljane in opredeljene v omenjenem prispevku, in jih razvija naprej, tako da od poprejšnjega globalnega vprašanja človekovega spoznavanja spoznavanja riše prehod k njegovemu razumevanju lastnega in tujega razumevanja.

INTERPRETIRANJE INTERPRETACIJ SPOZNAVANJE KOT REKURZIVNI RAZVOJ INTERPRETATIVNE AKTIVNOSTI

Če zaznavanje (spoznavanje) opišemo kot krožnost procesov razlikovanja ter njihovega opisovanja oziroma interpretiranja, lahko na tej podlagi konstruiramo model zaznavno spoznavnih procesov kot razvoja interpretativne aktivnosti¹. Ta na določenih rekurzivnih ravneh ni nujno ozaveščena, dostopna zaznavalčevi oziroma interpretovi refleksiji. »Do takrat, ko interpretacija postane ozaveščena, dobimo najmanj interpretacijo drugačnega reda« (Barnes 1994: 195). In ko poročamo drugim o tem, kar smo doživeli ali se nam je dogodilo, postane naša ozaveščena interpretacija te kompleksnejše interpretacije spet drugačna interpretacija oziroma interpretacija znova drugačnega reda.

To razumevanje človekovih kognitivnih procesov nadomešča in nadgrajuje dualistično pojmovanje zavestnega in nezavednega. Graham Barnes ponuja kibernetški opis razvoja spoznavnih procesov oziroma interpretativne aktivnosti v rekurzivnih krogih, ki potekajo v dveh smereh: (1) od

prvotne doživljajske kompleksnosti do postopnega zmanjševanja, poenostavljanja te kompleksnosti, pri čemer pa se (2) proizvod vsakega kroga vloži kot podlaga novemu ciklu in tako vsakokrat prispeva k povečanju prvotne doživljajske kompleksnosti. Avtor predlaga model neskončnega števila interpretativnih aktivnosti, ki so kakor vgnezdene ena v drugo (analogno principu lesenih ruskih babušek ali kitajskih škatel) in kjer je vsaka naslednja zaobsežena v prejšnji.

Barnes poudarja, da »interpretativne aktivnosti niso le operacije v naših glavah, temveč komunikacijske akcije znotraj življenjske situacije, ki nas konstituira« (*op. cit.*: 196). Avtor navaja Neisserja (1976): »Percepcija in kognicija običajno nista samo operacije v glavi, temveč transakcije s svetom. Te transakcije zaznavalca ne le informirajo, ampak tudi transformirajo. Vsakogar ustvarijo kognitivne akcije, ki se jih loti« (*op. cit.*: 196). Spoznavanje je torej način človekovega »postajanja« in bivanja v svetu, ki se »poraja« skoz spoznavanje.

Interpretativno (duševno) aktivnost lahko tako opredelimo kot rekurzivno razvijajoče se dogajanje v človeškem organizmu in med njimi. Nemogoče je opredeliti število krogov, redov oziroma kontekstov, skoz katere se razvijajo naša razlikovanja in njihovi opisi, tolmačenja. Prav zdaj umeščamo svojo rekurzivno mrežo razlikovanj oziroma interpretacij v kontekst, v katerem razlikujemo in razlagamo sam pojem razlikovanja. Morda se lahko za namen medsebojnega strokovnega sporazumevanja dogovorimo o določenih načinih interpretiranja, v katerih se pomembno spremeni

vzorec organiziranja naših razlikovanj. Lahko se dogovorimo, da tem načinom ali modusom pripišemo določena imena, zavedajoč se, da pomeni ime samo še eno razlikovanje več, neko kodo, s katero poenostavimo in osiromašimo proces razlikovanja na račun lažjega sporazumevanja².

V tem smislu lahko razumemo Barnesov predlog petih orientacijskih načinov interpretativne aktivnosti:

Način 1 je *razumevanje*. Gre za razumevanje celote bivanja v svetu, za umeščenost (rojenost) oziroma »utelešenost« v družbeni, kulturni, družinski, institucionalni kontekst razumevanja bivanja, za totaliteto interpretativnih aktivnosti, vključujoč koncepcijo, kognicijo, emocijo in percepcijo³. Tako opredeljeno razumevanje ne razlikuje med jazom in okoljem, med subjektom in objektom, med znotraj in zunaj, zato avtor pravi, da je človeški organizem *v* razumevanju. Ljudje smo torej »že« v razumevanju, smo »že« v jeziku, dialogu, interpretativnih procesih⁴. Vsi drugi načini interpretacije, vsi nadaljnji vzorci organiziranja naših razlikovanj so vgnezdjeni znotraj tega načina, v katerem obstaja najvišja kompleksnost interpretativnih aktivnosti. Primer prvega načina interpretativnih aktivnosti je doživljanje v sanjah.

To si lahko razlagamo kot običajno sanjsko (lahko pa tudi običajno vsakdanje) doživljanje, v katerem »ne vidimo, da ne vidimo« (Maturana, Varela 1998: 15). Sanje so tako samoumeven kontekst, da smo kot vrženi vanje in jih dojemamo kot »vse«, nimamo referenčne točke, na podlagi katere bi jih v trenutku sanjanja razlikovali od česar koli drugega, na primer budnosti. Na tej ravni tudi ne razvijemo samorazlikovanja in razlikovanja drugega v smislu razlikovanja »jaza« oziroma kontinuitete posameznika, kot tudi ne razlikujemo sveta kot »stvari«. Morda lahko ta kontekst doživljanja kot totalnega razumevanja opišem celo kot raven »nerazlikovanja« ali vsaj kontekst doživljanja, ki je temu najbližji. Jasno je torej, da lahko na to stanje samo logično sklepam, nič, kar o tem mislim ali povem, pa ne pripada opisani ravni doživljanja, ker me od nje ločijo krogi krogov razlikovanj, četudi hkrati ves čas doživljam tudi *v* razumevanju.

Način 2 je *neposredna »zavest« o razumevanju*. Je ontološka zavest (zavest o bivanju), v kateri je organizem (še vedno) združen z okoljem in v kateri (še zmeraj) ni razlikovanja med subjektom in objektom in ni posredovanja nikakršnih procesov sklepanja (niti ne intuicije). Barnes poudarja bogastvo in visoko kompleksnost interpretativnih aktivnosti v tem načinu zavesti, ki je vgnezden v način 1. Kot primer navaja osebo, ki v globokem hipnotičnem stanju vidi in se neposredno, brez vsakega koncepta zaveda cvetice, ne da bi imela kakršno koli zavestno misel o načinu svoje neposredne zavesti. Neposrednost razumevanja je za Barnesa najgloblja raven razumevanja, ki jo lahko doživimo kot posamezniki, in meni, da dosega tako imenovano mistično doživetje to raven interpretativnih aktivnosti.

To raven doživljanja razumem kot stanje razlikovanja, ki je vsakokrat novo, se ne ponavlja, zato ne razvijemo stalnosti razlikovanja »sebe«, »drugega« ali »stvari«. Naše opisovanje teh vedno drugačnih razlikovanj je kakor »zaustavljanje sveta« (Castaneda 1995), namreč sveta, ki ga na neki drugi, poznejši ravni razlikujemo kot prepoznaven, konstantno opisovan »svet«. V kontekstu neposrednega zavedanja razumevanja so vsa razlikovanja, vključno s samorazlikovanjem, potencialni »svetovi«, ki bodo s krožnim samoobnavljanjem iz večno neznanega šele ustvarili znano, konstantno.

Način 3 je *konceptualizacija*. Ta način, ki je podlaga empirični epistemologiji, utemeljeni na čutnih zaznavah, pripada redu konceptov oziroma stabiliziranih, utrjenih razlikovanj, saj razlikuje objekte (ki so konkretni, abstraktni ali oboje) od celot in je s svojimi interpretativnimi aktivnostmi načina 2 vgnezden v način 2. Gre za še večjo redukcijo interpretativne kompleksnosti.

Svoje tolmačenje tega načina doživljanja sem napovedala pri prejšnji točki. Naša nezaveščena (v smislu še neutrjenega samorazlikovanja kot stabilnega »jaza«) razlikovanja, »preračunavanja« (interpretiranja) s ponavljanjem in samoproizvajanjem pridobivajo svojo običajno stabilnost, kar pomeni, da s stalnim razlikovanjem sebe od drugega razvijemo razmeroma fiksen opis, ki

ga pojmuje kot svoj »jaz«. »Jaz« na tej ravni doživljanja razumem kot komplementarnost neozaveščene procesa, podobnega »samogovoru«, in njegovega proizvoda, opisa oziroma koncepta sebe. Za bralke in bralce, ki so se pripravljene lotiti nekoliko zahtevnejšega razumevanja, ki zgoraj opisane procese-proizvode tolmači s pomočjo von Foersterjeve metafore za sistem značilnega oziroma t. i. »eigen-vedenja«, je na voljo dodatek k temu osnovnemu gradivu.

Način 4 je *mišljenje* in je način odločanja in posredovanja, namernega in ciljnega, zavestnega (oziroma refleksivnega v našem običajnem pojmovanju zavesti) in vzročnega mišljenja, racionalnosti, ki se pri preverjanju sklicuje na avtoriteto. Posameznikovo razumevanje drugega je posredno in podvrženo zavestni interpretaciji, ki še bolj zmanjša kompleksnost tega načina, katerega značilnost je, da lahko tudi lastno interpretacijo vzame kot predmet svojega razmišljanja. Način 4 je s svojimi interpretativnimi aktivnostmi načina 3 vgnuzden v način 3.

Raven zavestne, namerne refleksije kot razmišljanja je torej tisti red razlikovanja razlikovanj, kjer zavestno operiramo s koncepti oziroma kategorijami različnih jezikovnih sistemov, tako da razvijamo koncepte oziroma kategorije drugega reda, torej take, ki namerno interpretirajo sami sebe, se samoopazujejo in samoopisujejo. Na ravni jezika o jeziku, mišljenja o mišljenju, zavesti o zavedanju ustvarimo poseben red razlikovanja razlikovanj, v katerem skoz samoobnavljajoči se »samogovor« oziroma »notranji razgovor« stabiliziramo svoje samorazlikovanje kot nespremenljivi ali težko spremenljivi opis psihosocialnega posameznika z določeno identiteto, osebno zgodovino, navajenim, značilnim doživljanjem, razmišljanjem, odločanjem, ravnanjem, ki je v nasprotju z načinom 3 dostopen osebni miselni refleksiji. To gotovo prispeva k ohranjanju lastne organizacije in prilagojenosti organizma⁵ (tako na biološki kot na psihosocialni ravni, kolikor sploh še lahko govorimo v terminih z dualistično konotacijo – v danem kontekstu gre za dva komplementarna in ne nasprotujoča si načina razlikovanja in opisovanja).

Način 5 je *razgovor*. Za razgovor, ki mu sledi interpretacija zavestnega mišljenja, sta potrebna vsaj dva človeka, tako da eden interpretira svoje doživetje, drugi pa posluša njegovo interpretacijo in jo preinterpretira. Barnes meni, da lahko le prek razgovora razlikujemo na primer snovne predmete od predstav, iluzij in halucinacij ipd. ter ustvarjamo nove razlike, ki posledično širijo razumevanje (način 1).

V razgovoru delimo svoje koncepte z drugimi ljudmi, se z njimi dogovarjamo – strinjamo ali ne strinjamo –, glede interpretacij deljenih oziroma skupnih konceptov in prihajamo do novih analogij, ki bogatijo naše stare interpretacije za pomembno spremembo, novost. Skoz izmenjavo in razvijanje konceptov se ljudje po vsej verjetnosti ne naučimo nič o konceptu, ki je predmet razgovora, o tako imenovanem ciljnem ali tarčnem konceptu⁶ v smislu filozofske definicije določenega koncepta kot pomena besede ali kakšnega drugega simbola, zato pa se veliko naučimo o sebi in drugih – skoz razgovor se spoznavamo.

Razvoj razumevanja (izhodiščne kompleksne celote bivanja) lahko eksperimentalno raziskujemo. Barnes (1995: 19) na primer predlaga eksperiment z razvojem hipnotičnega stanja, začeni z rekurzivno ravniyo razgovora med izurjenim hipnoterapevtom-epistemologom (kibernetikom drugega reda) in eksperimentalno osebo, nato pa slediti globljim, kompleksnejšim ravnem hipnotične komunikacije prek miselne refleksije (posredovanja) in izvirne konceptualizacije do neposrednosti razumevanja ali celo do prvotne totalitete razumevanja.

Na tem mestu želim opozoriti pred morebitnim neustreznim razumevanjem koncepta rekurzivnega razvoja interpretativnih aktivnosti v smislu globalnega zmanjševanja in trivializiranja človekove prvotne spoznavne kompleksnosti od rojstva do smrti. To bi pomenilo maksimalno bogastvo doživljanja na začetku in največjo poenostavitev, »revščino« njegovih spoznavnih zmožnosti na koncu življenja.

Model predpostavlja omenjeno rekurzivnost v razvoju interpretativnih aktivnosti od celote razumevanja (bivanja v razumevanju) do njegove konceptualizacije

in mišljenja (miselne refleksije) ter besednega poročanja, če sploh pride do tega. Toda proizvod procesa na določeni ravni interpretacije se, kot že rečeno, krožno vgradi kot podlaga procesu na naslednji ravni – vsak proizvod človekovega razumevanja, konceptualiziranja, razmišljanja ali razgovora o njegovem doživetju torej doprinese h kompleksnosti razumevanja, ki bo odslej bogatejša in drugačna, kot je bilo.

Konstruiranje in prevzemanje novih konceptov in njihovih povezav prispevata k drugačnemu posameznikovemu razumevanju sebe in pojavov, v katerih je udeležen. Njegova doživljajska resničnost se spreminja skozi učenje in razvoj novih pojmovnih predstav, shem, kategorij, na podlagi katerih posameznik vedno znova ugotavlja, da »svet ni več, kar je bil«. Samospoznavanje in spoznavanje drugih skozi razgovor, v katerem si ljudje delimo različne interpretacije konceptov in razvijemo nove skupne interpretacije, dopolni, spremeni, popestri, obogati, relativizira naše dosedanje razumevanje, širi meje našega bivanja.

Spreminjanje posameznikove doživljajske resničnosti, kompleksnosti njegovega razumevanja, pa vendarle ni neomejeno, nasprotno, celo zelo naporno in težko dosegljivo je. Spomnimo se (Šugman Bohinc 1997: 293-4) temeljne selektivne in reduktivne vloge čutil strukturno določenega organizma in biološko kognitivnega »preračunavanja« (interpretiranja) stabilne resničnosti (kar je predmet znanstvene epistemologije). V rekurzivnem procesu »preračunavanja preračunavanja«, krožnega opisovanja opisov resničnosti, se ta stabilizira do (v dodatku opisane) prepoznavne, značilne, *eigen-* ali lastne vrednosti, značilnega in ponavljajočega se vzorca, ki se upira spremembi in teži k samoohranitvi, stabilnosti. Leta in desetletja ponavljajočega se samorazlikovanja z vsemi drugimi razlikovanji prispevajo k temu, da samoproizvajajoče se vedenje zelo težko ukine proces svojega vzdrževanja, da bi lahko vzpostavilo ravnotežje na neki drugi podlagi razlikovanja, in to celo takrat, ko prepozna neučinkovitost svojega samoprocesiranja, ko »spregleda«, ko »vidi, da ne vidi«.

KIBERNETIKA RAZGOVORA TEORIJA KONVERZACIJE, TEORIJA INTERAKCIJ AKTERJEV

Praktična uporabnost predstavljenega modela krožnega razvoja interpretativnih aktivnosti postane razvidna v vsakem razgovoru, ki ga analiziramo v kontekstu teorije konverzacije oziroma njene novejši razvojne različice, teorije interakcij akterjev (teorije IA). Gordon Pask⁷ je obe teoriji razvijal v okvirih kibernetike drugega reda. Že Wiener je kibernetiko opredelil kot znanost o komunikaciji in učinkoviti kontroli pri živalih in strojih; ker je komunikacija pri ljudeh pogosto tudi konverzacija v najširšem pomenu besede (torej ne le besedna, ampak tudi nebesedna, slikovna, zvočna, telesna...), lahko raziskovanje konverzacije umestimo v kibernetični spoznavnoteoretski okvir.

Pask (1980: 999) jasno razlikuje med pojmom komunikacije in konverzacije. Komunikacijo opredeli v skladu s teorijo komunikacije kot prenos in transformacijo signalov in v tem okviru je vrednost komunikacije v njeni »točnosti« in »verodostojnosti«, ki ju ugotavljamo (ali, točneje, konstruiramo) z zamišljanjem »pravilnih« in »napačnih« vrednosti v kontekstu propozicionalne ali opisne in verjetnostne logike. Po teoriji komunikacije prenos informacij poteka po informacijskem kanalu med oddajnikom in prejemnikom.

V nasprotju s tem je po Pasku vrednost konverzacije (ki, sodeč po definiciji, vedno zahteva vsaj nekaj komunikacije) v sporazumu, ki ga dosežejo udeleženci razgovora na različne načine, na primer, na podlagi ukazovanja in pokoravanja, spraševanja in odgovarjanja ipd., pri čemer pa tako ukazi kot vprašanja nimajo in ne predpostavljajo nobene »dejanske« resničnostne vrednosti. Sporazum si lahko predstavljamo v smislu usklajenih resničnostnih vrednosti znotraj logike samega postopka konverzacije. Značilnost udeležencev v razgovoru je (v nasprotju z vnaprej nedvoumno opredeljenimi oddajniki in sprejemniki), da je njihov razgovor sicer odvisen od njihove avtonomnosti in medsebojnega razlikovanja, vendar hkrati ustvarja tudi nova razlikovanja.

Iz opisanih razlik je razvidno, da »komunikacija ni nujno tudi konverzacija« (op. cit.: 1001). Tako je, na primer, sprejemanje odločitev glede določenih poslovnih vprašanj v podjetju največkrat rezultat odločitve ene same (vodilne) osebe ali (vodilne) skupine, ne pa dogovor kot proizvod razgovora vseh udeležencev, ki so izmenjali, oziroma, drug drugemu pojasnili svoje koncepte in obenem ohranili medsebojno različnost.

Poleg tega, meni Pask, lahko govorimo o življenjsko nujni komunikaciji, na primer, med deli človeškega organizma in viri hrane ipd., nikakor pa v tem kontekstu o opisani komunikaciji ne moremo govoriti kot o konverzaciji. Podobno velja za komunikacijo, na primer, posameznika z ustanovo – podjetjem, državo, »šolo mišljenja«, šolsko zbornico ali kolegijem itn., kar gotovo ni razgovor v smislu Paskove definicije. Seveda meja med komunikacijo in konverzacijo v opisani situaciji ni jasna in enoznačna. Tako se lahko, na primer, z metodo biološke povratne zanke naučimo »pogovarjati«, barantati, dogovarjati s svojimi telesnimi organi in njihovimi fiziološkimi funkcijami. Ali pa diskutiramo s svojo družino, skupino prijateljev itn. na način Paskovega razumevanja razgovora.

Pask razlikuje komunikacijo od konverzacije tudi na podlagi kriterija stopnje bližine oziroma oddaljenosti v »skupnosti« (*togetherness*), bivanju (ali postajanju) skupaj. V tej zvezi trdi naslednje: 1. Preveč skupnosti zavira razgovor. 2. Kadar je preveč skupnosti, komunikacija učinkuje bolj kot mehanizem osamitve kot pa sredstvo dialoga. 3. Premalo razvidne skupnosti pospešujejo uniformno nadomestno skupnost. (op. cit.: 1001) Vse tri teze veljajo le za določene situacije in nimajo splošne veljavnosti. Pomembne so kot možnost motnje (Pask govori o »patologiji«) interakcije zaradi zamenjavanja komunikacije za konverzacijo.

Kot primer prve trditve avtor navaja v sedemdesetih letih modni stil arhitekture, ki omogoča skupno bivanje staršev in otrok in njihovih družin, tako da se lahko starši starajo skupaj z otroki. Gre za uresničevanje zamisli o skupnem življenju več generacij, kar lahko po Pasku otežuje zadostno samo-

stojnost zavzemanja in izražanja različnih stališč in gledišč posameznih udeležencev v družinski skupnosti.

Primer druge trditve je povečana komunikacija (gostejši in hitrejši prenos informacij), ki jo omogoča družinsko gledanje televizije, ob vzporednem upadu razgovora, kakršen se lahko razvije ob morebitni drugi skupni dejavnosti znotraj kulturno dogovorjenega konteksta konverzacije, recimo, ob kosilu ali večerji.

Situacija, ki ponazarja tretjo trditev, je bivanje na obrobju (vele)mesta. Ljudje, ki se z večje oddaljenosti vozijo na delo v središče velikega naselja, se zdijo med seboj povezani, »v komunikaciji«, na podlagi enotnega načina potovanja, udeleženi v množičnih občilih, tržnih procesih itn., kar zrcali določeno zemljepisno omejeno enotnost, skupnost, komunikacijo – toda brez konverzacije.

Pask in Gregory opredeljujeta konverzacijo kot »naravni jezik v dejanju – proces, s katerim namerno uporabljamo jezik, da bi napravili sebe in svet razumljivega eden drugemu« (Pask, Gregory 1986: 204). Teorija konverzacije je teorija interpersonalnih in intrapersonalnih spoznavnih procesov. Ujema se s hermenevtičnim gibanjem v psihologiji, s kibernetiko drugega reda, biološkim proučevanjem avtopoetskih sistemov in s temelji kvantne mehanike – vsem naštetim disciplinam je skupna vključitev opazovalca v sistem opazovanja. Pask meni, da s teorijo konverzacije in s teorijo interakcij akterjev ter z razvijanjem in proučevanjem njune široke uporabe v najrazličnejših dinamičnih sistemih sodelujemo v splošnem, širom sveta razprostrajočem se »novem valu« in v pomembnem »novem valu« raziskovanja.

Pask je pokazal, da konverzacija (v skladu z njegovo definicijo) *ni* komunikacija podatkov niti sredstvo nadzora vedenja enega udeleženega akterja nad drugim ali drugimi. Konverzacija je ravno nasprotna nadzoru in pelje k zmanjševanju urejenosti, pravilnosti (regularnosti). Skoz razgovor lahko vsi udeleženi akterji povečajo bogastvo svojih (osebnih) konceptov in si morda na koncu delijo kakšen (skupni ali javni) koncept.

Kakor konverzacija ni komunikacija, tako tudi prenos informacij ni tak, kot ga opredeljuje komunikacijska teorija, temveč mora vključevati neke vrste vzajemno razumevanje, nekakšno usklajenost med udeleženci – Pask (1987: 18-19) govori o dogovoru, sporazumu, o strinjanju (pa četudi »o strinjanju glede nestrinjanja«, po R. D. Laignu 1977). Po njegovem mnenju je izobraževanje⁸ (v nasprotju s šolanjem) mogoče le, če se učitelj nauči prav toliko ali več od učenca, kot se učenec nauči od učitelja. Podobno lahko trdim za psihosocialno pomoč, ki je uspešna in učinkovita le toliko, kolikor omogoča vzajemno spoznavanje, učenje in spreminjanje obeh udeleženihih akterjev, torej tako socialne delavke/delavca (svetovalca ali terapevta) kot klienta.

Za Paska sta, kot že nekajkrat rečeno, osebi A in B »v« konverzaciji takrat, kadar skoz aktivno jezikovno interakcijo izmenjujeta svoje osebne koncepte (T_A in T_B) tako, da je rezultat razgovora obogatitev njunih osebnih konceptov, kot tudi njuna delitev enega ali več skupnih konceptov, pri tem pa obe osebi ohranita medsebojne razlike.

Za izhodišče pogovora lahko osebi A in B vzameta nek skupni oziroma ciljni ali tarčni koncept⁹ (T) določenega enotno imenovanega dogodka ali problema, nato pa na zaporednih rekurzivnih ravneh opisujeta in s tem razvijata:

1. vsaka svojo interpretacijo koncepta T, torej $A(T)$ in $B(T)$;

2. A-jeve interpretacije B-jeve interpretacije T, torej $A(B(T))$, ter B-jeve interpretacije A-jeve interpretacije T, torej $B(A(T))$;

3. A-jeve interpretacije B-jeve interpretacije A-jeve interpretacije T, torej $A(B(A(T)))$, ter B-jeve interpretacije A-jeve interpretacije B-jeve interpretacije T, torej $B(A(B(T)))$; itn.

Skupni oziroma tarčni koncept T je lahko kar koli, na primer vsakdanje preživetje, sreča, samomor, rojstvo otroka, ljubosumje, ljubezen, izbira poklica..., vse, kar je predmet razgovora med A in B, med socialno delavko/delavcem in klientskim sistemom.

Svetovalni ali terapevtski razgovor v kontekstu kibernetike drugega reda navadno začenjamo s strankino interpretacijo (ki

je njen osebni koncept) določenega skupnega koncepta T. Soočenje strankine interpretacije T s svetovalniko/svetovalčevo (terapevtovo) interpretacijo strankine interpretacije T pa nujno povzroči konflikt, katerega razrešitev kot proizvod razgovora je lahko dogovor – strinjanje obeh udeležencev o določeni interpretaciji koncepta T; njun sporazum o nestrinjanju z določeno interpretacijo koncepta T; nova skupna analogija kot interpretacija, ki je s staro ohranila določeno podobnost, a hkrati vsebuje pomembno razliko. Gre torej za tako spremembo (oziroma pojav nove) strukture osebnih konceptov in obenem udeležencev v razgovoru, da udeleženca še vedno ohranita svojo temeljno interpretativno različnost ter samostojnost, obenem pa razvijeta kakšen nov skupni koncept, ki lahko postane izhodišče novega razgovora.

***

Glede na omenjeno Paskovo opredelitev konverzacije kot izmenjave in delitve konceptov (ob ohranjanju medsebojnih razlik) najmanj dveh udeležencev – spomnimo se (Šugman Bohinc 1997: 301) von Foersterjeve opredelitve resničnosti in resnice kot nečesa, o čemer se vsaj dva opazovalca strinjata, da je resnično –, lahko sklepamo, da so zanj prav koncepti osnovna (ali vsaj praktično najbolj uporabna) enota razgovora. Pask logično dokazuje, da k vsakemu konceptu vodita oziroma ga proizvajata najmanj dva druga koncepta, iz česar izhaja, (1) da je vsak koncept vsebovan v drugem konceptu in (2) da vsak koncept vsebuje neskončno (nedoločljivo) število konceptov. Ne moremo misliti enega koncepta, ne da bi za ta namen samodejno uporabili druge koncepte. Naše mišljenje si lahko tako predstavljamo kot sistem mrežno strukturiranega kognitivnega delovanja z značilnostjo komplementarnosti procesa in proizvoda, kar pomeni, da produkti procesa na eni rekurzivni ravni postanejo osnova za proces na naslednji rekurzivni ravni.

Prav to razumevanje utemeljuje smiselnost uporabe Paskove metode razgovora v interakciji psihosocialne pomoči: z dosled-

nim pozivanjem klienta k razvijanju lastne konceptualizacije problema in njegove rešitve računamo na to, da bo klient zmehčal svoje ustaljene interpretativne vzorce in spremenil svojo interpretacijo v želeni smeri. Naše vztrajanje pri tem, da klient z nami podeli svojo interpretacijo (koncepta T) in našo interpretacijo svoje interpretacije vzame za izhodišče svojih nadaljnjih interpretacij, zagotavlja neizogibno, četudi morda minimalno spreminjanje začetne klientove interpretacije. Spretnost in subtilnost socialne delavke/delavca kot sogovornika pa pomembno prispeva k temu, da opisani proces poteka k smeri, ki sta jo na začetku razgovora skupaj s klientom opredelila kot želeni razplet problema.

Kdo je sploh udeleženi akter v konverzaciji? Pask jasno opredeli udeleženca kot »P-posameznika« oziroma »psihosocialno individuacijo« (Pask 1992: 26-31) – sama raje govorim o psihosocialni kontinuiteti –, ki je zelo splošna oznaka za najrazličnejše entitete, od posameznikove, recimo ji tako, »podosebnosti« ali različnih sistemov prepričanja, do posameznika v običajnem smislu osebe oziroma osebnosti, pa skupine ljudi, družbe, kulture ali naroda, in analogno do kakršnega koli biološkega podistema v smislu imunskega, hormonalnega idr. sistema organizma. Nepomembno je torej, ali gre za osebo ali za družbo, važno je le, da P-posameznika opazujemo in prepoznavamo kot »jaz«, oziroma, da se sam tako opazuje in prepozna.

Paskova opredelitev konceptov in razvoja konverzacije je neposredno primerljiva in usklajena z Barnesovim modelom krožnega razvoja interpretativne aktivnosti. Paskov razgovor se nanaša na tiste rede interpretiranja, kjer že lahko govorimo o neki vrsti neozaveščenega ali ozaveščenega, torej miselno reflektiranega samogovora ali notranjega razgovora, preden (če sploh) se razvije razgovor med dvema ali več udeleženi akterji, ki so lahko posamezni ljudje ali drugi primeri konceptualno sklenjene organizacije.

Pask definira začetek in konec konverzacije. Zanj so razgovori tiste interakcije, ki imajo svoj začetek in konec, čeprav so lahko vmes pretrgane. Razgovor se na primer za-

čne, ko se klient obrne na socialno delavko/delavca, svetovalca ali terapevta po pomoč, ker želi rešiti določeno težavo. Socialna delavka/delavec pomaga klientu zarisati lastno vizijo rešitve problema. Konverzacija se konča takrat, ko klient meni, da je uresničil na začetku opredeljeno vizijo rešitve problema (zelo verjetno je v procesu psihosocialne pomoči večkrat na novo opredelil svojo vizijo zelenega razpleta problema). Z definicijo nove težave se začne nov razgovor. V opisanem smislu je konverzacija kinematična (uokvirjena in zarisana v newtonskem času), v nasprotju z interakcijo, ki je kinetična (se večno giblje in nadaljuje).

Pask se dotakne vprašanja resničnosti vrednosti razgovora. Ta se ne nanaša na resničnostno vrednost (meta)izjav opazovalca konverzacije, kar bi lahko pričakovali, če bi pojmovali dogodek razgovora na način tako imenovanih »trdih podatkov« v okviru pozitivistične znanosti. V nasprotju s to logiko pomeni resničnostno vrednost razgovora strinjanje ali sporazum o nestrinjanju udeleženih akterjev glede neke stvari ali dogodka T. Resnica je torej hermenevtična, nekaj, o čemer se oba udeležena akterja dogovorita oziroma strinjata, da je resnično – in v tem je vsa resnica ter edina resničnostna vrednost razgovora.

Do resnice (dogovora) pridemo z izčiščevanjem pomena (ki pa neizogibno ostaja zasebni pomen vsakega udeleženega akterja) koncepta T oziroma njegove interpretacije v razvoju konverzacije. To izčiščevanje pomena poteka v že večkrat omenjenem procesu spiralne krožnosti, kjer proizvod enega procesa (ravni) postane izhodišče naslednjega procesa (ravni) interpretativne aktivnosti. Proces izčiščevanja pomena se ustavi na točki, ko se oba udeleženca pometita, da sta zadovoljna z interpretacijo drugega o svoji lastni interpretaciji (ki pa je sama prešla mnoge razvojne kroge) koncepta T. Tako je eden od ključnih trenutkov v terapevtski interakciji takrat, ko, metaforično rečeno, terapevt začne gledati skoz klientove oči, klient pa skoz terapevtove, pri čemer se metafora »gledanja z očmi« nanaša na sogovornikov način punktuacije (nakazovanja, naglašanja oziroma poudarjanja) pomena v konverzaciji.

Po doseženem dogovoru je tako repertoar osebnih konceptov vsake osebe v konverzaciji bogatejši za ta proizvod razgovora. Skoz razgovor s socialno delavko/delavcem ima klient priložnost spremeniti svoje koncepte – svoje predstave, konstrukte, predpostavke, opise svojih opažanj, svoje interpretacije –, tako da razvija in dogovarja nove gradnike svojega razumevanja. V slednjih prepoznavam kriterij učinkovitosti svetovalnega ali terapevtskega razgovora v interakciji psihosocialne pomoči.

K EPISTEMOLOGIJI HIPNOZE

Zakaj sploh govorimo o hipnozi v okviru področja kibernetike psihosocialne pomoči? Kako lahko pojem hipnoze povežemo s temo epistemologije socialnega dela? Kako sploh razumemo hipnozo? Katere so predpostavke, ki utemeljujejo naše razumevanje koncepta hipnoze?

Vse do konca 40-ih let so hipnozo uporabljali le kot »sugestivno metodo«. Hipnozo so razumeli kot enosmerno delovanje operatorja na subjekt ter kot metodo operatorjevega nadzora nad subjektom. Vsa prizadevanja operatorja so bila namenjena induciranju (povzročanju, sprožanju) hipnotičnih pojavov oziroma stanj ter njihovi čim boljši rabi za namene zdravljenja. Vloga subjekta (pacienta, klienta) je bila omejena na robotizirano odzivanje, bil je kakor lutka v rokah operatorja, pasivni avtomat, iz katerega je bilo treba odstraniti bolečino ali tesnobo. Opisani odnos se je tako globoko zakoreninil v človeške predstave o hipnozi, da še danes v dobršnji meri prevladujejo stereotipna stališča, čeprav so se epistemološke predpostavke o hipnozi temeljito spremenile.

Zlasti z delom ameriškega psihiatra in psihoterapevta Milтона H. Ericksona (1901-1980) – med drugim je sodeloval tudi pri samih začetkih porajanja kibernetičnega opisovanja komunikacije – se je namreč začelo razvijati razumevanje hipnoze kot »konteksta, okoliščin, vzdušja«, pri katerem se psihoterapija odvija s povečanimi možnostmi za uspeh, saj omenjene okoliščine omogočijo delovanje procesov, ki so nujni

za vzpostavitev integritete osebnosti subjekta (pacienta, klienta). V tako opredeljeni interakciji hipnoze je pacient (klient) pridobil svojo identiteto, dostojanstvo, samospoštovanje. Zaradi vpeljave pojma konteksta in sorodnih pojmov lahko Ericksona pridružimo graditeljem sistemske paradigme, tako značilne in uporabne prav v sodobnem socialnem delu.

Erickson je opredelil hipnozo kot komunikacijo, točneje, kot »inter-komunikacijo«, kar je razumel kot komunikacijo vsaj med dvema osebama, in sicer, kot je sam to imenoval, med nezavednim ene in nezavednim druge osebe. Hipnoza kot (inter)komunikacija pomeni krožno dejavnost, v kateri nezavedno operatorja utilizira, sproža, sledi, vodi nezavedne procese subjekta, sodeluje in se »pogovarja« z njimi, jih interpretira..., in narobe.

Ker vsaka komunikacija vključuje element sporazuma, dogovora – je torej proces in proizvod vzajemnega pogajanja, dogovarjanja, zbliževanja, spoznavanja, razvijanja razumevanja razumevanja – potem naštetje značilnosti veljajo tudi za hipnotično interakcijo med operatorjem in subjektom. V hipnozi velik del opisane komunikacije ne poteka na način običajne zavestne pozornosti, temveč se odvija na kompleksnejših interpretativnih ravneh doživljanja udeleženih v taki interakciji.

Vsaka komunikacija (obnašanje, ravnanje) je smiselna v nekem kontekstu (Bateson 1980; 1990). Naloga svetovalca ali terapevta (socialne delavke/delavca) je odkriti, razlikovati ali naučiti se, na kakšen način je neka določena komunikacija (obnašanje, ravnanje) smiselna za klienta. Okvir opisane naloge je hermenevtičen, saj se nanaša na prizadevanje, razumeti klientovo razumevanje, ne pa na pripisovanje ali celo predpisovanje svojega razumevanja klientu.

Poglavitna uporabnost tako razumljene hipnoze za socialno delo se ob opisanem skupnem hermenevtičnem okviru nanaša na posebni vidik hipnoze v vsakdanjem življenju – na pojave vsakdanjega transa in možnosti njegove ustvarjalne ter učinkovite uporabe (utilizacije) za namene psihosocialne pomoči klientu. Drugi vidik uporabnosti tako opredeljene hipnoze za socialno

delo pa se nanaša na razumevanje, da vsaka interakcija psihosocialne pomoči vsebuje elemente hipnoze, pa če se udeleženci interakcije tega zavedajo ali ne. Opisano razumevanje daje socialni delavki/delavcu možnost, da namerno uporabi (utilizira) neizogibno navzočnost elementov hipnoze za namene psihosocialne pomoči klientu.

Erickson govori o tem, da razvijamo sve-tovalno ali terapevtsko situacijo, ki omogoča »klientu uporabljati njegovo lastno mišljenje, njegovo lastno razumevanje, njegova lastna čustva na način, ki se najbolj ujema z njegovo shemo življenja« (v: Barnes 1994: 203). To je pogosto kontekst, v katerem lahko klient brez zavestnih interpretacij – brez običajne miselne refleksije – opravi svoje interpretativno delo s svojimi lastnimi idejami, občutki in dejanji.

Navajeni smo razmišljati, da le klientov zavestni uvid v osebno problemsko situacijo ter namerno prizadevanje razrešiti jo v smeri zastavljenega svetovalnega ali terapevtskega cilja zagotavljata učinkovito psihosocialno pomoč. Erickson nas po eni strani opozarja na možnosti učinkovite pomoči zunaj okvira običajnih zavestnih interpretativnih procesov (proizvodov), v interpretativnih redih večje doživljajske kompleksnosti. Slednje omogoča inter-komunikacija v kontekstu (okolihčinah, vzdušju) hipnoze in za socialno delo še zlasti pomembnih razmerah vsakdanjega transa, ko klient v svojem doživljanju samodejno preide od zavestni refleksiji dostopnih interpretativnih procesov k nereflektiranim redom interpretativne aktivnosti. Po drugi strani pa Erickson pokaže na neizogibnost klientovega (in seveda tudi svetovalčevega ali terapevtovega) doživljaj-skega prehajanja med različnimi interpreta-tivnimi ravnmi – navadno neizrabljeni viri (samo)pomoči se tako kar sami ponujajo, da z njimi povečamo število možnih odgo-vorov ali načinov ravnanja v interakciji psihosocialne pomoči.

Učinkovita interakcija psihosocialne po-moči deluje torej skoz »indirektno«, pos-redno komunikacijo, t. j., komunikacijo, ki poteka hkrati na več ravneh ali v več di-menzijah. Na ta način komuniciramo bolj celostno, z omenjeno pogosto odsotnostjo

zavestnega procesiranja (interpretiranja) kot vmesnega člana, kar posledično aktivira navidez pozabljene, običajni zavesti (refleksiji) nedostopne zdravilne vire ter ustvarjalne možnosti spremembe (v klientovem interpretiranju, doživljanju, samorazumevanju in razumevanju drugih, ravnanju...).

Hipnozo lahko opredelimo kot proces, s katerim pomagamo ljudem izkoristiti njihove mentalne povezave, spomine in življenjske potenciale, da bi uresničili svoje lastne terapevtske cilje. Naloga svetovalca ali terapevta (socialne delavke/delavca) je, da po natančni preučitvi klientovih življenjskih spoznanj, doživetij in mentalnih veččin (so)ustvari okoliščine (kontekst, vzdušje) za doživetje transa, v katerem lahko klient izkoristi svoje izvirne, ustvarjalne notranje odgovore, da bi izpolnil lastni terapevtski cilj.

***

Operator vpelje razlikovanje zavednega in nezavednega, da omogoči kontekst večje varnosti transa. V ozadju je temeljna predpostavka, da je naše zavedno, programirano z značilnimi držami in stališči sodobnega razumskega človeka, zelo omejeno. Ocenjujejo, da večina ljudi ne izrabi niti 10% svojih mentalnih potencialov. Klienti, ki se obrnejo k svetovalcu ali terapevtu po pomoč, imajo probleme zato, ker je njihovo zavestno programiranje premočno omejilo njihove zmožnosti (Erickson, Rossi 1976). Terapevt jim pomaga razbiti omejitve njihovih zavestnih stališč in osvoboditi njihove nezavedne potenciale za reševanje problema. Za ta namen uporablja različne indirektno pristope v kontekstu (okolihčinah, vzdušju) hipnoze.

Pomembno je razumeti, da Erickson in Rossi uporabljata pojma zavestno in nezavedno kot metafori, pojem zavestno kot metaforo za razumevanje, intelektualno znanje, vednost, razlago, intelektualni spomin, sliko oziroma zgodbo, vrednotenje. Pojem nezavedno pa uporabljata kot metaforo za čustvo, intuicijo, celovito doživetje, neposrednost, čudenje. Prav hermenevtični okvir dela avtorjema omogoča, da upo-

rabljenih metafor ne zamenjajeta za tako imenovana »dejstva«.

Zavestno in nezavedno metaforično razlikujeta kot dva ločena sistema, ki se povezujeata kakor v sestavljaniki. Rossi opisano disociacijo navezuje na razliko med levohemisferičnimi načini (jezikovni, racionalni, linearni, direktni, logični načini, sekundarni proces mišljenja) in desnohemisferičnimi načini (spontani, zaznavno estetski, kinestetični, sintetični, paralogični oziroma apozicijski načini, sanje, sanjarjenje, trans, primarni proces mišljenja).

Omenili smo že Barnesa (1994), ki namesto o zavednem in nezavednem govori o različnih redih ali načinih (modalnostih) interpretativne (mentalne) aktivnosti, ki se rekurzivno vlagajo eni v druge. V določenih rekurzivnih redih naše interpretacije niso dostopne refleksiji običajne zavestne pozornosti, obenem je njihova kompleksnost večja od kompleksnosti interpretacij, ki so dostopne refleksiji naše običajne zavestne pozornosti. Toda meja med njimi ni tako ostra in toga, kakor opisuje dualistično pojmovanje zavestnega in nezavednega. Metafori zavestnega in nezavednega učinkovito nadomestijo in celo presežejo najrazličnejše druge metafore, ki jih večši in ustvarjalni operator (svetovalec, terapevt, socialna delavka/delavec) razvija ter uporablja na način, ki bo prispeval k (so)ustvarjanju hipnoze kot konteksta (okolščin, vzdušja) za uresničevanje psihosocialne pomoči.

NOTRANJI RAZGOVOR

SPREMINJANJE LASTNEGA, ZNAČILNEGA VEDENJA
V INTERAKCIJI PSIHOSOCIALNE POMOČI
IN TRADICIONALNIH SISTEMIH ZNANJA

Paskova opredelitev udeleženega akterja v konverzaciji je privlačna in prinaša novost, ker ga ne omejuje na našo običajno predstavo osebe. Tako lahko raziskujemo potek, vlogo itn. konverzacije »znotraj«¹⁰ posameznika. Tak razgovor označujem s pojmom *notranji razgovor* ali dialog. Notranji dialog opredeljujem kot komplementarnost procesov in proizvodov rekurzivnega razvoja interpretativnih aktivnosti, potem ko se

človekova prvotna zaznavno spoznavna kompleksnost razvije do ravni konceptualizacije¹¹ in preden posameznik na ravni (na primer glasnega) diskurza podeli svoje koncepte s sogovornikom, drugim posameznikom. Notranji dialog razumem v smislu razgovora med različnimi psihosocialnimi individuacijami, kontinuitetami »znotraj« osebe.

Moja teza je, da tako opredeljen notranji razgovor streže vzpostavljanju in ohranjanju posameznikove resničnosti oziroma opisa resničnosti. Je proces in obenem proizvod njegovega rekurzivnega »preračunavanja« (interpretiranja) nečesa, glede česar se različne »notranje« psihosocialne kontinuitete osebka dogovorijo oziroma strinjajo, da je resnično. Notranji dialog se vzpostavlja, ohranja in spreminja rekurzivno – proizvod procesa prejšnjega reda postane podlaga procesu naslednjega reda.

Na podlagi posameznikovega notranjega razgovora razlikovana, »preračunana«, opisana, opredeljena osebna resničnost je lahko v konfliktu z, recimo ji, družbeno (skupno, javno) dogovorjeno resničnostjo, glede katere se strinja par, skupina, skupnost, družba... ljudi. Obenem je na podlagi osebnega notranjega dialoga vzpostavljena resničnost v stalnem vzajemnem, krožnem odnosu z družbeno vzpostavljeno resničnostjo – obe se razvijata v komplementarnem prepletanju procesov in proizvodov na različnih rekurzivnih ravneh.

Mnogi interpretativni redi notranjega razgovora niso ozaveščeni v običajnem pomenu pojma zavesti oziroma zavednega kot miselno reflektiranega. V Barnesovem modelu razvoja interpretativnih aktivnosti bi jih umestili na raven konceptualizacije (način 3), ki postane šele na naslednjih rekurzivnih ravneh ozaveščena, miselno reflektirana (način 4).

Zelo preprost in vsakdanji primer namerno, miselno nereflektiranega, čeprav interpretativno konceptualiziranega notranjega razgovora je mehansko ponavljanje preproste akcije, enote vedenja – vsak se je že kdaj »zalotil« pri (nemem, pa tudi polglasnem ali celo glasnem) prepevanju ali žvižganju melodičnega refrena, (nemem) imenovanju nezavedno zaznanih predme-

tov z ustreznimi znanimi pojmi itn. Kompleksnejši so primeri nezavednega premlevanja določenih preživetih ali mogočih psihosocialnih situacij in interakcij ipd. Celo kadar zavestno, namerno »hočemo« kaj misliti ali česa ne misliti, se pogosto »ujamemo« pri opisanih nehotnih in pogosto ponavljajočih se interpretativnih dejavnostih in se nam hotena misel nenehno izmika, namesto nje pa buči nepregleden roj asociacij, konceptov, občutkov itn., kakor koli že to poimenujemo.

S tem v zvezi je zanimiva budistična vaja »sedeče meditacije« (*za-zen*), kjer je naloga učenca v določenem sedečem položaju zgolj zavedati se svojega dihanja, namerno opaziti vsak svoj vdih in mu slediti v izdih, pa spet v vdih itn. Učenec vedno znova ugotavlja, kako težko je namerno slediti svojemu dihanju, biti mentalno prisoten v vdihu in izdihu. Avtorji F. J. Varela, E. Thompson in E. Rosch (1992: 23-26) uporabljajo za omenjeno stanje zavestne (duševne oziroma duhovne) prisotnosti, zlitosti s sedanjim dogajanjem pojem polnosti duha v smislu zbranosti (*mindfulness*). To, kar spoznava učenec sedeče meditacije, je nekoordiniranost biološkega in kognitivnega, nekakšna disociacija, ko je videti to, kar običajno imenujemo telo, kot bi živelo svoje življenje, to, kar pojmuje kot svojo duševnost, pa »zasedajo« nepovezane misli, občutki, dnevne sanjarije, fantazije, dremavost, mnenja, teorije, sodbe o mislih in občutkih, sodbe o sodbah..., neprekinjena notranja konverzacija, ki ji oseba le redko zavestno »prisluhne« ali jo namerno reflektira. Navedeni avtorji poročajo, da začne človek zares razlikovati med »biti prisoten« in »ne biti prisoten«, šele ko se loti opisane naloge.

Tako opredeljen notranji razgovor ima vlogo izredno pomembnega mehanizma »preračunavanja« (interpretiranja), vzpostavljanja in ohranjanja stabilne osebne resničnosti. Ker se vzpostavlja na ravni konceptualizacije in mišljenja, je odločilni *trivializator* vsakokratne prvotne (zaznavno spoznavne) kompleksnosti, ker skozi rekurzivni razvoj interpretativnih aktivnosti v smeri selekcioniranega zmanjševanja, poenostavljanja, konstruiranja ter samoobnav-

ljanja kognitivnega »preračunavanja« do določenih svojih značilnih vzorcev smiselno zagotavlja človekovo psihosocialno preživetje, samoohranitev (če pripišemo nalogo biološkega preživetja, torej ohranitve organizacije in prilagoditve na okolje, selektivnemu redukcijškemu in konstrukcijskemu delovanju človeškega organizma, zlasti možganov in čutil).

Prav zaradi značilnosti, ki notranjemu dialogu omogočajo opravljanje opisane (najbrž primarne) funkcije, pa isti mehanizem opravlja še drugo, prvi komplementarno, čeprav navidez nasprotno, nezdružljivo nalogo: spreminjanje, bogatenje in večanje kompleksnosti osebne resničnosti – običajnemu, znanemu različno »preračunavanje« (interpretiranje), opisovanje resničnosti, razbijanje lastnega, značilnega vedenja. To delovanje lahko prepoznamo tudi kot zagotavljanje psihosocialnega preživetja na neki drugi rekurzivni ravni (drugega reda), v nasprotju z dosedanjo ravnijo stabilne resničnosti, kjer je utrjeni, stabilizirani notranji razgovor prispeval k ohranitvi (nezaželenega) doživljanja brezizhodne, nesmiselne, boleče, nevzdržne... psihosocialne situacije, interakcije (tudi v smislu samoodnosa oziroma interakcije različnih P-kontinuitet znotraj osebe).

V tem smislu lahko v določenem življenjskem kontekstu notranji razgovor kot kreator in vzdrževalec stabilne osebne resničnosti ovira vzpostavitev psihosocialnega preživetja na drugi, danemu kontekstu ustrenejši rekurzivni ravni interpretiranja, saj se mora po svoji primarni funkciji upirati spremembi, ohranjati (»preračunavati«, interpretirati) »dogovorjeno«, dosedanjo stabilnost, lastno organizacijo resničnosti.

V enem od prejšnjih razdelkov sem predstavila Paskovo teorijo konverzacije in teorijo interakcij akterjev. Zamislimo si zdaj situacijo, v kateri se na socialno delavko/delavca obrne kdo, ki potrebuje pomoč pri reševanju kakšne težave. Opis ustreza prej prikazanemu kontekstu klientovega doživljanja nezadovoljive, boleče, morda nevzdržne psihosocialne situacije oziroma interakcije. Razgovor je eden najpriročnejših in najnaravnejših medijev za medsebojno spoznavanje socialne delavke/delavca in

klienta skoz razvijanje njunih (osebnih) interpretacij skupnih konceptov.

Skoz razgovor¹² s socialno delavko/delavcem ima stranka priložnost spremeniti svoje (bodisi neozaveščene, miselno nereflektirane, samoobnavljajoče se, bodisi namerno miselno utrjevane in samoproizvajajoče se) koncepte – svoje predstave, konstrukte, predpostavke, opise svojih razlikovanj –, tako da razvija in dogovarja nove gradnike svojega notranjega razgovora. Mnogo novih konceptov razvije neozaveščeno – menim, da običajni zavestni uvid v lastno kognitivno delovanje, v svojo P-kontinuiteto ni nujen, včasih pa je celo nezaželen.¹³

Temeljnega pomena je razumevanje socialne delavke/delavca, da je vsaka interpretacija (dogodka ali stvari, ki sta sama koncept z imenom T) osebna in da vsak pomen ostaja zasebni pomen, vendar se ta skoz razgovor izčiščuje in spreminja, dokler krožni razvoj klientove interpretacije T v plesu s svetovalčino/svetovalčevo interpretacijo T oziroma s svetovalčino/svetovalčevo interpretacijo klientove interpretacije T (itn.) ne pripelje do dogovora obeh udeleženih akterjev glede skupne interpretacije T.

Tak pristop socialne delavke/delavca je hermenevtičen, izhodišče njenega razgovora s klientom ni neka predpostavljena »skupna podlaga«, neki teoretski jezik, v katerega je treba prevesti klientov osebni jezik, ali, še bolje, klienta naučiti tega teoretskega jezika, da bo z njegovo pomočjo lažje uvidel in razumel naravo svoje težave. V tem primeru bi šlo zgolj za učenje novih imen ali kod, kjer učenec ne bi imel nikakršne možnosti in pravice opisovati svoje osebne ter dogovarjati nove skupne interpretacije teh imen in izčiščevati ter spreminjati osebni pomen teh interpretacij. Hermenevtično naravnana socialna delavka/delavec pa se uči razumeti klientovo razumevanje, da bi v tem referenčnem okviru skupaj s klientom razvijal/a nove analogije.

Na podlagi večkrat opisane logike kognitivnega »preračunavanja« stabilne osebne resničnosti lahko sklepamo, da se bo z razvojem novih konceptov in njihovih interpretacij omenjena resničnost spremenila.

Pri tem namreč upoštevamo značilnost živih organizmov in njihovega mentalnega delovanja, da se obrazec (algoritem, funkcija) delovanja spremeni z vsako kognitivno akcijo¹⁴, ki jo živo bitje izvede. Ta temeljna netrivialnost živega bitja je tista lastnost, ki mu omogoča pretrgati določeno nezaželeno, samoproizvajajoče se, zase značilno vedenje in vzpostaviti drugačne, zadovoljivejše načine samoorganiziranosti, nove značilne vzorce kognitivnega »preračunavanja« osebne resničnosti.

***

Primer opisane morebitne neustreznosti posameznikovega utrjenega notranjega dialoga glede na dano (nastalo) življenjsko situacijo pa ni edini (je pa običajni) razlog, zaradi katerega se razvije potreba ali želja po njegovi spremembi.

Ko sem še v svojem diplomskem delu raziskovala pojmovanje zavesti in sploh spoznavnih procesov, sem poleg sodobne psihologije zavesti primerjala tudi pojmovanja različnih tradicionalnih sistemov znanja, kot so hinduizem, budizem, taoizem, zen budizem, sufizem in indijanski sistem znanja. Čeprav se nisem mogla celovito poglobiti v te izjemno kompleksne, metaforično in alegorično bogate opise sveta in zavesti, sem vendarle nekaj prepoznala – skupno uporabo mehanizma notranjega razgovora za namerno doseganje ciljev, ki jih lahko opišem kot spremembo obrazca kognitivnega »preračunavanja« stabilne, značilne osebne resničnosti. Celo metafore, ki jih v različnih tradicijah opisovanja sveta uporabljajo za poimenovanje tega mehanizma, postopka in ciljev, so med seboj podobne in obenem ustrezajo tukaj ponujenim opisom, ki so v nekem smislu tudi sami zgolj metafore.

Kot razujem omenjene različne sisteme znanja, vsi opredeljujejo posameznikovo resničnost kot funkcijo njegovega načina razlikovanja, njegovega spoznavanja (beljenja) neznanega (črnega) (Šugman Bohinc 1997: 298-9). Drugačno temeljno razlikovanje in njegovo opisovanje (z vsemi rekurzivnimi izpeljavami) priključuje v živ-

ljenje drugačno resničnost, drug svet. Vsi ti svetovi so funkcija nedojemljivega, nezrekljivega, nespoznavnega Sveta¹⁵, v katerem ni razlikovanj in ga ni mogoče razlikovati, zato so vsi običajni poskusi, dotakniti se ga z našim običajnim načinom, razlikovanjem, obsojeni na neuspeh, na metafore metafor. Zamenjavanje osebnega sveta za Svet je samoprevara (hinduistična in budistična *maja*). Edina možnost za njegovo doživetje je v stanju nerazlikovanja, kar seveda ni stvar konceptualnega mišljenja in govora, temveč stvar celostnega, kompleksnega doživetja s polno zavestjo. Ko se oseba vrne iz tega stanja v svoje običajno stanje doživljanja, doživeto največkrat pozabi, ali pa se v prizadevanjih, opisati ga, le oddaljuje od njega. Ostanjejo ji spet zgolj metafore, ki jih lahko deli le s tistimi, ki so zavestno doživeli stanje nerazlikovanosti.

Osebna resničnost je hinduistični *atman*, budistični *dharmakaja* v takšnosti (*tathata*), indijski *tonal*. Nespoznavna Resničnost je hinduistični *brahman*, budistični *bodhi*, taoistični *tao*, indijski *nagual*. Navedeni sistemi znanja so razvili celo paleto zamenljivih ali sorodnih pojmov, s katerimi označujejo različne vidike zavesti, »jaza«, resničnosti oziroma sveta.

Kar je zame zanimivo, je pomembnost, ki jo v naštetih tradicijah pridajajo kognitivnim procesom in njihovim proizvodom, kakor koli že to imenujejo. Na podlagi razumevanja, da je to krožno dogajanje odgovorno za vzpostavitev stabilne osebne resničnosti, so razvili najrazličnejše postopke za spremembo toka tega dogajanja, za prekinitve utrjenega obrazca kognitivnega »preračunavanja« (interpretiranja), da bi se vzpostavila drugačna struktura in organizacija razlikovanj in njihovih opisov – v mejah tiste organiziranosti in prilagojenosti organizma, ki še zagotavlja biološko preživetje.

Budisti tovrstno spremembo, ki je cilj njihovega sistematičnega in zelo zahtevnega prizadevanja, med drugim imenujejo *nirvana*, prenehanje kroženja uma, za taoiste je to *vu-hsin*, ne-kognicija, v zenu ne-um ali praznina, sufiji želijo doseči stanje zrcala v smislu nekonceptualnega zavestnega stanja neposrednega spoznavanja,

indijanska tradicija pa uporablja prav pojem prekinitve notranjega dialoga ter govori o notranji tišini in zaustavljanju sveta.

Postopki za doseganje tega cilja so raznovrstni, večinoma so utemeljeni na osredotočanju zavestne pozornosti, namerne refleksije. Fokus osredotočanja je lahko proces oziroma proizvod razlikovanja in opisovanja – Claudio Naranjo (Naranjo, Ornstein 1973) na primer razlikuje pot oblik (osredotočenost na nekaj, kar razlikujemo in opisujemo kot zunanji »predmet«, »stvar«) in pot izraza (osredotočenost na to, kar razlikujemo in opisujemo kot notranje duševne procese in njihove proizvode). V tem primeru oseba razbija rutino oziroma stabilnost svojega kognitivnega »preračunavanja« (obrazec razlikovanja in njegovega opisovanja), tako da zavestno preusmeri in vzdržuje svojo pozornost na opisanem fokusu osredotočenja.

Naranjo poudarja značilni negativni, izločitveni vidik poti oblik in izraza, kar opredeli s skupnim pojmom *negativna ali srednja pot* in je naravni komplement vsake metode usmerjene pozornosti. V mislih ima osredotočenost, ki poskuša biti čimbolj neusmerjena – oseba zaznava oziroma spoznava, doživlja brez zavestne miselne refleksije, brez običajnega notranjega razgovora. Spomnimo se že omenjene »sedeče meditacije« in naloge, namerno slediti svojemu dihanju, kjer se šele soočimo z razliko med zavestno mentalno prisotnostjo in navadno neozaveščeno, miselno nereflektirano odsotnostjo oziroma pretrganostjo, frfotavostjo svoje pozornosti. Drug primer metode neusmerjene zavestne pozornosti je njeno odpiranje nedoločljivemu številu (»zunanjih« ali »notranjih«) vtisov, ki naj jo dobesedno preplavijo. To naj bi onemogočilo običajno kognitivno »preračunavanje« (interpretiranje) osebne resničnosti, ker se količina inputov tako poveča, da mehанизem razlikovanja in njegovega opisovanja, torej notranji razgovor, preprosto odpove, utihne.

Vsi navedeni sistemi znanja operirajo z razliko, s spremembo vajenega, stabilnega načina interpretiranja sebe v svetu, kar je funkcija utrjenega, samoproduktivajočega se

samoopisovanja v opisovanem svetu. V interakciji psihosocialne pomoči so razlike oziroma spremembe lastnega, značilnega, utečenega vedenja sistema (različnih psihosocialnih kontinuitet znotraj posameznika ali med njimi) neprimerljivo manjše, manj izrazite, a vendar zadostne, da zanihajo običajni tok kognitivnega »preračunavanja« resničnosti v drugo smer, zamajejo rigidno interpretiranje interpretacij in prispevajo k stabilizaciji zgolj nekoliko, a za terapevtske namene dovolj različne osebne resničnosti.

ULOVITI NEULOVLJIVO O NETRIVIALNOSTI IN ENTROPIJI

Predstavo o naravi človekovega spozna(va)nja in o naravi sveta, na podlagi katere se je utemeljila miselnost Zahoda, lahko opišemo s tremi elementi, ki jih pod različnimi imeni najdemo kot metodo pojasnjevanja oziroma razlagalno načelo v filozofiji in znanosti od Aristotela naprej. Omenjeno triado, ki je nadvladala mnoge druge mogoče modele pojasnjevanja (na primer metaforo, analogijo, hiperbolo, parabolo) sestavljajo vzrok-operator-učinek (von Foerster 1991: 68). Kot je razvidno, gre za osnovne sestavine linearne povezanosti vzroka in posledice prek posrednika (algoritma), ki predpisuje potek transformacije med njima.

V klasični fiziki nastopajo v triadi vzrok-zakoni narave-učinek, v matematiki neodvisna spremenljivka-funkcija-odvisna spremenljivka, v silogistični logiki nižja premisa-višja premisa-logični sklep, v nekaterih vejah psihologije motivacija-osebno-vedenje, v etologiji dražljaj-organizem-odgovor, v računalništvu input-računanje-output.

Poznavanje operatorja transformacije je ob danem inputu predpostavljene ključ za točno, nepristransko, zanesljivo, ponovljivo napoved outputa. Naštete značilnosti napovedi so kriterij »objektivnega« raziskovanja, v katerem lastnosti raziskovalca ne smejo vplivati na predmet raziskovanja, če naj velja za znanstveno. Vprašanje je, kako bi se razvijali zahodna znanost in tehnologija, če ne bi bili utemeljeni na opisanem tri-

adnem pojasnjevalnem načelu. Filozof Alan Watts (1969) navaja Josepha Needhama, ki meni, da so Kitajci – kot primer epistemološko različnega modeliranja in opisovanja narave človeka in sveta – prav zato tako malo napredovali v objektivistično pojmovani znanosti, ker niso nikdar razmišljali o naravi kot o mehanizmu, »sestavljene« iz ločenih delov in zavezanem kavzalnoličnim zakonitostim. To, kar so bili za Zahodnjaka vzroki in učinki, so bili za Vzhodnjaka korelati, torej dogodki, ki se odvijajo v medsebojni, krožni povezanosti – kakor spredaj in zadaj, zgoraj in spodaj, zunaj in znotraj, zvok in tišina, telo in prostor.

Heinz von Foerster opredeljuje sistem, katerega delovanje lahko razložimo s pomočjo omenjenega triadnega modela, za trivialni stroj¹⁶ ali sistem. Njegove značilnosti so sintetična določljivost (lahko ga izdelamo, zgradimo in razgradimo, kar ga determinira), analitična določljivost (s poskusi, katerih število je enako številu razlikovanih notranjih stanj oziroma možnosti transformacije, lahko določimo, izračunamo algoritem te transformacije), neodvisnost od lastne zgodovine (pretekle operacije nimajo nobenega vpliva na potek poznejših operacij, kar pomeni, da pri enakem algoritmu odnosa enakemu inputu vselej, v katerem koli trenutku izvedemo transformacijo – pred tisoč leti, danes, čez tisoč let – pripada enak output); napovedljivost (ker poznamo odnos med inputom ter outputom in je ta odnos nespremenljiv, lahko na podlagi konkretnega inputa popolnoma točno predvidimo output).

Zelo preprost primer trivialnega stroja je sistem, v katerem prevedemo prve tri črke abecede (input) v prva tri naravna števila (output). Da bi določili algoritem transformacije, potrebujemo natanko tri poskuse, saj ostane prevod enak, nespremenljiv, tudi če ga ponovi kdor koli kadar koli v prihodnosti. Zgradimo lahko $3 \times 2 = 6$ mogočih strojev z $A \times 1$, $B \times 2$ in $C \times 3$. Oglejmo si primer omenjene transformacije v naslednji sliki in tabeli.

Slika 1

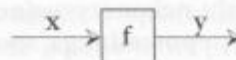

Tabela 1: Transformacija $y = f(x)$

X	y
A	1
B	2
C	3

Drug primer preprostega trivialnega stroja je anagram, ki spremeni dano zaporedje črk v drugačno črkovno zaporedje. Predstavljajmo si preprost anagram, ki preobrazí input A v output B, B v C, C v D in D v A. Zdaj potrebujemo štiri poskuse, da ugotovimo obrazec transformacije. Izračunamo lahko tudi, koliko je vseh možnih anagramov, ki jih lahko zgradimo na podlagi A, B, C in D: natanko $4 \times 3 \times 2$, torej 24, kar je število permutacij štirih enot. Potrebujemo torej štiri poskuse, da bi določili, katerega od 24 mogočih anagramov imamo pred seboj. Prav zato opisujemo sistem kot trivialni. Oglejmo si vseh 24 možnih anagramov v tabeli 2.

ke učijo pravih, objektivnih, napovedljivih odgovorov na vprašanja in jih tako vzgajajo v predvidljive, zanesljive in vdane predstavnike družbe, katere člani so.

Povsem drugače pa deluje sistem, ki ga von Foerster imenuje netrivialni stroj. Ob lastnosti sintetične določljivosti – njegov konstruktor je z izbiro njegove strukture sintetično določil zgradbo sistema – ima nekaj odločilnih neprijetnih lastnosti: je analitično nedoločljiv (teoretično ali pa vsaj praktično nimamo na voljo dovolj časa, da bi izvedli vse možne poskuse za ugotovitev obrazca transformacije, če ga ne poznamo); je odvisen od svoje zgodovine (z vsako operacijo, ki jo izvede, se algoritem njegove transformacije nekoliko spremeni); je nenapovedljiv (zaradi vseh naštetih značilnosti se output, ki smo ga enkrat opazili pri danem inputu, ob ponovnem enakem inputu najverjetneje ne bo ponovil, temveč bo nekoliko drugačen).

Netrivialni stroj dolguje svoje značilnosti svoji strukturi delovanja. V nasprotju s tri-

Tabela 2:

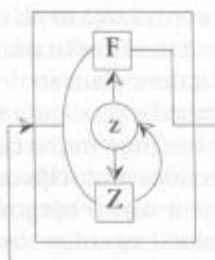
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2	2
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	1	2	3	4
A	A	A	A	A	A	B	B	B	B	B	B	C	C	C	C	C	C	D	D	D	D	D	D
B	B	C	C	D	D	A	A	C	C	D	D	A	A	B	B	D	D	A	A	B	B	C	C
C	D	B	D	B	C	C	D	A	D	A	C	B	D	A	D	A	B	B	C	A	C	A	B
D	C	D	B	C	B	D	C	D	A	C	A	D	B	D	A	B	A	C	B	C	A	B	A

Namesto črk ali števil lahko za input vstavimo logične premise¹⁷, vzroke itn. Zahodni svet je po von Foersterju »zaljubljen« v trivialne stroje – skoraj ni izdelka, za katerega ob nakupu ne bi dobili garancijskega lista, ki zagotavlja njegovo trivialnost za določen čas obratovanja, in če se stroj po naključju izkaže za nezanesljivega (na primer, gospodinjski strojček se pokvari, nov avto obstane na cesti, obleka se pri prvem pranju strga, čevljem odpade podplat, kasetofon ne dela...), kupec reklamira izdelek – pokliče »trivializatorja«, ki bo odpravil okvaro ali zamenjal predmet. Von Foerster tudi vse izobraževalne ustanove označuje za »trivializacijske«, v katerih otro-

vialnim strojem, katerega nespremenljivo transformacijo lahko pojmuje kot eno in isto notranje stanje stroja (z), transformacija v netrivialnem stroju z vsakokratno izvedbo preskoči iz enega notranjega stanja v drugo (z') in teoretično lahko zavzame velikansko število notranjih stanj (Z). Odnos med outputom in inputom torej ni nespremenljiv ali stalen, temveč ga določa strojeva prejšnja operacija – njegovi predhodni koraki določajo njegovo sedanje vedenje.

Zamislimo si spet preprosto različico netrivialnega stroja, ki razume le štiri črke (inpute): A, B, C in D. Oglejmo si shemo (von Foerster 1991: 9) delovanja takega sistema:

Slika 2

Naša naloga je odkriti obrazec, po katerem poteka njihova transformacija, pri čemer upoštevamo, da se ta spreminja z vsakokratno izvedbo. Pričakujemo lahko 24 mogočih anagramov z vsemi možnimi notranjimi stanji – zaporedji njihovih permutacij, kar matematično pomeni $6,5 \times 10^{27}$ različnih strojev – če imamo na voljo računalnik, ki obdeluje po en par input-output oziroma x-y v vsaki mikrosekundi, bi za določitev obrazca stroja potrebovali čas, ki presega čas našega vesolja. V tem smislu je analitična določljivost sistema teoretično mogoča, vendar praktično neizvedljiva, transkomputabilna.

In vendar si pristaši umetne inteligence domišljajo, da se jim bo s pomočjo računalniške simulacije posrečilo spoznati delovanje najkompleksnejšega netrivialnega stroja – možganov, ki razpolagajo s kar 10^{10} nevronov!

Sistemov, ki imajo več notranjih stanj, torej ni mogoče matematično identificirati, ne moremo jim analitično določiti operatorja – naravnega zakona, funkcije, višje premise, osebnosti, vezi med vzrokom in učinkom. Von Foerster trdi, da so vsi sistemi z več notranjih stanj – z izjemo tistih, ki jih narišemo na papir – netrivialni stroji. Netrivialni so praktično vsi sistemi od različnih neživih do živih »strojev«, sistemov (samo)organizacije – njihovo delovanje je rekurzivno: z vsakim outputom se spremeni notranje stanje sistema, vsak output postane podlaga (input) naslednji transformaciji, s čimer se njen izhodiščni obrazec krožno spreminja. Von Foerster v tej zvezi navaja Wittgensteinovo postavko številka 5.1361 v *Logično filozofskem traktatu*: »Na prihodnje dogodke ne moremo sklepati iz sedanjih. Vera v vzročno zvezo je praznoverje.« (V: von Foerster 1991: 8).¹⁸

***

Kako torej ravnati z netrivialnimi sistemi, če jih ne moremo analitično identificirati, ker se z vsako izvedeno operacijo obrazec njihovega delovanja krožno spreminja, in tako ne moremo natančno napovedati njihovega delovanja v prihodnosti? Če bi se vprašali, ali se imamo za trivialni ali netrivialni sistem, bi verjetno pritrdili drugemu. Če pa imamo sebe za netrivialne, moramo tudi celotno vesolje, katerega del smo, razumeti kot netrivialno – von Foerster trdi, da je sistem povezanih netrivialnih strojev tudi sam kot celota netrivialni stroj. Svet kot netrivialni sistem je torej analitično nedoločljiv, odvisen od svoje preteklosti in nenapovedljiv.

Von Foerster meni, da človek v tako opredeljenem svetu uporablja tri glavne strategije, da bi si nekoliko olajšal situacijo. Najobičajnejša strategija je nevednost – prezretje, ignoriranje problema, kar je »Laplacianska rešitev«¹⁹. Druga pogosta strategija je poenostavljanje – banaliziranje, trivializiranje problema, sebe, sveta, kar izredno zmanjša število mogočih izbir na jasno opredeljen okvir »pravilnih« (in »nepravilnih«) rešitev. Tretja, redka, a po von Foersterju edina ustrezna strategija, je razvijanje epistemologije netrivialnosti – opazovati sebe in svet skozi prizmo neulovljivosti obrazca kognitivnega »preračunavanja«, spremenljivosti obnašanja, in tako povečevati število mogočih izbir. Von Foerster zagovarja stališče, ki mu služi kot konstruktivistični etični imperativ: »Vedno bom ravnal tako, da bom povečal celotno število svojih izbir!« (1984: 188).

Zanimivo je, da so prva spoznanja o netrivialnosti opazovanih sistemov prišla iz »najtrše« znanosti, fizike, kjer je Heisenberg postavil načelo nedoločenosti – kvantna teorija (Capra 1989) namreč pojasnjuje, da sveta ni mogoče razdeliti na najmanjše, med seboj neodvisne enote (raziskave submikroskopskega sveta atomskega jedra so odkrile nekaj sto takih »elementarnih« delcev), kot ni mogoče z gotovostjo napovedati pojav posameznega dogodka v določenem času in prostoru – fizikalno opisani svet je v svojem temelju enotnost medsebojne

povezanosti dogajanja in napovemo lahko le verjetnost tega nerazdružljivega pojavljanja. V tem smislu klasični ideal »objektivnega« opisovanja sveta ne velja več, saj sta tako opazovalec kot opazovani pojav del iste, nedeljive interakcije.

Že teorija relativnosti (Einstein 1905), še zlasti pa kvantna fizika (npr. Heisenberg, Bohr, Schrödinger idr. v dvajsetih letih tega stoletja) je vpeljala pojem *udeleženca* namesto ločenega opazovalca in mu podelila poseben »vzročni«, določujoči status v sistemu narave. Vsak sistem, vsak kvantni pojav se nahaja v tako imenovani superpoziciji značilnih stanj, o katerih ni mogoče reči nič gotovega, dokler se ne pojavi zavestni opazovalec, ki opravi meritev sistema oziroma pojava. Šele meritev nam pove, v kakšnem značilnem stanju se sistem nahaja. Do tega trenutka pa se sistem obnaša, kot da ne bi bil v nekem značilnem stanju. Seveda tako pojmovanje vnaša že omenjeno nepredvidljivost, muhavost v predpostavljene zakone narave, ki smo jih doslej pripisovali delovanju neživih in živih sistemov, in številni fiziki se s tem pojmovanjem ne strinjajo²⁰, obenem pa se vedno več znanstvenikov nagiba k fizikalnemu opisovanju sveta z (zavestnim) opazovalcem kot nujnim udeležencem vsakega sistema opazovanja.

Alan W. Watts (1969) v tem smislu opisuje nastanek mavrice, ki se pojavi – kar pomeni, da jo opazimo – le, kadar obstaja določeno trikotno razmerje med soncem, vlago v zraku in opazovalcem. Sonce in vlaga v pravilnem položaju sta prav tako nujna za manifestacijo mavrice kakor opazovalec, čeprav smo navajeni razmišljati o mavrici kot o funkciji zgolj prvih dveh pogojev, vlogo opazovalca pa spregledamo. V zvezi s tem Watts postavlja provokativno hipotezo, da pred obstojem opažanja sposobnega živega organizma »ni bilo« vesolja in so organski ter neorganski pojavi začeli obstajati tako rekoč sočasno, v istem trenutku. Avtor se sprašuje, ali je mogoče, da vsa naša geološka in astronomska zgodovina govori le pripovedko o tem, kako »bi se bilo« zgodilo, »če« bi takrat opazovali? Wattsovo razmišljanje razumem kot analogijo von Foersterjevi opredelitvi načeloma nerešljivega vprašanja o nastanku vesolja.

Psiholog Harold J. Morowitz (v: Hofstadter, Dennett 1980: 48) opisuje epistemološki krog »od duha nazaj k duhu«, v katerem primerja razvoj treh zahodnih znanosti, namreč psihologije, biologije (s fiziologijo) in fizike (s kemijo) z vidika uporabe koncepta duševnosti oziroma zavesti kot pojasnjevalnega načela. Morowitz izpelje epistemološki krog od razvoja dualizma duha in telesa prek reduktivističnega, pozitivističnega objektivizma, ki tudi človekovo duševnost proučuje in razlaga z biologijo ter fiziologijo, njiju pa pojasnjuje s kemijo in fiziko. Fizika 20. stoletja pa se v kvantni teoriji poslužuje narave kot razlagalnega koncepta prav tega pojava, ki ga je pozitivistična psihologija tako uspešno reducirala na biologijo in prek te na fiziko: kvantna fizika se opredeljuje z zavestjo (duhom) oziroma z opazovalcem kot nujno sestavino sistema opazovanja.

Von Foerster (1972) navaja kot prvi primer, da so lastnosti opazovalca eksplicitno vstopile v fizikalni zakon, Maxwelllovo molekularno interpretacijo znamenitega drugega zakona termodinamike, ki govori o ireverzibilnosti ter o nujnih izgubah energije v toplotnih procesih oziroma o entropiji. Maxwell je poskušal preslepiti neusmiljeni drugi zakon termodinamike, po katerem se energija v termičnih procesih v nasprotju z energijo v mehanskih procesih ne ohranja, temveč se zmanjšuje, s čimer se povečuje nered, entropija – različno segreti sistemi namreč težijo k medsebojnemu toplotnemu izenačenju, kar botruje neizogibnim toplotnim izgubam oziroma brisanju razlik med prvotnimi sistemi, kjer je bila temperatura edini kriterij razlikovanja. Potreben bi bil torej opazovalec s sposobnostjo razlikovanja.

Iznajdljivi fizik si je v ta namen izmislil »demon« – odtlej je znan kot Maxwellov demon – ki prebiva na mestu med dvema toplotnima sistemoma, kjer skrbi za to, da se razlike med njuno sekretostjo ne le zmanjšujejo, temveč celo povečujejo. Demon s svojo sposobnostjo razlikovanja vročih (hitrih) in mrzlih (počasnih) molekul usmerja vroče molekule v prvotno toplejši, mrzle pa v prvotno hladnejši sistem. Na ta način preprečuje entropijo

(nered) in povečuje negentropijo (red) oziroma organiziranost sistema, kar mu omogoča prav njegova razlikovalna sposobnost oziroma zmožnost prepoznavanja informacij. Tako je po Maxwellovi interpretaciji za ohranjanje in povečevanje reda v toplotnih sistemih nujna udeležnost (zavestnega) opazovalca – drugi zakon termodinamike je bil videti premagan.

Naknadne analize so vendarle pokazale, da omenjeni zakon nespodbitno drži. Da lahko demon sploh razlikuje vroče in mrzle molekule, potrebuje namreč neko svetilo, energija zanj pa se pomalem troši. V nekem trenutku svetloba ugasne, demon v temi izgubi svojo razlikovalno sposobnost... in v toplotnih sistemih se po siceršnjem zastoju nadaljuje proces temperaturnega izenačevanja, brisanja razlik, ki so vzpostavljale urejenost sistemov.

Drugi zakon termodinamike tako sicer ostaja nepremagljiv, vseeno pa se je predpostavljenemu demonu posrečilo nekoliko zadržati (v končni fazi nezadržno) entropijo, posrečilo se mu je upočasniti povečevanje nereda²¹, in to toliko časa, kolikor je lahko ohranil svojo zmožnost razlikovanja. V kibernetičnem jeziku povedano, se entropija povečuje z naraščajočo spoznavno »zmedenostjo«²² opazovalca, medtem ko z njegovo sposobnostjo razlikovanja narašča red oziroma organiziranost. Urejenost je torej funkcija posameznikove zmožnosti oziroma nezmožnosti razlikovanja, ne pa funkcija lastnosti toplotnih procesov samih na sebi.

V omenjeni zmožnosti demona začasno upočasniti sicer neizogibno entropijo, nered, von Foerster (1972: 3) prepoznava metaforo regulatornega mehanizma v živih organizmih, točneje, v netrivialnih sistemih. Je temeljno načelo uravnavanja in »preračunavanja«, po funkciji enak že opisanemu Turingovemu stroju. Maxwellov demon pomaga Schrödingerju (v: Barnes 1993: 19) odgovoriti na logično vprašanje, kako je sploh mogoče, da živimo, ko pa se entropija sistema živega organizma nenehno povečuje. Odgovor je v lokalnem kršenju drugega zakona termodinamike – samorganiziranost sistema ohranja njegovo življenje tako, da vzdržuje njegovo sposobnost razlikovanja.

Metaforo demona lahko razumemo kot »podsystem« notranjih stanj v netrivialnih strojih, kot mehanizem krožnih, samoorganizirajočih procesov, in končno tudi kot »podsystem« rekurzivno razvijajočih se interpretativnih aktivnosti, kot notranji razgovor v posamezniku oziroma psihosocialni kontinuiteti.

Ohranjanje zmožnosti prepoznavanja informacije, zagotavljanje razlike, je po Gordonu Pasku podlaga razgovoru. V tem smislu je zanj samoorganizacija nenehna konverzacija. Z ohranjanjem razlik jo vzpostavimo, obenem pa konverzacija sproži, ustvari nove razlike. Von Foersterjeva interpretacija Maxwellovega demona tako povezuje koncept entropije s konceptoma razlike in razgovora kot konteksta vzdrževanja življenja ter doseganja in razvijanja medsebojnega razumevanja.

***

Vrnimo se k vprašanju, kako ravnati z netrivialnimi sistemi, ne da bi jih trivializirali? Za von Foersterja je edini način ta, da jih (sebe) opazujemo kot sisteme »brez inputa«, da zapremo, sklenemo njihovo delovanje v zanko samoproizvajanja. Takrat lahko opazimo določeno stabilnost, ki je za sistem značilno, lastno vedenje. Ko to opazujemo, si lahko zamišljamo algoritem, po katerem se obnaša sistem, toda von Foerster opozarja, naj nikar ne zamenjujemo svojih hipotez za resnico, in priporoča, naj damo svoji domiselnosti in domišljiji svobodo ustvarjanja povezav na tak način, da bomo bogatili kompleksnost svojega opažanja in razumevanja, povečevali celotno število svojih izbir.

Značilnost netrivialnih sistemov, da na način samoproizvajanja v svoji organizacijski sklenjenosti »preračunavajo« stabilno osebno resničnost in kažejo sebi lastne, obnavljajoče se vedenjske vzorce, je v tako razlikovani in opisani situaciji edina pot razumevanja (svojega, tvojega) razumevanja. Obenem pa sistemova (moja, tvoja) netrivialnost – njegova temeljna nenapovedljivost – zagotavlja in omogoča prekinitve njegovega značilnega, lastnega vedenja,

kadar sistem (jaz, ti) doživi strukturno spremembo (razliko, ki v njem povzroči razliko), ki zamenja njegov obrazec doživljanja in ravnanja, a hkrati ne ogrozi njegovega biološkega preživetja (njegove organizacije in prilagoditve). Tako smo znova zaokrožili razumevanje, da je posameznikovo ohranjanje sposobnosti razlikovanja življenjsko pomembno.

DODATEK

Opisani postopek si razlagam s pomočjo von Foersterjeve metafore t. i. »eigenvedenja«²³ ali sistemu lastnega, zanj značilnega, zaradi ponavljanja ustaljenega in s tem prepoznavnega obnašanja, ali točneje, obrazca vedenja. Lastno značilno vedenje si lahko zamišljamo tudi kot »ravnovesje« glede na omenjeni obrazec ali operacijo, kajti po vsaki perturbaciji, ki vrže sistem iz ravnotežja, se bo sistem vrnil k njemu.

Tako je tudi pojmovanje (čudnih) atraktorjev v sodobni fizikalni teoriji kaosa (Gleick 1991), ki ima svoje korenine med drugim v starejši teoriji katastrofe in ki raziskuje vedenje nelinearnih (in netrivialnih) sistemov, katerih problematična značilnost je ta, da je vsak drugačen od drugega. Eno od ključnih vprašanj, s katerimi se ukvarja teorija kaosa, je uganka »reda« v »neredu«, skrivnost narave (faznega) »prehoda« iz stanja stabilnosti v stanje nestabilnosti (turbulence) in narobe. V tako imenovanem »faznem prostoru« (v katerem se števila računalniško pretvorijo v slike in se vsa informacija o dinamičnem sistemu v nekem trenutku prikaže kot točka) so začeli fiziki razlikovati več vrst atraktorjev, na primer preprostejšie fiksne točke in limitne cikle, kjer atraktor deluje kot točkasti ali tirni privlačni magnet, ki priteguje k sebi gibanje v dinamičnem sistemu. Tako se vse poti oz. tiri, ki jih zarisujejo točke, spiralno približujejo središču, dokler se kot zaprta (zaključena) zanka ne stabilizirajo. Primer drugačnega, kompleksnejšega atraktorja je fraktal, ki je tir neskončne dolžine na končni površini, torej stabilen, malodimenzionalen in aperiodičen tir, ki se nikdar ne ponovi in ne prečka samega sebe.

Fiziki so nato raziskovali matematični formalizem prehajanja, »preračunavanja« (interpretiranja) kaosa v urejenost, in pri tem imeli v mislih tudi procese človekove zaznave, ki iz kaotične mnogoterosti izkustva ustvarja, »preračunava« (interpretira) določeno prepoznavnost, stalnost doživljanja. Iskani formalizem so odkrili v določenih nelinearnih funkcijskih enačbah, katerih izračunavanje so ponavljali v obliki povratne zanke. Sistem je odkril nepredvideno urejenost oziroma pravilnost: številčni rezultati so se z obnavljanjem iste operacije na sebi začeli geometrično zblíževati (konvergirati), dokler niso zavzeli ene ali več stabilnih vrednosti – govorimo o »lastni funkciji« ali »lastni vrednosti«.

Pojem »lastnega, značilnega vedenja« je metafora, ki jo je von Foerster prenesel iz nakazane logike matematičnega pojma »lastne funkcije« ali »lastne vrednosti«. »Lastne vrednosti« so torej tiste vrednosti funkcije oz. vedenja, ki v primeru, da jih vedno znova podvržemo enakemu postopku (operaciji, algoritmu), po katerem smo jih dobili, proizvedejo same sebe, se torej obnavljajo, kar je v skladu s pojmovanjem krožne vzročnosti, po kateri se morata začetek (vzrok) in konec (učinek) stikati, če naj sklenemo zanko njune medsebojne povezanosti.

Klasični matematični primer »lastne vrednosti« je ponavljanje operacije izračunavanja kvadratnega korena, začenši s katerim koli poljubnim številom in njegovim kvadratnim korenom. Rezultat znova podvržemo isti operaciji, enako njen rezultat itn., dokler ne pridemo do presenetljive ugotovitve, da se ne glede na to, kolikokrat podvržemo rezultat operaciji, njegova vrednost ne spreminja več²⁴. Drug primer funkcije, katere rezultati se ustalijo na določeni vrednosti ali določenih vrednostih, kadar jo podvržemo sami sebi, je funkcija $(:2+1)^{25}$. Podobno velja za trigonometrični funkciji sinus in kosinus, kjer lahko rekurzivno operiramo funkcijo cosinus ali sinus na sami sebi ali pa računamo funkcijo cosinus na rezultatu funkcije sinus, ta rezultat podvržemo funkciji cosinus itn., izmenično, dokler se rezultat ne ustali na eni ali več značilnih, ponavljajočih oziroma samoproizvajajočih se »lastnih vrednosti«.²⁶

Von Foerster analogno pojmuje delovanje naše kognicije, namreč proces, v katerem po enakem ponavljajočem se postopku (na tej ravni še neozaveščenih v že opredeljenem smislu) razlikovanj razlikovanj razvijemo konstantni opis nekega reda razlikovanja in njegovega proizvoda kot »stvar«, »objekt«. Po Batesonu (1980) bi bila to verjetno raven »kategorij«, utrjenih abstrakcij poprejšnjih vsakokratnih konkretnih opisov razlik. Koncepti kot stabilni (a neozaveščeni) opisi ponavljajočih in samoproizvajajočih se razlikovanj se vzajemno povezujejo

in sestavljajo konceptualne mreže, ki jih prepoznavamo kot različne sisteme znakov. Von Foerster opredeljuje »stvari«, »objekte« kot znake ali simbole »lastnega, značilnega vedenja« sistema. Ustvarjeni sistemi znakov so različni – tak je sistem besednega, matematičnega, likovnega, notnega itn. jezika. Tak je tudi sistem neverbalne govornice telesa. Znakovni sistem je vsak sistem bolj ali manj enoznačno opredeljenih kod in njihovih pomenov, vključujoč enostavnejše in kompleksnejše različice.

Opombe

¹ G. Barnes (1996: 2) pojmuje »mentalnost« oziroma duševnost, točneje, »mentalno oziroma duševno aktivnost« kot interpretativno. Pojmov »duh« in »duševnost« ne uporablja kot nasprotnih pojmu »telo«. To nam bo lažje razumljivo, če obnovimo Batesonovo opredelitev »mentalnega« ne kot umeščenega na primer v možgane, temveč kot način ali vzorec organiziranja in interagiranja delov v celoto, kar omogočajo razlike, ki sprožijo razlikovanje oziroma prepoznavanje delov (v prostoru) in dogodkov (v času). Več o tem v: G. Bateson 1980: 102-111.

² R. Glanville razlaga problem odraslih pri učenju tujega jezika s tem, v nasprotju z otrokom, ki se je materinega jezika učil skozi proces nekakšnega »dogovarjanja« oziroma »barantanja« glede imen in njihovih pomenov, odrasli nima te možnosti in se dobesedno uči memorirati kode.

³ Našteti pojmi se vsebinsko prekrivajo, a jih navajam zaradi njihove splošne uporabljenosti.

⁴ G. Barnes (1996: 221) omenja Maturana in Varela (1992) kot avtorja ravnokar omenjenega stališča, da smo ljudje »že« v razumevanju.

⁵ Več o tem v: Maturana, Varela 1998: zlasti 171-197.

⁶ G. Pask (1992). Zakaj menim (pri tem zagovarjam tudi Glanvilovo stališče), da se ničesar ne naučimo o konceptu, ki je predmet razgovora? Zato, kar je pomen koncepta vedno posameznikov osebni pomen in nikdar ne moremo z gotovostjo vedeti, kakšen je pomen koncepta za neko drugo osebo. Sogovornikom se lahko zdi, da »ciljajo« na isti pomen koncepta, ki je predmet razgovora, ne morejo pa tega vedeti. Seveda pa se lahko dogovorijo glede imena koncepta (na nekem drugem redu je ime koncept koncepta) ali glede položaja, oblike, vsebine, ki jo koncept zavzema v določenem jezikovnem sistemu. Vendar pa pomen koncepta ostaja privatni.

⁷ G. Pask (1992) piše v uvodu, da je izraz IA uporabil kot prikladno inverzijo izraza AI (*Artificial Intelligence*), ker obe teoriji uporabljata računalniške metode, vendar v precej različnih situacijah in na različne načine.

⁸ Menim, da to velja tudi za vsako supervizijo, kjer se supervizor uči od svojega supervizanta in obratno.

⁹ Izraz tarčni ali ciljni koncept se nanaša na Paskovo analogijo med skupnim konceptom (procesom in proizvodom postopkov kognitivnega »preračunavanja«) in ciljanjem oseb A in B na dogovorjeno tarčo.

¹⁰ Z »znotraj« mislim na vidik iz perspektive zunanjega opazovalca, ki opazuje nekoga drugega kot neznano, črno škatlo, v katero nima vpogleda. Smo pa navajeni, da tudi pri sebi kot celoti razlikujemo »zunanost« kot nekaj, kar lahko opazujejo tudi drugi, in »notranost« kot nekaj, na kar lahko drugi samo sklepajo, pogosto pa tudi sami nimamo polnega »stika« s tem vidikom sebe. Strogo gledano, je tako razlikovanje vedno odvisno od tistega, ki razlikuje, in za vsakogar pomeni nekaj drugega.

¹¹ Pred ravnijo konceptualizacije bi težko govorili o interpretativnih aktivnostih kot o »razgovoru« znotraj osebe, ker tam predpostavljamo enotnost P-kontinuitete oziroma jaza oziroma subjekta in okolja, objekta. Kar koli se že dogaja na predkonceptualnih ravneh, tega ne smemo enačiti z dogajanjem na konceptualnih ravneh interpretativnih aktivnosti, saj je medtem prišlo do bistvene spremembe prvotne (zaznavne) kompleksnosti.

¹² Striktno mislim na Paskovo definicijo razgovora in ne na kateri koli pogovor dveh ali več oseb.

¹³ S tem mislim na različna travmatska doživetja kot interpretacije, ki so se krožno razvile v koncepte kot svoje nadaljnje, še vedno neozaveščene, miselno nerefektirane interpretacije. Menim, da njihovo ozaveščenje ni potrebno, važno je razviti nove, ustrežnejše interpretacije, kar lahko prav tako poteka na predmiselni ravni.

¹⁴ Z izrazom kognitivna akcija želim znova poudariti vzajemno povezanost biološkega in kognitivnega, senzorične in motorike, itn. na način sklenjene zanke. Naše spoznavanje ustvarja svet, ki ga aktivno živimo, kar povratno določa naše spoznavanje. Maturana in Varela (1998: 13-25) govorita o »spoznavnem početju«.

¹⁵ Kolikor razumem, tega Sveta ne pojmujejo v smislu (kognitivnega) realizma kot absolutne in objektivne, čeprav nedosegljive stvarnosti, temveč kot opisano stanje oziroma raven interpretativne aktivnosti, kjer ni razlikovanja. Čeprav se v svoji totaliteti razumevanja vedno nahajamo v tako opredeljenem Svetu, nas od njegove zavestne, namerne refleksije loči naša konceptualno razlikovana in samoproizvajajoča se osebna resničnost.

¹⁶ H. von Foerster (1991: 68) pojasnjuje, da pojem »stroj«, odkar ga je izumitelj znamenitega »Turin-govega stroja« Alan Turing vpeljal za svoj logično-matematični okvir, uporabljamo ne le za abstraktne in nežive sisteme, temveč tudi za sisteme živih organizmov. H. von Foerster (1992a) opredeljuje koncept »stroja« kot »sklop pravil, po katerih se neka stanja stvari transformirajo v neka druga stanja stvari«, *op. cit.*: 5.

¹⁷ Priljubljen von Foersterjev primer je klasični logični silogizem – 1. nižja premisa: Sokrat je človek. 2. višja premisa: Vsi ljudje so umrljivi. 3. sklep: Sokrat je umrljiv. Gl. H. von Foerster (1995: 6).

¹⁸ L. Wittgenstein, *Logično filozofski traktat*, prevod Frane Jerman.

¹⁹ H. von Foerster (1991, *op. cit.*: 71). Avtor s tem misli na način, da ignoriramo, prezremo elemente, ki bi lahko delali težave naši teoriji.

²⁰ A. Einstein: »Bog ne kocka.« Glej v: Hofstadter, Dennett 1990: 54.

²¹ N. Wiener (1964: 27-28) povzema spoznanja ameriškega fizika Gibbsa, Boltzmanovega sodobnika: »[...] medtem ko se vesolje kot celota, če sploh obstaja celotno vesolje, nagiba k raztakanju, ponekod obstajajo otočki, katerih cilj nasprotuje splošnemu cilju vesolja in kjer se pojavlja omejena in začasna težnja k povečanju organiziranosti. Na takem otočku je doma življenje. To gledišče je jedro, okrog katerega se je začela razvijati nova znanost o kibernetiki.« Wiener razume pojem entropije v smislu (biološke) dezorganizacije.

²² H. von Foerster se duhovito poigrava z angleškima besedama *fusion*, zlitje ali spojitev, in *confusion*, zmešnjava ali zmeda. Ko se namreč različno segreta sistema toplotno izenačita, spojita, nastopi opazovalčeva zmedenost (če je seveda temperatura edini kognitivni kriterij razlikovanja). Gl. na primer: Foerster 1992a.

²³ H. von Foerster (1976), *Objects: Tokens for (Eigen)Behaviors*, ali (1980), *Epistemology of Communication*, v: K. Woodward (ur.) *The Myths of Information: Technology and Postindustrial Culture* (18-28), ali (1992a), *Self-Organization*, ali (1995) ali (1992b).

²⁴ Ponavljajoči se rezultat sta dve *eigen*-vrednosti, (nestabilna) 0, kadar računamo kvadratni koren števila 0, in (stabilna) 1, kadar računamo kvadratni koren števila z vrednostjo malo več ali manj kot 0.

²⁵ Oglejmo si ta primer, začenši s poljubnim številom, na primer (-4), in operacijo (:2 (+1)) rekurzivno uporabimo samo na sebi:

1. -4 :2 (+1) = -1 7. 1,90625 :2 (+1) = 1,953125
2. -1 :2 (+1) = 0,5 8. 1,953125 :2 (+1) = 1,9765625
3. 0,5 :2 (+1) = 1,2 9. 1,9765625 :2 (+1) = 1,98828125
4. 1,25 :2 (+1) = 1,625 10. 1,98828125 :2 (+1) = 1,994140625
5. 1,625 :2 (+1) = 1,8125 11. 1,994140625 :2 (+1) = 1,9970703125
6. 1,8125 :2 (+1) = 1,90625 12. 1,9970703125 :2 (+1) = 1,99853515625

V eni naslednjih rekurzij dobimo rezultat 2, za katerega velja, da je vrednost, ki jo dobimo po nedoločnem številu krogov oziroma ponavljanj iste operacije (:2 (+1)), vedno enaka, namreč 2, ki je tako lastna, značilna vrednost opisane rekurzivne operacije.

²⁶ J. Gleick (1991: 153-178) navaja Feigenbaumovo odkritje, da enačbe niso pomembne: ko se je enkrat pojavila urejenost, stabilnost, je bilo povsem vseeno, iz katere enačbe je izšla. Red torej ni imel nič opraviti s kvadratnim korenem ali sinusom itn. Red v enačbah se je vzpostavljala na podlagi podobnih meril – neka lastnost se je ohranjala ob spreminjanju vsega ostalega. Posledica izračunavanja podvojitve period pri posamezni funkciji so bile geometrično konvergentne razcepitve oziroma podvojitve točke atraktorja (iz enega atraktorja v dva, iz dveh v štiri, iz štirih v osem itn.), torej so tudi podvojitve period delovale po zakonu o podobnosti prek meril. Faigenbaum je iskal matematično funkcijo, ki bi omogočila vzorce, neodvisne od merila. Ugotovil je, da bi morala biti ta funkcija rekurzivna, samoreferenčna – vedenje funkcije enega reda bi bilo odvisno od vedenja funkcije drugega reda, torej funkcije, ki se nahaja v predhodni. Fizik je na tej podlagi izdelal univerzalno teorijo, ki je pojasnila, kako je mogoče eno funkcijo uskladiti z drugo v drugem merilu, v drugem redu. Fantastična implikacija te teorije je spoznanje, da se možnost našega razumevanja povečuje z menjavanjem perspektive opazovanja, s prehajanjem različnih rekurzivnih redov opisovanja.

Literatura

- G. BARNES (1993), Future of Psychotherapy Today. *Psychiatria Danubina* 5, 1-2, 5-26. Zagreb: Medicinska naklada.
- (1994), *Justice, Love and Wisdom*. Zagreb: Medicinska naklada.
- (1995), *What You Get Is What You See (A Contribution to an Epistemology of Imagination)*. Solna: Inform Lab (1-22).
- (1996), What You Get Is What You See. V: M. C. JACKSON, R. GLANVILLE (ur.), *Systems Research* 13, 3: 215-228.
- G. BATESON (1980), *Mind and Nature: A necessary unity*. London: Fontana Paperbacks.
- (1990), *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books.
- F. CAPRA (1989), *Tao fizike*. Beograd: Opus.
- C. CASTANEDA (1995), *Pot v Ixtlan*. Ljubljana: Gnosis.
- M. H. ERICKSON, E. L. ROSSI, S. I. ROSSI (1976), *Hypnotic Realities*. New York: Irvington Publishers.
- M. H. ERICKSON, E. L. ROSSI (1979), *Hypnotherapy*. New York: Irvington Publishers, Inc.
- H. VON FOERSTER (1972), Responsibilities of Competence. *Journal of Cybernetics* 2, 2.
- (1984), Disorder/Order: Discovery or Invention. V: P. LIVINGSTON (ur.), *Disorder and Order*. Saratoga: Anima Libri (177-189).
- (1991), Through the Eyes of the Other. V: F. Steiner (ur.), *Research and Reflexivity*. London: Sage Publications (63-75).

- (1992a), Lethology, A Theory of Learning and Knowing, vis à vis Undeterminables, Undecidables, Unknowables. V: K. Hooper Woolsey (ur.), *Full Spectrum Learning*. Cupertino: Apple Multimedia Lab (88-109).
- (1992b), Percieving the Fourth Spacial Dimension. V: M. CERUTI (ur.), *Evoluzione e conoscenza: L'epistemologija genetica di Jean Piaget e le prospettive del Constructivismo*. Bergamo: Pierluigi Lubrina (443-459).
- (1995), *For Niklas Luhman: »How Recursive is Communication?«*. Chicago, Illinois: ASC Annual Conference.
- J. GLEICK (1991), *Kaos: Rojstvo nove znanosti*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- D. GREGORY (1986), Philosophy and Practice in Knowledge Representation. V: R. J. ZEIDNER (ur.), *Human Productivity Enhancement. Praeger 2*: 165-203.
- D. R. HOFSTADTER, D. C. DENNETT (ur.) (1990), *Oko duha: Fantazije in refleksije o jazu in duši*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- R. M. LINDNER (1964), Uvod. V: B. C. Gindes, *New Concepts of Hypnosis*. Hollywood: Wilshire Book Company.
- H. R. MATURANA, F. J. VARELA (1998), *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- C. NARANJO, R. E. ORNSTEIN (1971), *On the Psychology of Meditation*. New York: The Viking Press.
- G. PASK (1992), *Interactions of Actors: Theory and some applications*. Universiteit Amsterdam.
- (1987), Conversation and Support. V: *Research Programme OOC*. Universiteit Amsterdam (5-43).
- (1980), The Limits of Togetherness. V: S. H. LAVINGTON (ur.), *Information Processing 80*. North-Holland Publishing Company (999-1012).
- G. PASK, D. GREGORY (1986), Conversational Systems. V: R. J. ZEIDNER (ur.), *Human Productivity Enhancement. Praeger 2*: 204-233.
- L. ŠUGMAN (1990), *Psihologija zavesti skozi prostor in čas*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- L. ŠUGMAN BOHINC (1996), Socialno delo – znanost? *Socialno delo* 35, 5: 403-405.
- (1996), *Razgovor o razgovoru – od spoznavanja spoznavanja k razumevanju razumevanja*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- (1997), Epistemologija socialnega dela. *Socialno delo* 36, 4: 289-308.
- (1998), Vznemirljivi sadovi drevesa spoznanja. *Razgledi* 20, 1123: 18.
- F. J. VARELA, E. THOMPSON, E. ROSCH (1992), *The Embodied Mind: Cognitive science and human experience*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- A. W. WATTS (1969), *The Book*. New York: Collier Books.
- A. N. WHITEHEAD (1993), *The Concept of Nature*. Cambridge University Press.
- N. WIENER (1964), *Kibernetika i društvo*. Beograd: Nolit.
- L. WITTGENSTEIN (1976), *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Gregor Adlešič

RAWLSOVA TEORIJA PRAVIČNOSTI

Za svoje ponovno rojstvo, ali natančneje, izhod iz slepe ulice večinoma neplodnih analiz in vsesplošno prevladujočega pozitivizma ter pragmatizma, v katerega je bila vpeta skorajda celotna sodobna politična oziroma moralna filozofija poznega 20. stoletja, se ima ta pravzaprav zahvaliti enemu samemu mislecu. Leta 1971 je namreč John Rawls objavil svoje znamenito delo *Teorija pravičnosti* (A Theory of Justice), ki še danes velja za eno najpomembnejših del s področja etičnega dela politične teorije, kar je bilo napisanih po drugi svetovni vojni. Delo je zavoljo svojega inovativnega kontraktualističnega pristopa in radikalnih sklepov dodobra razburkalo strokovno javnost. Tako so mu utilitaristi (Hare) očitali neuresničljivost, komunitaristi (MacIntyre, Sandel, Taylor) popolno zgrehšenost svojega osnovnega teoretskega izhodišča, libertarci (Nozick, Walzer) pa levičarstvo in radikalnost. Podprli pa so ga sodobni liberalci (Dworkin).

Skratka, Rawlsovo največjo zaslugo in pomembnost moramo iskati predvsem v dejstvu, da je s svojo »teorijo pravičnosti« spodbudil razpravo ali, če hočete, spor med komunitaristi, liberalci in libertarci o možnostih utemeljitve sodobne morale oziroma problemu distributivne pravičnosti. Na ta način je napravil moralno oziroma politično filozofijo za eno najaktualnejših in najvplivnejših področij družboslovja.

Pravi cilj Rawlsove teorije pravičnosti pa je poskus sistematizacije in analize našega že obstoječega občutka za pravičnost. Vendar pa se analize loti nadvse inovativno, in sicer s pomočjo dobro znane teorije o socialni pogodbi, kot jo zasledimo pri Locku,

Rousseauju in Kantu. Naprosi nas, namreč, naj se dogovorimo, v kakšne vrste družbi bi si resnično želeli živeti; naproša nas, naj se kot namišljene pogobne stranke s pomočjo hipotetične družbene pogodbe dogovorimo, katero izmed tradicionalnih pojmovanj pravičnosti se nam zdi najbolj pošteno. Rawls torej svojo teorijo pravičnosti začneja z nezaslišanim, provokativnim vprašanjem: katere pravice bi sami zahtevali zase in jih priznali tudi drugim, če bi si bili prisiljeni ustvariti svoj socialni in politični sistem *de novo*.

Pri tem Rawls vpelje za svojo teorijo zelo pomembno predpostavko. Pogodbene stranke med procesom odločanja oziroma izbire vodilnega principa pravičnosti, na podlagi katerega bodo oblikovane socialne institucije prihodnje družbe, postavlja za tako imenovano »tančico nevednosti« (*veil of ignorance*). Ta strankam onemogoča vedeti, kakšne naravne sposobnosti, talente, fizično moč in premoženje posedujejo, in kar je najvažnejše, zavoljo tančice nevednosti ne vedo, kakšen položaj bodo zavzele v prihodnji družbi.

Prav položaj strank, ki se zdaj nahajajo za tančico nevednosti, nam Rawls opisuje kot izhodiščni položaj svoje teorije pravičnosti. Na njem naj bi si pogodbene stranke po svoji *racionalni presoji* izbrale regulativne principe prihodnje družbe, njeno temeljno strukturo, v katero sodijo ustava, legalno priznane oblike lastnine in organizacija ekonomije.

Nato Rawls pogodbene stranke naproša, naj si z njegovega seznama možnih sociopolitičnih struktur, ki zaobsega pet znanih tradicionalnih pojmovanj pravičnosti –

natančneje, Rawlsovo pojmovanje pravičnosti kot poštenosti in razlikovanja, klasično teleološko pojmovanje pravičnosti in pa mešano ter egoistično pojmovanje pravičnosti —, izberejo tisto, o katerem menijo, da je za njih najboljše.

V nadaljevanju nam nato nadvse dramatično opisuje sam proces izbora principov. Ker se pogodbene stranke nahajajo za tančico nevednosti ter izbirajo v pogojih negotovosti, so prisiljene nadvse skrbno pretehtati, kateri izbor je za njih racionalen, saj je tu na tehtnici tako njihova lastna usoda kot usoda vseh naslednjih generacij.

Pri tem pa Rawlsova tančica nevednosti, zavoljo katere se stranke nahajajo v stanju negotovosti, iz njihovega procesa odločanja odstranjuje vsakršen ozko egoistični interes. Prav zavoljo nje ne vedo, kakšen položaj bodo zavzele v prihodnji družbi. Na ta način tančica nevednosti v popolnosti izenaka pogajalske pozicije prav vseh strank. Prav to pa je tista moralna pozicija popolne enakopravnosti in upoštevanja zahtev vseh posameznikov, iz katere so izključeni vsi posebni egoistični interesi. Tako je Rawlsova misel povezana s Kantovo moralno filozofijo, saj njegova teorija izhodiščnega položaja upošteva temeljne zahteve Kantovih kategoričnih imperativov, ki od nas zahtevajo, da posameznike vedno obravnavamo kot popolnoma enakopravne in enakovredne.

Poleg tega izmed vseh tradicionalnih pojmovanj pravičnosti, med katerimi izbirajo pogodbene stranke, edinole njegova principa pravičnosti zagotavljata strankam spoštovanje kantovskih zahtev ter s tem tudi edina zagotavljata svobodo in ekonomsko enakopravnost za vsakogar. Prvi Rawlsov princip, ki nam podaja *pravičnost kot poštenost* (fairnes), namreč pravi, da mora biti vsaki osebi zagotovljena enaka pravica do kar najbolj ekstenzivnega totalnega sistema enakih temeljnih pravic, ki so primerljive in združljive s podobnim sistemom svobode za vse. Njegov drugi princip, ki ga je poimenoval *princip razlikovanja* (*difference principle*), pa pravi, da morajo biti socialne in ekonomske neenakosti urejene tako, da so v kar največjo korist najbolj zapostavljenih. Uradniške službe in položaji

morajo biti dostopni vsem pod pogoji enakih možnosti.

Skratka, vse primarne socialne dobrine, se pravi, svoboda, možnosti, dohodki, bogastvo in temelji samospoštovanja, morajo biti porazdeljeni enako, razen če je neenaka distribucija katere koli od teh dobrin v korist najbolj zapostavljenih.

Res je sicer, da se lahko stranka kljub tančici nevednosti odloči, da si bo poskušala priboriti maksimalne koristi, ter se lahko zato odloči za izbiro temeljnih principov, ki bodo vzpostavili fevdalno družbo, v upanju, da bo sama v tej družbi predstavljala plast fevdalnih gospodov. Vendar pa ne more vedeti, ali ne bo v tej družbi predstavljala zgolj sloja tlačanov. Tako je prisiljena staviti vse na eno samo kocko. Taka izbira pa očitno ni racionalna.

Pogodbene stranke bi si lahko izbrale za vodilni princip bodoče družbe tudi utilitarizem. V tem primeru bi socialne institucije sicer distribuirale primarne dobrine po principu maksimiziranja splošne družbene koristi, oziroma, v skladu s koristjo kar največjega možnega števila državljanov, toda ne v korist prav vseh. Distribucija v skladu s temi principi bi resda povečala blaginjo večine članov družbe, ne pa tudi manjšine, ki bi bila v tem primeru žrtvovana v imenu koristi večine. Ker pa pogodbene stranke ne morejo biti povsem gotove, ali ne bodo v prihodnji družbi prav one žrtvovana manjšina, je tudi ta izbira prej nerazumno tveganje kot racionalna izbira.

Edina racionalna izbira v pogojih negotovosti bi bila izbira tistih principov, ki bi strankam zagotovili vsaj temeljne pravice in dobrine, pa četudi to zmanjšuje možnost za dosego ostalih pravic in ugodnosti. Zato Rawls domneva, da bi si racionalna oseba v pogojih negotovosti izbrala za vodilo strategijo *maximin*. Ta od pogodbenih strank zahteva maksimizacijo socialnega minimuma ter na ta način zmanjšuje tveganje na najmanjšo možno mero.

Racionalna izbira v pogojih negotovosti od strank zahteva maksimizacijo tistega, kar bi dobile, če bi se po naključju znašle na družbenem dnu. Zato je za stranke najbolj racionalno, če se odločijo za tiste principe, ki zagotavljajo minimum zaščite tudi v

pogojih, v katerih bi jim položaj v družbi določal njihov najhujši sovražnik. Zato Rawls sklepa, da si bodo pogodbene stranke kot racionalna bitja izbrale njegova principa pravičnosti, ki zagotavljata enakopravnost in temeljne svoboščine vsem članom družbe.

Tako je Rawlsova tančica nevednosti poskus zagotavljanja pravične delitve (družbenega) kolača. Tistemu, ki kolač reže, namreč onemogoča vednost o tem, kateri in kakšen kos tega kolača bo na koncu prejel sam. Zato mu ne preostane drugega, kot da razdeli kolač na enake kose. Le na ta način lahko v danih okoliščinah kar najbolj racionalno poskrbi za svojo korist. Tako Rawls s pomočjo tančice nevednosti vzpostavi perspektivo, iz katere je dobro drugih za nas kratko malo sestavina našega lastnega dobrega. Ker zaradi tančice nevednosti nihče ne ve, kakšno mesto bo zasedal v prihodnji družbi, je odločitev, kaj je zanj najbolje, izenačena z odločitvijo, kaj je najbolje za vse člane družbe. Tako je Rawlsova tančica nevednosti seveda tudi nekakšen *test pravičnosti*, saj avtomatsko izloča vse tiste distribucijske družbene modele, ki ne temeljijo na enakopravnosti. Na ta način resnično upošteva kantovsko deontološko zahtevo po enakopravnosti, saj so pogodbene stranke prisiljene upoštevati zahteve in potrebe vsakega posameznika. To pa pomeni, da so prisiljene obravnavati posameznike kot svobodne in avtonomne, torej kot moralne osebe, ki lahko kot take predstavljajo le »cilje po sebi« v Kantovem smislu, ne pa sredstvo za dosego kakršnih koli ciljev. Če pa so pogodbene stranke prisiljene upoštevati dobro prav vsakega posameznika enakopravno, potem je *racionalna odločitev* tu tudi *moralna odločitev*. Na ta način Rawlsova pogodbeni naprava zamenjuje fizično neenakost posameznikov z njihovo moralno enakostjo.

Rawls svoj kontraktualistični pristop in gradbeno metodo svoje teorije, ki jo imenuje kantovski konstruktivizem, utemeljuje s Kantovo idejo, da so moralni principi stvar racionalne izbire. Po tem razumevanju namreč določajo vsebino moralnega zakona, ki si ga ljudje kot racionalna bitja želijo imeti za vodilo svojega vedenja v etični

skupnosti. Tako pojmovana moralna filozofija pa postane študija o strukturi in izidu primerno definirane racionalne odločitve. Ta ideja ima za posledico, da o moralnih principih razmišljamo kot o kraljestvu ciljev, in jasno je, da morajo biti izbrani principi sprejemljivi za vse. To pa pomeni, da se moramo pod določenimi pogoji, značilnimi za ljudi kot svobodnih in enakopravnih racionalnih bitij, o moralni zakonodaji strinjati. Rawlsova teorija izhodiščnega položaja je ravno poskus interpretacije takega pojmovanja. Tako lahko imamo Rawlsovo teorijo izhodiščnega položaja resnično za proceduralno interpretacijo Kantovega pojmovanja avtonomije in kategoričnih imperativov.

Rawlsova metoda »kantovskega konstruktivizma« je konstruktivistična zato, ker nam omogoča konstrukcijo pravične procedure. Kantovska pa je zato, ker nam Rawls z njeno pomočjo podaja utemeljitev moralnih principov, ki niso odvisni od muhavosti človeške psihologije in narave. Ta metoda nam, tako po Kantovem kot tudi po Rawlsovem prepričanju, omogoča tudi izdelavo pojmovno konsistentnih in logičnih ali na kratko sistematičnih odgovorov na moralne probleme. Rawls namreč uporablja svoj kantovski konstruktivizem predvsem zato, da bi pokazal, da so moralni principi dokazljivi teoremi, izpeljani iz moralno pravičnega in logično veljavnega procesa razmisleka.

Rawlsova teorija poskuša torej s pomočjo kantovskega pojmovanja pravičnosti kot poštenosti v sebi združiti ideale svobode in enakosti, ali natančneje, s pomočjo formulacije dvodomnega pojmovanja poskuša združiti ideale *moralne osebe* in *socialne kooperacije*. Tako imamo v Rawlsovi teoriji pravičnosti na eni strani model *dobro urejene družbe*, na drugi pa *moralne osebe*. Naloga teorije *izhodiščnega položaja* pa je, da vzpostavi povezavo med modelskim pojmovanjem osebnosti in principi pravičnosti, ki določajo medsebojna razmerja državljanov v dobro urejeni oziroma pravični družbi. To pa stori s pomočjo upoštevanja kantovskih deontoloških zahtev, ali na kratko, z njegovo zahtevo po enakopravni obravnavi vseh posameznikov. Kantovska

interpretacija izhodiščnega položaja namreč pomeni predvsem to, da je želja posameznikov, da bi delovali v skladu z resnico in pravičnostjo, edini način, na katerega lahko izrazijo svojo naravo kot svobodna in enakopravna racionalna človeška bitja.

Rawlsova socialna etika nam torej ravno s pomočjo kantovskega pojma pravičnosti podaja sistematično alternativo utilitarizmu, oziroma, ravno s pomočjo kantovskega pojma pravičnosti poskuša preseči očitne slabosti socialnega utilitarizma. Utilitarizem lahko imamo za ciljno usmerjeno teorijo, ki pa kljub svojemu deklariranemu individualizmu ni utemeljena na zavzemanju za individualne koristi oziroma na blaginji katerega koli konkretnega posameznika. Utilitarizem dobro posameznikov zveja na pojem skupnega dobra oziroma družbene blaginje. To pa ni utemeljeno na konkretni izbiri posameznikov, ampak predstavlja agregat ali povprečje. Utilitarizem se tako v bistvu zavzema za maksimizacijo tega povprečja neodvisno od konkretne izbire ali odločanja posameznikov, saj ne obstaja instrument ali način, na katerega bi lahko med seboj primerjali in določili konkretne preference posameznikov. Poleg tega pa je utilitarizem v nasprotju z Rawlsovo teorijo pravičnostjo utemeljen na kriteriju zavzemanja za kar največjo možno korist večine, in tako je po tem pojmovanju manjšina žrtvovana v korist blaginje večine. V nasprotju s tem pa se osnovno sporočilo Rawlsove teorije pravičnosti glasi, da ne smemo pristati na to, kar nam predpisuje utilitarizem.

Rawlsova teorija pravičnosti je oblika deontološke moralne teorije, ki tako resno jemlje pravice, da jih postavlja v samo središče svoje teorije. V popolnem nasprotju z utilitarizmom so namreč individualne pravice posameznikov samo središče njegove teorije pravičnosti.

Vendar pa moramo imeti ob Rawlsovem neprestanem poudarjanju, da je njegova teorija poskus razvijanja kantovskega pojmovanja pravičnosti, neprestano pred očmi dejstvo, da se njegova teorija opira na Kantovo etično teorijo le v temeljnem smislu. Pravzaprav povzema zgolj temeljno zahtevo Kantove deontologije, ne pa tudi njenega

teoretskega temelja. Skratka, Rawlsovo razumevanje iz Kantove teorije prevzema le osnovni ideji. Prva je ta, da obstajajo načini obravnavanja človeka, ki niso v skladu s priznavanjem človeka kot polnopravnega člana človeške družbe, tako obravnavanje pa je nepravilno. Druga ideja se nanaša na politično enakost posameznikov in predpostavlja, da moramo prav vse člane skupnosti obravnavati z enakim spoštovanjem in skrbjo, torej kot enakopravne.

Teoretsko izhodišče Rawlsove teorije pravičnosti nikakor ni kantovsko in se ne opira na kantovo kritično metodo. Ni utemeljena v kantovski metafiziki oziroma deontologiji. Njena osnovna izhodišča so popolnoma drugačna.

Pri Rawlsu torej pridevnik »kantovski« pomeni bolj analogijo kot identiteto.

Rawlsova teorija pravičnosti se na Kantovo etično teorijo navezuje le v nekem fundamentalnem smislu. Njuni teoretski temelji oziroma izhodišča se razlikujejo ne le močno, ampak popolnoma. Osnovno izhodišče Rawlsove teorije pravičnosti je pragmatistična moralno-filozofska tradicija. Rawls se ima tako za osnovno izhodišče svoje teorije pravičnosti kot tudi za način njenega utemeljevanje zahvaliti H. Sidgwicku, zadnjemu velikemu anglosaškemu teoretiku, ki se mu je posrečilo razviti sistematično in celostno utilitarno vizijo politične in etične teorije, preden so začele znanosti razpadati na specializirane discipline. V svojem monumentalnem delu *The Methods of Ethics* je prvi artikularil metodo refleksivnega ekvilibrija, s pomočjo katere tudi Rawls utemeljuje svojo teorijo pravičnosti.

Razmislek o morali ali filozofiji je tako za Rawlsa zlasti proces rekonstrukcije temeljnih principov s pomočjo zbiranja in urejanja konkretnih sodb po pravilnem vrstnem redu, tako kot arheolog rekonstruira obliko živali iz najdenih drobcev kosti.

Zato Rawls meni, da mora biti poskus razvoja etičnega dela politične teorije najprej poskus identifikacije principov, ki so v skladu z našim intuitivnim čutom za pravičnost. Poskus identifikacije teh principov pa mora biti izveden tako, da nam

sprejetje teh principov omogoča izvajanje intuitivno veljavnih sodb v *konkretnih primerih*. Rawlsova metoda reflektivnega ekvilibrija je torej tehnika iskanja in vzpostavljanja ravnotežja med našimi vsakodnevnimi, nereflektiranimi moralnimi prepričanji in teoretsko strukturo, ki je sposobna ta prepričanja združiti in utemeljiti.

Primarna naloga Rawlsove teorije pravičnosti je zato utrditev primarnih intuicij s pomočjo znanstvene metode, s katero bi lahko končno sistematizirali in korigirali skupno moralno misel človeštva. Ta teorija je pravzaprav neke vrste psihologija, s pomočjo katere poskuša analizirati strukturo naše sposobnosti moralnih sodb, in sicer točno določene vrste moralnih sodb, namreč sodb o pravičnosti.

Metoda kantovskega konstruktivizma je torej v Rawlsovi teoriji zgolj orodje zastavljanja oziroma predstavitve njegove izhodiščne hipoteze o bazični strukturi družbe, ne pa tudi utemeljevanja njegove teorije, ki se opira na metodo reflektivnega ekvilibrija. S pomočjo metode kantovskega konstruktivizma nam Rawls zgolj predstavi svojo izhodiščno hipotezo, ki jo nato testira s pomočjo metode reflektivnega ekvilibrija. Ta nam pove, ali se predlagani principi ujemajo z našimi sodbami, in je s tem tudi metoda utemeljevanja politične oziroma moralne filozofije.

Ta tehnika torej predpostavlja, da posamezniki posedujejo čut oziroma prepričanje, ki se nanaša na vsakdanje življenje. To prepričanje nam pove, ali so določeni politični postopki pravični ali ne, kot smo na primer prepričani, da je suženjstvo nepravično. Predpostavlja pa tudi, da so posamezniki sposobni urediti te neposredne intuicije ali prepričanja po nekem vrstnem redu, tako da veljajo nekatera od teh prepričanj za bolj gotova kot druga.

Naloga moralne filozofije je v skladu s tehniko ravnotežja ugotoviti ter analizirati strukturo principov, ki se nahajajo v temelju naših neposrednih vsakdanjih prepričanj. Ta struktura nam mora biti sposobna pojasniti naša prepričanja tako, da nam razkrije njihove temeljne predpostavke.

Zagotoviti pa nam mora tudi vodstvo, če o čem nimamo nikakršnega prepričanja, ali

pa je to negotovo ali protislovno.

V ta namen nam Rawls predlaga metodo, ki si jo najlaže in najbolje ponazorimo z metodo, ki jo uporabljata logika in lingvistika. Teorija pravičnosti naj bi pojasnila in sistematizirala naš intuitivni občutek za pravičnost na enak način, kot logika izreka naš občutek za veljavnost, lingvistika pa naš čut za gramatičnost. Razvijati logiko tako, da nam podaja deduktivna ali induktivne pravila sklepanja, pomeni toliko kot identificirati te principe tako, da nas sledenje tem principom pelje k intuitivno veljavnim sklepom, tj., do sklepov, ki so veljavni na podlagi reflektivnega premisleka.

Da bi lahko razumeli teorijo slovnice, moramo najprej odkriti principe, ki so v skladu z našimi intuicijam o slovničnih zakonitostih in o katerih smo prepričani, da so pravilne. Tako za Rawlsa pomeni razviti neko politično teorijo toliko kot poiskati splošne principe, katerih uporaba podpira pravilne sodbe o tem, kaj je v posameznih primerih pravilno. To pa pomeni identificirati abstraktne principe, ki se nahajajo v ravnovesju ali ekvilibriju z našimi konkretnimi sodbami.

Tako se v procesu iskanja ravnovesja znotraj reflektivnega ekvilibrija neprestano premikamo naprej in nazaj, na eni strani med specifikacijo izhodiščnega položaja in principi, ki jih ta specifikacija ustvarja, ter na drugi strani med našimi sodbami. Če principi potrebujejo revizijo, tega ne naredimo enostavno z njihovo spremembo, ampak z revizijo naše strukture okoliščin, tj., z revizijo izhodiščnega položaja, vse dokler njegova specifikacija ni taka, da nas pripelje k principom, ki bodo izbrani.

Tako lahko Rawls svojim (zlasti utilitarističnim) kritikom, ki trdijo, da je glavna pomankljivost njegove teorije dejstvo, da glede na človeško naravo, ki je po mnenju utilitaristov bistveno egoistična, ni verjetna, saj si po njihovem mnenju pogodbene stranke v izhodiščnem položaju najverjetneje ne bi izbrale za svoje vodilne principe Rawlsovih principov pravičnosti, vsaj njegovega (altruističnega) principa razlike ne, mirno odvrne, da je treba predpostavke, ki ne vodijo pogodbenih strank k izboru njegovih principov pravičnosti, v skladu z

zahtevami reflektivnega ekvilibrija pač redefinirati in prestrukturirati, tako da jih bodo vendarle pripeljale tja.

Na prvi pogled se zdi, da po tem pojmovanju politična teorija ni kaj dosti več kot poskus rekonstrukcije političnih predpostavk. Toda Rawls meni, da ima moralna filozofija sokratsko naravo; prepričan je, da nas filozofska refleksija pelje k reviziji naših razumskih sodb.

Cilj politične filozofije je po Rawlsovem mnenju predvsem poskus artikulacije skupnih pojmov, ki se latentno nahajajo v zdravem razumu (*common sense*). Naloga politične filozofije je prav to, da naredi te skupne pojme za eksplicitne. Če pa je v kakšnem primeru zdrav razum negotov, mu je treba predlagati pojmovanja in principe, ki se skladajo z njegovimi najbolj bistvenimi prepričanji in zgodovinskimi tradicijami. Kar se tu zahteva, po Rawlsovem prepričanju torej ni le pravilno sklepanje iz pravih premis; resnična naloga politične oziroma moralne filozofije je *odkritje* in *formulacija* globljega temelja, o katerem upamo, da je vsebovan v zdravem razumu in ki naj bi predstavljal izhodišče za sklenitev družbenega dogovora.

To pojmovanje je skladno z Rawlsovim prepričanjem, da ima »moralna filozofija sokratsko naravo«; to pomeni, da lahko spremenimo svoje umske sodbe šele takrat, ko spoznamo njihove regulativne principe.

Po tej plati je Rawlsov prijem podoben načinu, na katerega se problemov politične oziroma moralne filozofije loteva utilitarizem 19. stol. Rawlsa namreč ne zanimajo različna stališča in prepričanja, ki jih resnično posedujemo o tem, kaj je politično pravilno in pravično, ampak ga zlasti zanima, kakšna prepričanja o tem, kaj je politično pravilno in pravično, bi lahko imeli.

Tako se Rawlsova metoda reflektivnega ekvilibrija, ki je bila na začetku videti zgolj kot utemeljevanje naših političnih predpostavk, z avtorjevo sokratsko naravo nazadnje izkaže za metodo preoblikovanja in spreminjanja našega mnenja o družbeni pravičnosti. Natančneje: naše moralne sodbe o vsakdanjih vprašanih pravičnosti, ki so temelj naših vsakdanjih prepričanj in

ki so dosežene v reflektivnem ekvilibriju, se z avtorjevo logičnih zahtev same metode nazadnje izkažejo za radikalne. Ena izmed osnovnih zahtev metode reflektivnega ekvilibrija je namreč konsistentnost, ta pa od nas zahteva eliminacijo protislovnih političnih prepričanj. Pravilne oziroma konsistentne sodbe so le tiste sodbe, ki odpravljajo zmedena in s tem nekoherentna pojmovanja ter jih nadomeščajo z jasnim in koherentnim pojmovanjem pravičnosti. Naše sodbe, ki so temelj naših mnenj in prepričanj, morajo biti torej v skladu z zahtevami metode reflektivnega ekvilibrija koherentne, kar pomeni, da mora vsak skupek prepričanj, ki jih ima posameznik, imeti določeno strukturo. To pa naprej pomeni, da morajo biti sodbe, ki se nanašajo na posamezna konkretna vprašanja, utemeljene na splošnejših principih. Sklicevati se na koherenco torej pomeni, da v postopku iskanja ravnovesja vzamemo neko določeno prepričanje o konkretni stvari in iz njega izvlečemo splošnejše principe, ki pojasnjujejo ta prepričanja in so torej njihov temelj. Nato pa po analogiji te principe uporabimo na bližnjih prepričanjih, ki se nanašajo na podobno zadevo, tj., na podobno konkretno politično vprašanje o pravičnosti. Rezultati takega postopka pa so lahko seveda kaj radikalni; pripeljejo nas do radikalnega egalitarizma Rawlsove teorije pravičnosti. Rawls namreč svoj aksiom oziroma zahtevo po enakopravnosti uporabi za celotno družbeno strukturo sodobnih liberalnih družb in to pričakuje tudi od nas, ko nam njegova metoda reflektivnega ekvilibrija enkrat za vselej razjasni, da sta svoboda in enakost tisti pravi univerzalni temelji našega občutka za pravičnost, na podlagi katerega nato sodimo o vsakdanjih političnih vprašanih. Rezultat tega postopka si lahko preberemo v njegovi *Teoriji pravičnosti*.

Rawlsovo vztrajanje pri nujnosti zagotavljanja temeljnih liberalnih svoboščin ter pravične porazdelitve temeljnih dobrin in resursov pa ni zgolj filozofska apologija države blaginje, kot se zdi na prvi pogled. Rawls namreč začuda meni, da principi liberalne enakosti niso združljivi z državo blaginje, ampak v nasprotju s tem meni, da

so njegovi principi pravičnosti teoretski temelj lastniške demokracije (*property-owning democracy*).

Razlika med državo blaginje ter Rawlsovo lastniško demokracijo je razlika med različnima strategijama, s pomočjo katerih poskušata ta alternativna režima zagotoviti pravičnost v politični ekonomiji. Kapitalizem blaginje oziroma država blaginje sprejema substancionalno neenakost v začetni distribuciji spretnosti in lastnine, ker jo ima za dano, ter šele nato (*ex post*) poskuša redistribuirati dohodke.

Lastniška demokracija pa teži k večji enakosti v *ex ante* distribuciji lastnine, kar pa ima za posledico, da manj poudarja redistributivne posege. Kapitalizem blaginje sprejema številne razredne neenakosti v distribuciji fizičnega in človeškega kapitala in teži k temu, da bi zmanjšal razlike, ki jih povzroča delovanja trga, in to z redistribu-

tivnimi davki in transferji. Lastniška demokracija v nasprotju s tem vztraja pri močno zmanjšani neenakosti v osnovni distribuciji lastnine in bogastva ter vztraja pri večji enakosti pri investiranju v človeški kapital, z namenom, da bi delovanje trga ustvarjalo manjšo začetno neenakost.

Rawls celo meni, da bo tako zmanjševanje začetne neenakosti postopoma izničilo relacije dominacije in degradacije znotraj delitve dela. Meni, da nikomur ni treba biti servilno odvisen od drugih in izbirati med monotonimi in rutinskimi opravili, ki so smrt za človeško misel in senzibilnost.

Na žalost Rawls ne opiše podrobno, kako naj bi njegova lastniška demokracija izgledala v praksi. Vendar pa večina kritikov meni, da nam Rawlsova teorija pravičnosti ponuja filozofsko apologijo *egalitarne vrste kapitalizma blaginje*.

Literatura

- R. DWORKIN (1978), *Taking Rights Seriously*. London: Duckworth.
- R. E. GOODIN, P. PETTIT (ur.) (1995), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Blackwell.
- C. KUKATHAS, P. PETTIT (1995), *Rawls, A Theory of Justice and its Critics*. Polity Press.
- W. KYMLICKA (1995), *Contemporary Political Philosophy*. Oxford: Clarendon Press.
- D. MILLER, M. WALZER (1995), *Pluralism, Justice and Equality*. Oxford University Press.
- J. RAWLS (1973), *A Theory of Justice*. Oxford University Press.
- J. RAWLS (1996), *Political Liberalism*. Columbia University Press.
- P. SINGER (ur.) (1996), *A Companion to Ethics*. Blackwell.

Ivan Janko Cafuta

NEKAJ BESED O DELU NA CENTRIH ZA SOCIALNO DELO

(NAJVEČ O DELU Z MLADOSTNIKI)

Pred nedavnim me je hči prvošolka vprašala, kaj sem po poklicu (sem socialni delavec in dipl. sociolog, zaposlen na enem od slovenskih centrov za socialno delo, na oddelku za mladoletnike). Moj odgovor, da sem sociolog in socialni delavec, ji ni veliko pomenil, odgovorila mi je, da to ni nič, da je poklic biti frizer, kuhar ali kaj takega. Pa vendar me je vprašala še, kaj potem delam v službi. Odgovoril sem ji, da se pogovarjam z ljudmi, pišem poročila, mnenja ipd., pa je odgovorila v smislu: »To že, da se pogovarjaš in pišeš, toda kaj (če sploh kaj) delaš?«

Čeprav drugačne, imam težave, ko odgovarjam na podobna vprašanja, ki mi jih zastavljajo različni odrasli ljudje. Vsake toliko časa me kdo vpraša, kaj delam v službi oz. kaj (vse) se dela na centrih za socialno delo (v nadaljevanju večkrat kar CSD). Na taka vprašanja odgovarjam različno. Najprej poskušam natančneje ugotoviti, zakaj me to sprašujejo, nato se odločim, kako bom odgovoril, bo moj odgovor kratek in splošen, bo obširen. Najpogosteje se poskušam odgovoru kar izogniti. Največji problem pri odgovarjanju na to vprašanje je zame kompleksnost in raznovrstnost del in opravil, s katerimi se srečujem na delovnem mestu. Na vprašanje, kaj delam(o) na CSD, v tem sestavku seveda nisem odgovarjal enako, kot sem odgovarjal svoji hčerki, ki ji v resnici nisem znal odgovoriti tako, da bi bila z odgovorom zadovoljna, pač pa sem odgovarjal, kot da govorim ljudem, ki o področju sociale že nekaj vedo. Zaradi tega je za ljudi, ki jih to področje posebej ne zanima, ta članek bolj kot ne dolgočasen. Dejavnost(i), ki se odvija(jo) na centrih za socialno delo, je težko, najbrž kar nemo-

goče enovito definirati in opredeliti na notranje konsistenten način, z navzven jasnimi mejami do drugih dejavnosti oz. strok, zato se odpovedujem poskusu. Pri opisovanju svojega dela, vloge delavca centra za socialno delo na področju mladoletniške in družinske problematike, bom tako na več mestih ostal na ravni opisovalca. Na tej ravni bom najprej orisal zakonodajni okvir, ki določa moje delovno področje. Ta okvir v glavnem določajo naslednji zakoni:

Zakon o socialnem varstvu, ki me kot socialnega delavca in sociologa z opravljenim strokovnim izpitom postavlja v vlogo primernega izvajalca (69. čl.) vseh petih vrst socialnovarstvenih storitev, ki jih ta zakon določa. Te storitve so natančneje opredeljene v *Pravilniku o standardih in normativih*. Moj delodajalec me s sistematizacijo delovnega mesta pooblašča za izvajanje treh od petih, in sicer za izvajanje prve socialne pomoči, osebne pomoči in pomoči družini za dom.

Zakon o kazenskem postopku me kot delavca centra za socialno delo pooblašča (prav tako moj delodajalec) za izvajanje več del in nalog: seznanjanje s potekom postopka proti mladoletniku na sodišču, vključno z dajanjem predlogov in pravico do opozarjanja na dejstva in dokaze, naprej, pravico oz. dolžnost dajanja predlogov javnemu tožilcu o smotrnosti postopka zoper mladoletnika/co; pravico oz. dolžnost navzočnosti pri dejanjih pripravljalnega postopka za mladoletnike/ce. Predstavnika centra za socialno delo je lahko/mora biti navzoč na seji senata za mladoletnike in na glavni obravnavi na sodišču, na poziv sodnika za mladoletne pa je center za socialno delo

dolžan izdelati obvestilo o izvrševanju vzgojnih ukrepov. Na zahtevo sodnika je center za socialno delo dolžan izdelati tudi poročilo o mladoletniku/ci, njegovi/njeni osebnosti in življenjskih okoliščinah. Do take zahteve pride praviloma pri obravnavi vseh mladoletnikov/ic, ki so v kazenskem postopku.

Po *Zakonu o izvajanju kazenskih sankcij* sem kot delavec centra za socialno delo dolžan pomagati pri resocializaciji gojencev v prevzgojnim domu, dolžan pa sem tudi izvršiti sodni sklep – izvajati vzgojni ukrep strožjega nadzorstva organa socialnega varstva ali namestiti mladostnika/co v vzgojni zavod ali prevzgojni dom. Prvega moram kot delavec centra za socialno delo tudi pripraviti, izvajati, pri drugih dveh pa sem dolžan po namestitvi, ki jo opravi sam ali s pomočjo policije, sodelovati v postopku mladostnikove/čine resocializacije.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih me, enako moj delodajalec, določa za izvajalca storitev po 119., 120. in 121. členu. 119. člen narekuje, da se v korist in zaščito mladoletnika, če gre za njegovo ogroženost, opravi vse razen odvzema oz. namestitve v drugo okolje, ostala dva člena pa narekujeta, če so za to razlogi, tudi namestitev otroka oz. mladostnika/ce v drugo življenjsko okolje – v enem primeru v soglasju s starši, v drugem primeru brez soglasja staršev, z aktom odvzema otroka. *Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* in moj delodajalec me pooblaščata in določata za udeleženca v upravnem postopku (v glavnem v vlogi člana strokovne komisije), ki ima za cilj določitev stikov razvezanih staršev z skupnim otrokom.

Pri izvajanju naštetih ukrepov je, kot postopkovni zakon, predpisan *Zakon o splošnem upravnem postopku*. Na osnovi tega sem kot delavec centra za socialno delo ali (1) vodja upravnega postopka, v katerem odločim (ob pomoči mnenja strokovne komisije, po izvedeni ustni obravnavi), ali bo mladostnik še naprej živel v domačem okolju ali ne, ali kot (2) član strokovne komisije, ki izdelava strokovno mnenje o razmerah, v katerih mladostnik živi, in poda predlog, kaj bi bilo zanj v prihodnje najprimerneje. Ko je postopek končan, sem

pogosto tudi dolžan poskrbeti za izvajanje oz. izvršitev ukrepa, ki ga izrečem ali kot član strokovne komisije predlagam.

Zgoraj sem bežno orisal svoje delovno področje. Vem, da se je težko znajti v vsem tem. Da bo zadeva še manj pregledna, bom napisal še nekaj besed o ostalih področjih dela na CSD.

Pomemben del dejavnosti CSD je *dodeljevanje denarnih pomoči* za socialno oz. materialno ogrožene posameznike in družine. To področje ureja *Zakon o socialnem varstvu*. Upravičenci do te vrste pomoči prejema denarni dodatek ali t. i. edini vir preživljanja. Pomemben del dejavnosti CSD je tudi urejanje *otroškega dodatka in dodatka za nego otroka* ter urejanje *denarnega nadomestila za čas porodniškega dopusta in starševskega dodatka*. Otroške dodatke prejema večina staršev za svoje otroke, starševski dodatek prejema matere, ki niso upravičene do porodniških nadomestil, porodniška nadomestila pa prejema vse matere, ki so bile pred porodno redno zaposlene. Dodatek za nego otroka prejema starši težje prizadetega ali bolnega otroka. To področje ureja zakon o družinskih prejemkih. Področje zase je na CSD tudi urejanje *rejniških razmerij*, kar pomeni v prvi fazi urejanje pravno-upravnih razmerij, pozneje pa svetovalno delo oz. stalno spremljanje rejenca/ke, rejniške družine in otrokovih bioloških staršev. Pri rejništvu gre torej za pomoč otrokom, ki jim biološki starši za krajši ali daljši čas niso (bili) sposobni, voljni ali zmožni preskrbeti primerne življenjske okolje. Centri za socialno delo so tudi ustanove, ki samostojno urejajo posvojitve otrok, torej ustanove, ki vodijo postopek izbire novih staršev, njihovo pripravo na starševstvo in opravijo pravno-upravni del postopka. Eno od področij dela na CSD je tudi delo s populacijo *zapornikov in bivših zapornikov*. Delavci CSD občasno kontaktirajo z tistimi, ki so na perestajanju zaporne kazni, v smislu svetovanja, v ta proces pa so vključeni tudi prostovoljni neprofesionalni svetovalci, ki delajo pod mentorstvom strokovnega delavca centra za socialno delo. Po odpustu iz zapore so bivši zaporniki deležni svetovanja in pomoči pri

ponovni vključitvi v »zunanje« življenje, ki ju izvaja CSD. CSD ureja tudi *skrbniška razmerja*, tako za otroke kot odrasle. Pri otrocih gre za primere ob izgubi staršev, primere, ko starši otroka zanemarjajo, ali pa, ko ne morejo opravljati starševskih dolžnosti. Odrasle osebe so postavljene pod skrbništvo, ko niso sposobni poskrbeti zase in za svoje pravice. Skrbniška razmerja se vzpostavljajo tudi na osnovi sklepa sodišča o delnem ali popolnem odvzemu poslovne sposobnosti. Skrbništva so stalna, možna pa je tudi vzpostavitev začasnega skrbništva, ko je za osebo na sodišču v teku postopek za odvzem poslovne sposobnosti, ali skrbniško razmerje za posebne primere, ko odrasla oseba sama ni sposobna opraviti kakšnega dejanja, ali za otroka, kadar so njegovi interesi v kakšnem pravnem poslu nasprotni interesom njegovih staršev (dediščine, darilne pogodbe ipd.). Pomembno področje dela na CSD je ukvarjanje s *populacijo starih ljudi*, še zlasti tistih, ki so zaradi upešanih telesnih in mentalnih funkcij potrebni posebne družbene skrbi. Pomagajo jim pri nameščanju v domove za stare, jim svetujejo, pomagajo pa jim tudi pri organizaciji pomoči soseske oz. lokalne skupnosti. Na več CSD je razvita tudi mreža prostovoljnih in profesionalnih sodelavcev za pomoč na domu. Centri za socialno delo vodijo tudi evidence o preživninah otrok in ob vsaki uskladitvi revalorizirajo sodno določene in na centrih za socialno delo dogovorjene preživnine. V okviru delovanja enega od centrov za socialno delo obstaja tudi Zavetišče za brezdomce, kjer lahko ljubljanski brezdomci prenočujejo in dobijo en obrok tople hrane dnevno. Pri centrih za socialno delo delujejo še različne druge organizacije z različno stopnjo avtonomnosti, ki se ukvarjajo s problematiko mladih, »odvisniki«, osebami z motnjami v telesnem in duševnem razvoju itn.

Eno pomembnejših področij na CSD je *družinsko področje*. Na CSD so organizirane družinske in zakonske posvetovalnice za ljudi, ki so se znašli v partnerski, tudi osebni stiski, pa sami ne najdejo izhoda iz nje. Znotraj družinskega področja je pomembno podpodročje vodenje postopkov za dodelitev otrok enemu od staršev, ki sta

se razšla, ter urejanje stikov med staršema in otrokom/otroki, potem ko so se razšli. V primeru razpada izvenzakonske skupnosti, v kateri se je rodil in živel otrok, se te zadeve urejajo v izključni pristojnosti CSD, pri razvezah zakonske skupnosti pa CSD sodelujejo v postopkih na sodiščih kot samostojna »zunanja« strokovna služba, na katero se obrne sodišče po strokovni nasvet, mnenje, oceno ali predlog. Na CSD se vodijo vsi postopki za urejanje stikov otrok z razvezanim staršem, ki mu otrok ni bil dodeljen v vzgojo in varstvo – bodisi po razvezi formalno sklenjene zakonske skupnosti ali razpadle izvenzakonske skupnosti. Na to področje dela z družino sodi tudi vodenje postopkov za zaščito otrok, v primerih, ko so v svojih družinskih okoljih ogroženi zaradi neprimernih ravnanj staršev, zanemarjanja, nasilja, zlorab ipd. V takih primerih lahko CSD ponudi pomoč, npr. svetovanje, tudi družinsko terapijo, lahko pa vpelje in izvede upravni postopek, v katerem je mogoče iz navedenih razlogov staršem otroka odvzeti in ga namestiti v rejniško družino, zavod, stanovanjsko skupino ali drugo ustrezno življenjsko okolje.

NA CSD POMAGAMO REŠEVATI PROBLEME DRUGIH, IMAMO PA TUDI SVOJE

Prej sem na kratko orisal bolj ali manj tipično podobo delovnega področja centra za socialno delo. Ta oris je zgolj okvirjen, ne povsem sistematičen. Centri za socialno delo se med seboj tudi močno razlikujejo, glede na delovno prakso, delovno organiziranost ipd. Do razlik prihaja zaradi različnega števila zaposlenih, ko so v manjših CSD primorani organizirati delo po polivalentnem principu, da vsak dela vse, potem zaradi različnih strokovnih profilov zaposlenih (socialni delavci, pedagogi, psihologi, sociologi, pravniki), različnih osebnih angažiranosti zaposlenih, ohlapno in široko zarisane zakonodajnega okvira za to področje itn. Zdi se mi, da so naši centri za socialno delo, podobno kot nekoč samoupravljanje, posebnost področja bivše Jugoslavije. Kot taki so morda nastali v svojevrstnem duhu sinkretizma, da

bi obsežna enovita organizacija dajala možnost povzemanja in združevanja starega in različnega v novo, kvalitetno višjo celoto, bolj verjetno pa je do ustanov s tako raznovrstno dejavnostjo prišlo v duhu centraliziranja družbe, v težnjah po poenostavitvi dejavnosti, v želji po čim večji preglednosti in možnosti dobrega nadziranja.

Na podlagi osebnih izkušenj in ugotovitev drugih trdim, da imamo v sferi sociale oz. na delovnem področju, ki ga zajemajo centri za socialno delo, kar nekaj problemov, ki bi jim bilo potrebno posvetiti več pozornosti. Poudaril bom nekatere:

- velik obseg dela oz. preobremenjenost strokovnih delavcev;
- konflikt različnih poklicnih vlog v eni osebi, kar je še zlasti v ospredju v manjših centrih za socialno delo, kjer imajo manj možnosti pri notranji razporeditvi oz. organizaciji dela;
- izvajalci socialnovarstvenih storitev se težko dovolj opremimo z vsemi potrebnimi znanji, oziroma, težko se strokovno usposobimo za vsa različna področja in dela, ki smo jih po zakonu dolžni izvajati;
- često nejasna ali celo odsotna strokovne doktrine (poklicno socialno delo pri nas je relativno mlado).

PREOBREMENJENOST Z DELOM

Pred dvema letoma sem kot zunanji sodelavec Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani sodeloval pri izvedbi in obdelavi ankete, namenjene in poslani vsem slovenskim centrom za socialno delo (odd. za mladoletnike), vsem slovenskim sodiščem in tožilstvom ter nekaterim drugim ustanovam, za katere smo vedeli, da razvijajo določene socialnovarstvene programe. Od 80 anketnih vprašalnikov, kolikor jih je bilo razposlanih, je prispelo nazaj izpolnjenih 55, dve tretjini s centrov za socialno delo, ostali pa v glavnem s sodiščem in tožilstev.

Eno od zastavljenih vprašanj se je nanašalo na splošne pogoje dela. Slaba polovica vseh s področju socialne dejavnosti, ki so na to vprašanje odgovorili, jih je na prvo mesto postavilo preobremenjenost na

delovnem mestu. Na vprašanje v zvezi s številom primerov na enega delavca je bilo mogoče izračunati, da je prišlo na delavca v povprečju nekaj nad 100 primerov. Vsak šesti je odgovoril, da ga izčrpava to, da mora opravljati različna dela – polivalentnost.

ZDRUŽEVANJE RAZLIČNIH POKLICNIH VLOG V ENI OSEBI IN S TEM POVEZANO VPRAŠANJE VAROVANJA POKLICNE SKRIVNOSTI

Znana so mi nekatera razmišljanja kolegov in kolegic, prav tako delavcev centrov za socialno delo, na to temo. Spomladi 1995 sem opravil z ljubljanskimi kolegi/cami intervju, v katerem sem jih spraševal po njihovih pogledih na ta problem. Slišal sem zanimive odgovore, mnenja ali ocene. Nekateri bom povzel.

Eden od kolegov je ocenil, da je to osebni problem vsakega strokovnega delavca centra za socialno delo, ki se s tem srečuje. Menil je, da je to vedno odprt problem, da se delavec CSD pri svojem delu vedno giblje na premici pomoč-nadzor. Povedal je, da je pri strankah, ki pomoči niso voljne sprejeti, ta konflikt velik. Strokovni delavci imajo po njegovem v glavnem željo pomagati, so orientirani k pomoči in ne k nadzoru. Presodil je tudi, da je tako pač življenje in da je narava našega dela, da smo vedno nekje vmes. Po njegovem se mora človek zavedati svoje vloge in vedeti, za kaj je plačan. Navedel je primer, ko je nameščal nekega fanta v vzgojni zavod, ker je menil, da je bilo to za fanta koristno, drugače pa je lahko, ko gre za izvajanje podobnega ukrepa pa nalogu sodišča. Ena od kolegic je dejala, da bi se ji zdelo primerno ločiti svetovalno od nadzorstvene funkcije tako, da bi na CSD izvajali le svetovanje in pomoč, nadzor pa bi opravljala kakšna druga služba. Drugi kolegici ni všeč, da se ti vlogi mešata. Vzgoja je po njenem po svojem bistvu v veliki meri (tudi) omejevanje, kar je zanjo sprejemljivo, problem pa se pojavi na praktični ravni, ko mladostnik/ca omejevanje doživlja kot nasilje. Ena od kolegic je povedala, da njihovi mladostniki/ce med obravnavo na CSD ne čutijo nadziranja,

ker v pogovoru na CSD temu ne dajejo posebnega poudarka. Pogovarjajo se bolj o šoli, njihovi družbi ipd. Mladoletniki/ce po njenem sploh ne čutijo, da gre za nadzor, pač pa prihajajo zaradi pomoči.

Na vprašanje o primernosti združevanja različnih poklicnih vlog v eni osebi (pravni, še zlasti pa fizični osebi) se veže tudi *vprašanje poklicne skrivnosti*. Strokovni delavec v vlogi svetovalca ali terapevta je s svojo stranko, klientom oz. uporabnikom v zaupnem razmerju, sicer ne bi mogel uspešno delovati kot svetovalca ali terapevt. Načelo zaupnosti je pri teh vrstah obravnav visoko cenjeno oz. vrednoteno. Načelo zaupnosti je vnešeno v etične kodekse strok, ki se ukvarjajo s svetovanjem in terapijo, in je zapisano tudi v etičnem kodeksu za področje socialnega varstva. Strokovni delavec centra za socialno delo se pri delu pogosto znajde v dualizmu med seboj izključujočih si poklicnih vlog – ko je stranki svetovalca ali terapevt, hkrati pa je do nje še v vlogi:

a) osebe, ki vodi ali sodeluje v postopku, kjer se odloča v družinskopravnih zadevah, ali

b) v sodnem postopku, kot strokovni pomočnik ali strokovni sodelavec sodišča in kot tak zavezan načelu materialne resnice, torej mora oz. bi moral na sodišču na zahtevo sodnika povedati vse, kar ve o svoji stranki, tudi podatke, ki jih je pridobil v zaupnem razmerju z njo (brez zaupnega razmerja mu stranka določenih zadev niti povedala ne bi). Strokovni delavec se v takih primerih znajde v dilemi, lahko tudi v stiski, ko ne more istočasno upoštevati obeh načel (načelo zaupnosti in načelo materialne resnice), ki jima je tako ali drugače zavezan. Glede na to je mogoče presojati tudi varnost strokovnega delavca CSD, saj lahko različni centri moči zahtevajo od njega v isti zadevi istočasno vedenje po določilih obeh različnih in med seboj izključujočih si načel. Sodišče, na primer, zahteva posredovanje vseh strokovnemu delavcu znanih podatkov o mladoletni osebi, zoper katero teče postopek. Če strokovni delavec centra za socialno delo sodišču ne posreduje zahtevanih podatkov, je pogosto deležen pritiskov, širijo slab glas o njem, o

njegovi domnevni nepripravljenosti za sodelovanje, nedelavnosti, neustreznosti, včasih tudi nestrokovnosti ipd. S tem nočem reči, da ne razumem potrebe sodnikov po tem, da bi imeli čim več informacij o ljudeh, ki jim morajo soditi v svojih postopkih. Pač pa hočem reči, da bolj kot njih razumem sebe; razumem tudi določilo 153. člena Kazenskega zakonika R. Slovenije in razloge, zaradi katerih je tak člen zapisan v zakonu. Ta člen govori o izdaji poklicne skrivnosti, varovanju katere smo zavezani tudi socialni delavci.

Zakon oz. pravo razumem tudi v smislu zaščite ljudi pred morebitno samovoljo oblasti. Vse, kar se sme kaznovati, mora biti v zakonu predvideno in veljati mora načelo sorazmernosti. Kakšno kazen lahko torej pričakujem, če »izdam« poklicno skrivnost sodišču, in kakšno, če je ne »izdam«? Nejasne so tudi meje, ki naj bi predstavljale ločnico med dovoljenim in nedovoljenim, kaj je v vsebinskem smislu poklicna skrivnost, kaj se šteje za večjo in kaj za manjšo kršitev in kakšna kršitev se sankcionira z določeno kaznijo. Ni mi znano, da bi bilo to kje natančneje kvalificirano oz. opredeljeno, zato se lahko kot strokovni delavec CSD znajdem skoraj kadarkoli med kladivom in nakovalom. Če ne »izdam« poklicne skrivnosti sodišču, se pravi, jim ne posredujem podatkov o dejstvih, ki sem jih izvedel kot socialni delavec pri opravljanju svojega poklica, bo sodnik/ca reagiral/a na navedeni način. V primeru, da »izdam« tako skrivnost, mi lahko izreče oz. naloži kazen moja nadzorna instanca, na primer, da moram ponovno opraviti strokovni izpit.

Pri osvetlitvi problema poklicne skrivnosti je mogoče prepoznati konflikt združevanja različnih poklicnih vlog v eni osebi, še zlasti, ko gre za združevanje vlog, ki se med seboj bolj ali manj izključujejo. Kaj pravi na to praksa? Ko sem kolege/ice v že omenjenem intervjuju spraševal o tem, so mi povedali tole.

Prevladalo je mnenje, da je glede varovanja poklicne skrivnosti ključna ocena oz. presoja strokovnega delavca samega. On naj bi bil tisti, ki naj v konkretni situaciji prepozna, kaj šteje za poklicno skrivnost, in se nato odloči, kaj bo s tem počel. Menili so,

da je malo primerov, kjer je ta problem »vroč«. Če stranka v pogovoru na CSD kaj pove kot zaupno, potem tega ne posredujejo naprej, na primer na sodišče oz. na sodišču. Trudijo se, da strank ne bi prizadeli. Kolegica je opisala situacijo, ko je prišla k njej v pisarno skupina fantov, ki so ji povedali, da so storili kaznivo dejanje. V pogovoru jih je prepričevala, naj gredo to povedat še na policijo, kar so potem tudi storili. Izrečena kazen oz. vzgojni ukrep, ki je pozneje sledil na sodišču, je bil zaradi tega blažji. Ena od kolegic je v intervjuju poudarila problem varovanja poklicne skrivnosti v primerih, ko sodišče v postopku zoper mladoletnega/o storilca/ko kaznivega dejanja v končnem sodnem sklepu povzame ali celo citira dele poročila, ki jim ga je pred tem poslal strokovni delavec CSD. V takem kontekstu je povzemanje informacij iz teh poročil delikatno, saj sodnik/ca s tem utemeljuje svojo izbiro vzgojnega ukrepa za določenega mladostnika/co. Kolegi/ce iz nekega ljubljanskega CSD so v intervjuju povedali, da na sodišču zelo upoštevajo to, kar oni zapišejo in predlagajo v svojih poročilih – v 80% vseh primerov. Kadar pa sodišče izreče vzgojni ukrep, različen od tistega, ki so ga predlagali, izvajanje takega ukrepa praviloma ni uspešno. Kolegi/ce so bili v glavnem mnenja, da strokovni delavci CSD nismo dolžni ovajati svojih strank organom pregona. Z delavci sodišča se praviloma pogovarjajo le o kaznivem dejanju, zaradi katerega je mladoletnik/ca v obravnavi, ne pogovarjajo pa se o morebitnih drugih kaznivih dejanjih iste/ga mladostnice/ka, za katera morda vedo. Ena od kolegic je menila, da delavcev sodišča ne zanimajo obširnejša pisanja o mladostniku/ci in njegovem/njenem življenjskem okolju, pač pa so bolj za konkretna jedrnata sporočila – predvsem, ali se mladostnik/ca razume s starši, ali ga ti vzgojno obvladujejo – če ga ne, sledi izrek primerne vzgojnega ukrepa. Kolegi/ce so povedali/e, da strankam vnaprej povedo, ali bodo podatke, pridobljene v pogovoru z njimi, uporabili za izdelavo poročila, ki ga bodo nato poslali sodišču. Če stranka želi, povedo, kaj bodo v poročilo zapisali, včasih stranko celo povprašajo, ali se strinja z

vsebino, ki jo nameravajo zapisati v poročilo. Na samem pogovoru oz. obravnavi na CSD se strokovni delavci praviloma ne osredotočajo toliko na samo kaznivo dejanje, ki ga je mladostnik storil, pač pa posvetijo večjo pozornost mladoletniku, njegovi družini, njegovi šolski situaciji, interesnemu polju, njegovemu vrednostnemu sistemu ipd.

Glede upoštevanja oz. varovanja poklicne skrivnosti je pri mojih kolegih/cah, enako velja zame, osnovno in hkrati najbrž edino vodilo, ki mu smemo pripisati možnost konsistentne rabe, načelo največje koristi za mladostnika/co.

KAKO NAŠ POLOŽAJ IN DELO VIDIJO DRUGI?

Navedel bom eno od videnj, ki nam lahko služi kot izhodišče za razmislek. V zvezi z vlogo strokovnih delavcev centrov za socialno delo pri obravnavi mladoletnih storilcev kaznivih dejanj bom navedel oceno enega od slovenskih tožilcev/tožilk, ki je v odgovoru na omenjeno anketo napisal/a, da je sistem za obravnavo mladoletnih storilcev kaznivih dejanj neuskladen, celo razbit, zaradi česar imajo v njem najpomembnejšo vlogo organi, ki je (najbrž) ne bi smeli imeti, kot je presodil/a. Ocenil/a je, da je komunikacija med različnimi sektorji, ki obravnavajo mladoletne storilce kaznivih dejanj, majhna. Zaradi tega po njegovem/njenem pridobijo v teh postopkih osrednjo vlogo organi socialnega varstva oz. njihovi nosilci, ker imajo največ informacij. Zaradi tega, je ocenil/a, pridobijo v teh postopkih »de facto« največ moči. Po njegovem/njenem je vloga CSD v postopku zoper mladoletne storilce/ke kaznivih dejanj sporna, ker so organi, ki hkrati ugotavljajo dejstva, predlagajo ukrepe in sodelujejo pri njihovem izvajanju, še zlasti sporna pa je po njegovem/njenem vloga CSD v primerih, ko v upravnem postopku tudi meritorno odločajo.

STROKOVNA USPOSABLJENOST DELAVCEV SD

Delavci in delavke CSD opravljamo različna dela in naloge. Glede na zahtevnost delovnih situacij in potreb po strokovnem odzivanju smo pogosto v položaju, ki zahteva od nas psihoterapevtsko usposobljenost, v nekaterih drugih situacijah smo v vlogi, ki zahteva od nas pravniško oz. sodniško veščost in usposobljenost, v nekaterih situacijah zahteva narava dela od nas organizacijske sposobnosti in usposobljenost, administrativno veščost in znanja, ne nazadnje tudi policijskonadzorstvene afinitete in usposobljenost. Vsa bolj ali manj odgovorna, nekatera celo izjemno odgovorna dela, ki jih opravljamo na centrih za socialno delo, zahtevajo od nas dobro strokovno usposobljenost, kar pa je za posameznika težko dosežati vzporedno na več področjih hkrati. Razvitejše vede imajo svoja znanja in metode že dolgo organizirane po načelu specializiranja. Danes si težko predstavljamo zdravnika, ki opravlja prvi dan kirurške posege na kosteh, drugi dan pa kirurške posege na prebavilih, kaj šele zdravnika, ki opravlja prvi dan kirurške posege, drugi dan pa zdravi astmo; kar s pametjo skregana pa je videti kombinacija, da bi zdravnik opravljal prvi dan kirurške posege, drugi dan pa sodil ljudem, ki so storili prometni prekršek.

Na CSD vodimo postopke oz. odločamo v družinskopravnih zadevah, pri določanju stikov razvezanih staršev z otrokom/otroki, vodimo upravne postopke, v katerih odločamo o tem, ali bo otrok ali mladostnik odvzet staršem ali ne, ali bo nameščen v drugo okolje, v drugo družino, v zavod, bo posvojen pri »novih« starših, bo dan v rejo itn. Gre za izjemno radikalne in pomembne, včasih usodne posege v življenje posameznikov in družin. Postopki, ki so pri tem predvideni, se po svoji formi in vsebini bistveno ne razlikujejo od postopkov, ki jih vodijo sodniki na sodišču. Namestitev mladostnika v vzgojni zavod na osnovi 79. člena *Kazenskega zakona RS* je po vsebini povsem enak namestitvi mladostnika po 120. ali 121. členu *Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih*. Postopek v prvem primeru vodi sodnik na sodišču, v drugem

primeru pa socialni delavec, pedagog, psiholog ali sociolog na centru za socialno delo, izjemoma pravnik. Na CSD je namreč zaposlenih zelo malo pravnikov. Ko posega v družinskopravna razmerja sodišče, vodi postopek sodnik, ki se je pred tem več let učil pravnih ved, zakonov, njihove rabe, vodenja postopkov ipd. — najprej na pravni fakulteti, nato na dvoletnem pripravniškem stažu, kjer je s pomočjo mentorja osvojil rabo zakonov v praksi. Po uspešno opravljenem pravosodnem izpitu je najbrž delal kot strokovni sodelavec oz. pomočnik in si še nekaj let pridobival izkušnje in znanja in šele nato je smel računati na imenovanje za sodnika za določeno sodno področje. Če prav vem, imajo v sodni sferi te zadeve nekako tako urejene. Spričo tega si ni težko predstavljati stisk in zadreg, nastalih v situacijah, ko mora strokovni delavec CSD brez predhodnega sistematiziranega pravnega izobraževanja in vodenega uvajanja prevzeti nase odgovornost vodenja upravnih postopkov in odločanja v družinskopravnih zadevah.

Za primer bom omenil še obravnavo otrok, ki so jih starši ali drugi zanemarjali, jih psihično ali fizično trpinčili, zlorabljali ipd. CSD je ustanova, ki je po zakonu edina dolžna v celoti prevzeti nase skrb za zaščito teh otrok. Iz prakse in študijskih gradiv vemo, da je obravnava v takih primerih izredno težavna in zahtevna in terja dobro usposobljene kadre. Za delo na tem področju najbrž ni dovolj znanje, ki ga med rednim (dodiplomskim) študijskim programom posredujejo Visoka šola za socialno delo (prej Višja šola za socialne delavce), Pedagoška fakulteta, Filozofska fakulteta, Fakulteta za družbene vede ali Pravna fakulteta (to so ustanove, ki izobražujejo kadre, ki se po 69. členu *Zakona o socialnem varstvu* zaposlujejo na centrih za socialno delo). Znanja, ki jih posredujejo našete ustanove, so zelo pomembna, dovolj šnja za opravljanje določenih del na CSD, za določena dela pa je potrebno dodatno specializirano usposabljanje. Na CSD že sedaj dela nekaj ljudi z opravljenim izobraževanjem s področja družinske terapije, transakcijske analize ipd. Ne smemo pozabiti, da na CSD tako ali drugače obravnavamo velik del

»najtežje« populacije v družbi. Pri nas obravnavamo veliko ljudi, ki jih obravnavajo tudi na policiji, na sodišču, neredko tudi v psihiatriji. V strokovnem smislu smo torej izpostavljeni izjemno visokim zahtevam.

Vrnil se bom k anketi. V njej je bilo zastavljeno tudi vprašanje o oceni lastne strokovne usposobljenosti. Od vseh s področja socialne dejavnosti, ki so na to vprašanje odgovorili, je le eden zapisal, da se čuti dovolj strokovno usposobljenega – ker se permanentno dodatno izobražuje. Večina jih je odgovorila, da se ne čutijo dovolj strokovno usposobljeni. Največ jih je navedlo, da se ne čutijo dovolj usposobljeni za skupinsko delo, sledili so oni, ki so odgovorili, da se čutijo šibki na področju kazenske zakonodaje, nato oni, ki so navedli, da čutijo potrebo po permanentnem izobraževanju, in oni, ki čutijo potrebo po dodatnem izobraževanju s področja svetovalnega dela. Močno skupino so sestavljali odgovori o pomanjkljivi usposobljenosti za delo z odvisniki, zlasti tistimi, ki uživajo heroin.

V zvezi s strokovnim usposabljanjem in verificiranjem strokovnih delavcev za področje socialnega varstva bom navedel še dvoje. Prvič, zahteve izpraševalcev na strokovnih izpitih. Na seznamu obvezne literature ni mogoče najti pisnega vira oz. gradiva, ki ni ali zakon ali pravilnik. Gre izključno za zakonodajo in akte, ki urejajo področje socialnega varstva. Od osebe, ki končujejo pripravništvo, se zahteva poznavanje 26 kosov literature, se pravi zakonov ali pravilnikov. Drugič, poglejmo, kako je s tem na Visoki šoli za socialno delo. Pregledal sem učni načrt šole za šolsko leto 1995/96 in ugotovil, da so na tej šoli takrat v štirih letnikih izvajali pouk iz 44 predmetov in zanje predpisali skupaj 553 kosov obvezne literature. Od tega jih je bilo s področja zakonodaje oz. zakonov 30, kar je 5,4% vse predpisane obvezne literature v tem študijskem letu. Med prvim in drugim je na temelju navedenega težko vzpostaviti korelacijo. Kot da gre za dvoje različnih področji z malo skupnega, ali pa da zajema področje prvega le dobrih 5% področja drugega.

VLOGE IN STROKOVNE DOKTRINE NA PODROČJU SOCIALNEGA VARSTVA

Ponovno se bom, na kratko, navezal na anketo. Na vprašanje o jasnosti strokovnih doktrin je dobra polovica delavcev CSD, ki so na to vprašanje odgovorili, menila, da niso jasne, dobra tretjina pa je menila, da so. Ostali so se opredelili za nekaj vmes. V odgovorih na to vprašanje je bilo navedeno, da delavci CSD v praksi ravnajo bolj intuitivno in po »ustnem izročilu«. Delo je pogosto prepuščeno osebni iniciativi. Slabo so določene vsebine delovnih mest. V enem od odgovorov je bilo napisano, da je doktrina socialnega dela »gnetljiva masa«, ki jo gnete vsak po svoje.

Na tem mestu bom ponovno pokazal na poklicno situacijo, v kateri se znajde veliko strokovnih delavcev slovenskih centrov za socialno delo, ko so kot strokovni delavci vključeni v obravnavo mladoletnih storilcev kaznivih dejanj. K sodelovanju jih pozove tožilstvo, pozneje pa še sodnik za mladoletne. Strokovni delavec CSD se pojavi v taki obravnavi najprej v vlogi osebe, ki začne zbirati podatke o mladostniku, njegovi osebnosti, družini in življenjskih okoliščinah, pomembnih za presojo njegove duševne razvitosti. V tej poizvedovalni oz. preiskovalni fazi postopka s(m)o strokovni delavci centrov za socialno delo vključeni v obravnavo dotičnih mladostnikov kot neke vrste pomožni izvedenci. Zbiramo podatke o mladostniku, jih nato vrednotimo, si ustvarimo svoje mnenje, oceno, nato to posredujemo sodišču. S svojimi predlogi, mnenji, opozorili in strokovnimi ocenami vplivamo na odločitev sodnika v kazenskem postopku na sodišču.

Vsem nam je bolj ali manj znana in jasna vloga izvedencev v sodnih postopkih. Vemo, da so izvedenci strokovnjaki za določeno področje, ki se za svoj nastop na sodišču pripravijo, pred tem izdelajo natančno ekspertizo o vodenem primeru, sodniki pa jih na obravnavah spoštljivo sprašujejo o njihovem mnenju, ocenah, predlogih. Ko izvedenec odda (proda) svoj pisni izdelek sodniku in zadevo na obravnavi tudi ustno zagovarja, izgine iz sodnega postopka in se vanj več ne vrača, niti ga

pozneje ne sprašujejo po ocenah o izva-
janju ukrepa, ki je bil izrečen mladostniku
v sodnem postopku.

Strokovne delavce centrov za socialno
delo sodišča praviloma ne vabijo k sodelo-
vanju kot izvedence, pač pa kot »strokovne
delavce«. Kaj je to, se sprašujem tudi sam.
Sodišče nam ne da statusa izvedenca, včasih
ni jasno niti, ali nas kličejo na sodišče kot
strokovnjake ali kot pričë. V primerih obrav-
nav mladoletnih storilcev kaznivih dejanj
nas na sodišču sprašujejo o mladostniku, po
končani obravnavi pa praviloma še vedno
kaj pričakujejo od nas. S samim zakonom
je določeno, da smo kot ustanova oz. stro-
kovni delavci dolžni izvajati določene
vzgojne ukrepe, nekatere celo samostojno.

Kako torej orisati konsistentno in v
celoti smiselno podobo strokovne doktrine
za področje obravnave mladoletnih storil-
cev kaznivih dejanj na centrih za socialno
delo? Ostali procesni subjekti v postopkih
zoper mladoletne storilce kaznivih dejanj
imajo določeno oz. jasno definirano vlogo.
Sodnik, na primer, sodi po določilih kazen-

ske zakonodaje, po vnaprej določenih pra-
vilih in v povsem jasnem okviru delovanja,
pristojnostih. Podobno velja za tožilca, ki
prav tako deluje po znanih in jasnih zakon-
skih predpostavkah in določitih, tudi polje
delovanja in pristojnosti zagovornika, to je
odvetnika, je povsem jasno določeno in
strukturirano.

Med postopkom zoper mladoletnega
storilca kaznivega dejanja delavec centra za
socialno delo poleg svetovalne in izvede-
niške funkcije neredko izvaja še bolj ali
manj aktivno nadzorstveno funkcijo. Vloga
strokovnega delavca centra za socialno delo
v postopku na sodišču je slabo definirana
– bistveno slabše od vlog ostalih procesnih
subjektov. Vsaka veda, ki ji je mar za ugled
in veljavo, skrbi za to, da so njene meje
navzven jasno določene, da so jasno dolo-
čene njene pristojnosti ipd. Na področju
socialnega dela po moji oceni slabo skrbim-
o za določanje meja oz. razmejevanje od
ali do drugih ved, subjektov, organizacij. To
kaže, da slabo skrbimo za svoj strokovni
ugled.

Prav tako je v postopku zoper mladoletne storil-
ce kaznivih dejanj strokovni delavec centra za
socialno delo vloga svetovalna in izvedeniška v
veliki meri jasno določena, kar pomenja, da
je strokovni delavec centra za socialno delo
v postopku na sodišču bistveno bolj vklju-
čen, manj aktivno nadzorstveno funkcijo
izvaja, kar je tudi izjemnega pomena, če
praviloma v postopku zoper mladoletne storil-
ce kaznivih dejanj strokovni delavec centra za
socialno delo vloga svetovalna in izvedeniška
deluje. Vse kar je bilo izjemnega pomena, je
namreč, da strokovni delavec centra za
socialno delo v postopku na sodišču deluje
vloga svetovalna in izvedeniška, kar pomenja
prej, da je prisotnosti v postopku na
sodišču je izjemno visok ugled. A kaj smo
povele?

Zuglednost strokovnega delavca centra za
socialno delo v postopku na sodišču je izjemno
visoka, kar pomenja, da strokovni delavec
centra za socialno delo v postopku na sodišču
deluje vloga svetovalna in izvedeniška, kar
pomenja, da je prisotnosti v postopku na
sodišču je izjemno visok ugled. A kaj smo
povele?

Zuglednost strokovnega delavca centra za
socialno delo v postopku na sodišču je izjemno
visoka, kar pomenja, da strokovni delavec
centra za socialno delo v postopku na sodišču
deluje vloga svetovalna in izvedeniška, kar
pomenja, da je prisotnosti v postopku na
sodišču je izjemno visok ugled. A kaj smo
povele?

IZVEDENIŠKA FUNKCIJA

Zgodba izhaja računamo kar od leta
1998, ko so začeli v sodišču delovati
strokovni delavci, kar pomenja, da strokovni
delavec centra za socialno delo v postopku
na sodišču deluje vloga svetovalna in izvede-
niška, kar pomenja, da je prisotnosti v postopku
na sodišču je izjemno visok ugled. A kaj smo
povele?

Tanja Lamovec

SAMO ZADOVOLJNA MATI JE LAHKO DOVOLJ DOBRA MATI

V eni od avgustovskih številčk časopisa Delo leta 1997 je bil objavljen prevod članka iz tujega tiska, v katerem se avtor vzvišeno posmehuje komercialni uspešnici Preprosto obilje. Knjige sicer ne poznam, poznam pa veliko podobnih. Morda je v resnici preprosta, pa kaj zato? Njen namen naj bi bil »olajšati breme ženskam, ki garajo, obupujejo in ne morejo spati«. Popularna psihologija z nekaj *New Age* filozofije se v ZDA res dobro prodaja in odjemalke so res v veliki meri ženske. V zadnjih letih se vse več takih knjig pojavlja tudi pri nas. Škoda le, da pri nas ženske, ki bi jih najbolj potrebovale, nimajo časa, da bi jih brale. Za razumevanje, od kod tolikšna priljubljenost te zvrsti, moram najprej povedati dolgo zgodbo o državi, v kateri je ta fenomen nastal, kot tudi o potrebah, iz katerih izvira. Potem ko boste vse to vedeli, se vam morda ta zvrst literature in oddaje, kakršno vodi Oprah Winfrey, morda ne bodo več zdele tako slaboumne oziroma napihnjene. Avtor članka ugotavlja, da je Oprah »katalizator nečesa, kar ždi globoko v ameriškem srcu«. Že res, da stvar prihaja iz Amerike, a tudi mi ji ne bomo ubežali, saj gremo po isti poti brezobzirnega individualizma, katerega prvi koraki so še posebno kruti.

GOSPODINJSTVO KOT ZNANOST

Zgodbo lahko začnemo kar ob koncu stoletja, ko so začeli v ameriških domovih vladati eksperti. Izmislili so si novo znanost, *domestic science*, ki jo še vedno poučujejo na univerzah, kot izbirni predmet seveda. Najpomembnejši cilj te znanosti je bil pove-

čati prodajo nešteti novih gospodinjskih aparatov, ki jih poznamo kot sesalniki, mikserji, pralni stroji in sušilci, skratka, stvari, ki ne smejo manjkati v nobenem domu. Eden od ciljev pa je bil nedvomno tudi prepričati povprečno z dolgočasno in nezadovoljno gospodinjjo, da opravlja pomembno znanstveno delo. Kuhinja kot laboratorij. Vsi ti aparati seveda ne smejo zmanjšati količine dela, zato jih je treba nenehno uporabljati. V ta namen so eksperti zagnali grozovit preplah pred mikrobi (*germ theory*) in vcepili ameriškim gospodinjam pretirano nagnjenje k čistoči. Oblačila je bilo treba prati vsak dan, neprestano tuširati sebe in otroke, sesati prah in podobno. Tudi neštete nove kuhinjske pripomočke je bilo treba neprestano pomivati, kar je mimogrede še povečalo prodajo čistil, hkrati pa je dajalo gospodinjam občutek, da so polno zaposlene z znanstvenim delom. Vse, kar je bilo znanstvenega, je namreč tedaj uživalo neizmeren ugled. Danes je od obsedenosti s čistočo Američanom ostalo le nenehno tuširanje, stanovanja pa imajo na splošno precej zanemarjena, če jih primerjamo s slovenskimi. Znanost je izgubila ves ugled. A pojdimo počasi.

Znanstveno gospodinjenje gospodinjam ni prineslo obetane zadovoljstva, kljub zapleteni gospodinjski ekonomiji, ki je zahtevala natančno načrtovanje nakupov in zapisovanje izdatkov. Niti nenehna križarska vojna proti mikrobom ni bila tisto, po čemer so hrepenele.

Ministrstvo za zdravje je ženskam sicer še naprej govorilo o grozeči nevarnosti mikrobov, ki povzročajo bolezni, priporočalo

»varne« stekleničke za dojenčke in spreje za uničevanje mrčesa kot »obrambo nemočnemu otroku«. Celo »kljuge na vratih ogrožajo zdravje otrok«, so pisali eksperti v svojih razglasih. Ženske, ki so resno vzele te nasvete, pa so dobile diagnozo psihične motenosti in tako pospešile razvoj psihoterapevtskih dejavnosti.

ODKRITJE OTROKA

V začetku tega stoletja so eksperti odkrili otroka. Sijoče kuhinje in položene površine v stanovanjih brez najmanjšega prahu so stopile v ozadje. Središče doma prvič v zgodovini ni bil več patriarhalni soprog, temveč njegovo veličanstvo Otrok. Moški eksperti so začeli ženskam razlagati, kar so te že ves čas vedele, da otrok ni le pomanjšan odrasel, temveč bitje z lastnimi potrebami in sposobnostmi. Prvič so eksperti javno razglasili, da imajo otroci še kakšne druge potrebe poleg bioloških, zato pa je bil seveda potreben nekdo, ki bo te potrebe zadovoljil. Spet so ženske povzdignili v znanstvenice in jim zaupali znanstveno vzgojo otrok. Odkritje otroka je bilo zares nekaj revolucionarnega. Še malo prej se noben moški ekspert ne bi ukvarjal s proučevanjem otrok in njihovih značilnosti, saj to pač ni bila moška stvar.

Nenadoma nobena stvar ni bila več tako pomembna kot materinstvo. Predsednik Roosevelt je na nekem srečanju izjavil:

Biti dobra mati je bolj pomembno za skupnost kot biti najsposobnejši mož; njena kariera je bolj vredna časti in bolj koristna kot kariera katerega koli moškega, ne glede na to, kako uspešen je. [...] Toda ženska, ki se iz strahopetnosti, sebičnosti ali napačnih idealov izogne svoji dolžnosti kot žena in mati, zasluži naše zaničevanje.

Mnoge ženske so nasedle. Bile so pomembne, da imajo tako pomembno kariero, malo pa so se tudi bale druge možnosti.

V tej slavi materinstva so ženske prvič začutile svojo moč. Nenadoma so postale pomembne. Saj so to že od nekdaj počele, a tega nihče še opazil ni, saj se je zdelo

samoumevno. Tako kot je bila samoumevna moževa častna dolžnost, da preživlja družino.

Vzpon ekspertov za vzgojo otrok je bil bliskovit. Pred pojavom ekspertov so ženske pomagale druga drugi pri zdravljenju otroških boleznih in pri reševanju vzgojnih zagat. Eksperti so tako izrinili žensko s področja, ki je bilo tradicionalno njeno (kot že nekoč iz babištva), in jo prepričali o njeni nevednosti. Potreba po ekspertih pa je po drugi strani pomenila, da je vzgoja zahtevno opravilo, in tako so ženske našle vsaj malo zadoščenja ob zavesti, da opravljajo zahtevno kariero.

BEHAVIORISTIČNI IZUMI

S kariero materinstva se je vzpenjala tudi kariera ekspertov. Vodilno vlogo, ki jo je imel nekoč zdravnik, je zamenjal psiholog. Psihologija je bila v tem času eksperimentalna znanost, ki ni imela skoraj ničesar ponuditi glede vzgoje otrok, vendar pa si je utrla pot v najbolj intimno in zasebno področje ženske. Z razvojem behaviorizma so se pojavili prvi vzgojni nasveti. Bili so zelo kruti. Njihov namen je bil vzgojiti discipliniranega, učinkovitega in natančnega delavca. Zato je bilo treba že v zibelki zatreti vsako spontanost. Matere naj se ne bi igrale z otroki in jih spodbujale k smehu, ker to po mnenju ekspertov preveč obremenjuje njihov živčni sistem. Hranjenje je moralo potekati po točno določenem razporedu, vmes pa se otroka ni smelo dotikati. Po mnenju ekspertov bi dotikanje pomenilo možnost »bodoče duševne bolezni ali vsaj moralne izprijenosti«. Danes vemo, da drži ravno nasprotno.

Behaviorizem je po vrsti odpravil um, dušo, individualnost in zavest. Ostalo je le še tisto, kar lahko neposredno opazujemo. Industrijski model vzgoje je poskušal iz otrok narediti stroje. Behaviorist Watson si je takole zamišljal izdelanega otroka:

[To je] otrok, ki nikoli ne joka, razen če se zbode z buciko, [...] ki si kmalu izgradi številne navade, [...] ki se navadi čistoče, [...] ki poje vse, kar postavimo predenj, [...] ki spi

in počiva, ko ga položimo v posteljo [...].

Watsona ni nič bolj vznemirjalo kot vdor iracionalnih, emocionalnih elementov v odnos med materjo in otrokom. Pravi takole:

Ko slišim mater tolažiti otroka, ki je padel ali se ranil, moram navadno prehoditi kar nekaj ulic, preden me mine jeza.

PERMISIVNA VZGOJA

Po drugi svetovni vojni so eksperti nena doma in do skrajnosti spremenili svoje navsote. Tržišče je pač potrebovalo novo vrsto človeka, ki ne bo le podaljšek stroja, temveč dober Potrošnik. Eksperti so pač vedno v službi vodilne ideologije, in tako so začeli proizvajati potrošnike. Nastopilo je obdobje permisivnosti. Sprememba je prišla tako hitro, da so bile matere čisto zmedene. Mnoge od njih so ubogljivo spremenile svojo metodo kar na sredi. Neka mati je takole opisala svojo zadrego:

Otrokom sem ponudila neko novo vrsto zelenjave. Tedaj sem se spomnila, da moram od najstarejšega zahtevati, da do konca poje, srednjemu ni bilo treba jesti, moral pa je vsaj poskusiti, najmlajši pa je lahko naredil, kar je hotel.

Celo sam dr. Spock, ki je pozneje zaslovel s svojimi knjigami o permisivni vzgoji, je zamenjal behavioristično vzgojo svojega starejšega otroka s permisivno.

Permisivna vzgoja je izhajala iz stališča, da so otrokovi spontani impulzi dobri in da otrok čuti, kaj je dobro zanj. Idealna mati znanstvene permisivnosti razume vse tegobe otrokovega razvoja, spodbuja nekatere oblike obnašanja in odsvetuje druge. Z neskončno potrpežljivostjo poskuša na posreden način z različnimi tehnikami zaobiti njegovo zavračanje in trmo.

Otrok permisivne vzgoje ni bil deležen starševske avtoritete niti vodstva. Glavni zagovornik tega pristopa je bil Gesell, ki je izvedel številne raziskave o vedenju otrok

različne starosti. Tako so eksperti dobili standard, na osnovi katerega so določali patologijo. Gesell je trdil, da otrok bolj kot vse drugo potrebuje materino brezpogojno ljubezen. »Ljubljeni otrok se *želi* učiti, se *želi* prilagoditi, *želi* odrasti,« pravi Spock. Dodamo lahko samo še: *želi* trošiti. Ta novo odkrita materinska ljubezen ni imela nič več opraviti z znanstvenim pristopom in so jo razglasili za instinkt.

LIBIDINOZNA MATI

Ni minilo dolgo, ko so se našli eksperti – psihoanalitiki, ki so morali tudi iz materinske ljubezni narediti znanost. Iskali so organsko osnovo materinske ljubezni in nekateri so celo trdili, da jo uravnava ščitnica. Po njihovi teoriji naj bi mati instinktivno potrebovala otroka, prav tako kot on potrebuje njo. Zato je njena največja želja biti z otrokom. Materinstvo naenkrat ni bilo več dolžnost, temveč užitek.

Prepad med znanstvenim ekspertom in instinktivno materjo se je s tem močno poglobil. Zmanjšala pa se je razlika med materjo in otrokom. Kar je dobro za enega, je dobro tudi za drugega. Tu naletimo na absurd, kakršnih je psihoanaliza polna. Materinstvo naj bi bilo po eni strani znak ženske zrelosti, po drugi strani pa je predstavljalo regres na stopnjo otroka. Ženska torej lahko dozori samo tako, da se potroči! Podoba matere kot odrasle osebe je bila s tem izničena. Postala je vrstnica svojega otroka.

Eksperti so kmalu zagnali pravcato gonjo proti materam. Matere, kakršne so srečevali, se namreč nikakor niso obnašale tako, kot bi se po teoriji morale. Izkazalo se je, na primer, da nenehno druženje matere in otroka ne pripelje v obojestransko blaženost. Odstopi od teorije so bili tako pogosti, da so eksperti posumili, da Američanke morda niso ravno najboljše matere, z izjemo nekaterih črnk. Tudi otroci so začeli kazati znake motenj, ki so bile posledica vseh teh znanstvenih vzgojnih načel. Ekspertom seveda ni padlo v glavo, da je morda kaj narobe z njihovo teorijo. Niso videli, da matere vse dni preživijo same z

otroki v izolirani predmestni hiši. Niso videli pošastne osamljenosti mater, ki so se morale igrati otroka in se niso imele s kom pogovoriti. Njihovih potreb ne tedaj ne pozneje ni opazil nihče, dokler se niso zanje zavzele same.

Pod vplivom obtožb ekspertov so se matere čutile vedno bolj ogrožene, poleg tega pa so jih mučili občutki krivde. Zavračajoča mati, pretirano zaščitniška mati, shizofrenogena mati. Čutile so se izdane in zlorabljene. Žrtvovale so se, ker so to od njih pričakovali, zanemarile zadovoljitev večine svojih potreb, da so lahko zadovoljevale potrebe drugih. Dolgotrajna frustracija je seveda privedla do sovražnih občutij, ki so občasno prišla na dan, četudi v prikriti obliki. Res, eksperti so imeli prav. Z materami je bilo dejansko nekaj narobe. Nihče namreč ni videl v njih človeškega bitja z lastnimi potrebami, marveč le njihovo vlogo, funkcijo matere. Pri vsem tem pa so od njih še zahtevali, naj v taki situaciji uživajo. Če tega niso mogle, je bilo nekaj narobe z njimi. Mit srečne ameriške družine iz predmestja se je krhal, saj je počasi postalo jasno, da te družine ne spodbujajo duševnega zdravja niti otrok, kaj šele mater.

Adrienne Rich, ki je vzgojila svoje otroke v petdesetih in šestdesetih letih, piše o »nevidnem nasilju institucije materinstva«:

[...] občutki krivde, nemočne odgovornosti za človeška življenja, sodbe in obsodbe, strah pred svojo lastno močjo, krivda, krivda, krivda. V tem srcu teme najdemo nedramatično, nedramatizirano trpljenje: ženska, ki streže družini hrano, a se ne more uvesti z njo, ženska, ki lošči vedno ista mesta, znova in znova [...].

Potem so prišle Bowlbyjeve raziskave o grozljivih učinkih materinske prikrajšanosti:

Čustveni ton je prežet s strahom in žalostjo, zdi se umaknjen iz okolja [...]. Aktivnosti so upočasnjene in otrok pogosto sedi nepremičen in boljši predse.

Bowlbyjev opis se nanaša na otroke v sirotišnici. Eksperti pa so predstavili stvari

tako, kot da so otroci taki zaradi materine zaposlitve zunaj doma. Tiste redke ženske, ki so bile zaposlene, čeprav jih v to ni prisilila ekonomska nuja, so se borile z občutki krivde in razdvojenostjo. Minila so desetletja, preden je resnica prišla na dan. Raziskave so nedvomno pokazale, da so otroci zaposlenih mater v mnogih vidikih bolj duševno zdravi in zreli.

POSLEDICE PRETIRANE PERMISSIVNOSTI

V petdesetih letih je permisivnost dosegla skrajno stopnjo. Vse se je vrtelo le še okoli otroka. Zaradi otroka se je mati spustila na njegovo raven in se pretvarjala, da je njegova vrstnica. Že res, da otrok potrebuje tudi družbo vrstnikov, a te bi lahko našel v vrtcu. Tako pa je dobil vrstnico in izgubil mamo.

Posledice pretirane permisivnosti so opazne še danes. Ni slučaj, da Oprah tako pogosto ponavlja, kako nujno je ohraniti generacijsko razliko. Starši morajo biti starši in ne otrokovi vrstniki. To je zelo preprosta in navidez samoumevna resnica, ki pa je ključnega pomena.

Polomija pretirane permisivnosti se je prvič pokazala v korejski vojni. Nasprotniki so zajeli sedem tisoč ameriških vojakov, ki so se z redkimi izjemami skoraj vsi zlomili. Kradli so hrano od bolnih in šibkejših tovarišev, mnogi pa so obupali, se zvili v klobčič in umrli. Vsak sedmi ujetnik se je vrnil s spranimi možgani, oziroma je uvidel, za kaj pravzaprav gre. Tedaj so eksperti prvič resno posumili, da mora biti z vzgojo nekaj narobe. Problemi so se začeli kazati tudi doma. Nasilne mladoletniške tolpe so strahovale mesta, mnogi drugi mladi ljudje pa niso zdržali zahtev na delovnem mestu in zapadali v nevroze.

Ameriški eksperti za vzgojo so obupno iskali rešitev. Domislili so se med drugim tudi tega, da bi bilo dobro obiskati Sovjetsko zvezo. Čakalo jih je neverjetno presenečenje in kar niso mogli prehvaliti njihovih vrtcev in zrelosti otrok. V ZDA ni bilo in še vedno ni javnih vrtcev. Ameriški eksperti so bili takoj pripravljene učiti se od Rusov. Videli so, da v Sovjetski zvezi otrokom

postavljajo *meje*. Otroci niso smeli početi prav vsega, kar so si zamislili. Naučili so se odpovedati delu moči, delu svobode, v korist vseh.

Druga stvar, ki so jo eksperti opazili v Rusiji, je bil izdelan vrednostni sistem. Otroci so verjeli, da ustvarjajo boljšo družbo, zato so videli smisel v učenju. Šele tedaj so se ameriški eksperti ozavestili, da pravzaprav ne vedo, kakšne so njihove vrednote. Libidinozne matere so otroke držale v nezrelosti. Ker se je mati spustila na njihovo raven, ni bilo nikogar, ki bi jih spodbujal, da odrastejo. To bi sicer lahko storili očetje, a ti so bili navadno preveč zaposleni s svojimi prizadevanji po uspehu. Kdor ni napredoval, je bil poraženec.

Kriza vrednot je bila na vrhuncu. Porajala je »upornike brez razloga«, ki se niso mogli vklopiti v družbo. Eksperti so se torej z vso vnemo vrgli v iskanje vrednot. Iskali so »tipično ameriške vrednote«. Če Američan nekaj išče, potem tudi najde. Išče namreč, dokler ne najde. In tako so tudi vrednote našli. Izvedli so obsežne raziskave, ki so pokazale, da je »temeljna moralna in duhovna vrednota ameriškega življenja pomembnost individualne osebnosti«. V šestdesetih letih je to potrdila tudi predsedniška komisija za cilje Američanov: »Najvišji cilj ZDA je varovati pravice posameznika in povečevati njegove možnosti.«

Individualizem lahko koga privede do tega, da se hrabro bori, prav tako pa lahko pelje v dezerterstvo ali izdajo. Individualizem ljudi ne povezuje. Če ga pojmuje kot absolutno vrednoto, sploh ne dovoljuje povezovalnih vrednot, saj ga vse, kar ga omejuje, hkrati že ogroža.

Izstrelitev Sputnika je bila za ZDA hud udarec in znak za alarm. Ves čas so se namreč tolažili, da sovjetski sistem zavira ustvarjalnost. Zdaj pa je postalo očitno, da so Rusi ne le bolj socializirani, temveč tudi bolj ustvarjalni. Zdaj je šlo zares. *Newsweek* in *Reader's Digest* sta objavila slovit oglas, namenjen splošni publiki:

Johnny naj se kar nauči brati. Nič več ni važno, ali to hoče ali bi hotel ali se bo morda naučil. Naučiti se mora in to dobro, ali pa bomo pristali v svetu, kjer se sploh ne bo več

pisalo v angleščini. [...] Torej, Johnny naj se kar nauči brati. Ker stavim, da Ivan prebije precej časa pri svojih knjigah.

Kmalu so se našli eksperti, ki so dokazali, da se lahko nekateri otroci naučijo brati že pri treh letih; če pristopimo na pravi način, pa so tega zmožni celo desetmesečni dojenčki. Tako je nenadoma postal pomemben intelektualni razvoj in njegovo merilo, inteligenčni kvocient. To je znova dvignilo status mater, saj je bila zdaj njihova naloga, da skrbijo za ustrezno intelektualno stimulacijo. Instinktivno materinstvo je bilo pozabljeno. Mati naj bi omogočila otroku čim bolj zanimivo in variabilno okolje, polno barv in zvokov. Nad zibkami so viseli mobilni in celo rjuhe so postale vzorčaste. Otroci so imeli na voljo nepregledno število »ustvarjalnih igračk«. Videti je bilo, da so Američanke kljub vsemu le dobre matere! Večina so bile dokaj izobražene, zato so bile novi nalogi zlahka kos. Slabše pa so se odrezale črnke, ki jo jih eksperti prej tako hvalili, saj niso znale dajati ustrezne intelektualne stimulacije.

Vietnamska vojna je prinesla novo razočaranje. Predsednik Kennedy je razkril, da so morali zavriniti pet od sedmih rekrutov, ker so bili fizično ali psihično nesposobni, da se spoprimejo s sovražnikom. Še hujše pa je bilo presenečenje establišmenta, ko je spoznal, da je Sovražnik pravzaprav njihova lastna mladina. Vrtili so se študentski nemiri, rasni nemiri, seksualna revolucija, feministična gibanja, protivojne demonstracije. Vse to se je zgodilo naenkrat. Otroci permissivne vzgoje so se množično uprli.

Tokrat niso več krivili mater. Svoj srd so stresli na tedaj že osivelega dr. Spocka, ki je imel največ zaslug za širjenje permissivne vzgoje. V *New York Timesu* je pisalo:

On [...] je ustvaril generacijo otrok, ki so se razvili v zahtevne male tirane. [...] Male pošasti so zrastle v zanemarjene, neodgovorne, destruktivne, anarhistične, z drogami zasvojene, hedonistične ne-člane družbe.

Označili so jih kot »Spockova generacija«. Njemu samemu ni ostalo drugega, kot da

se pridruži upornikom in z njimi vred zahteva prenehanje vojne. Povezava med permisivno vzgojo in subverzivnostjo je postala očitna.

Pojavili so se novi eksperti, ki so pozabili na permisivnost in brez ovinkov zahtevali red in zakonitost. Niso skrivali sovražnega razpoloženja do otrok, ki je zavladovalo v vsej kulturi. V tem času so posebej priljubljeni filmi, v katerih nastopa otrok, obseden s hudičem, npr. *Rosemarijin otrok*. Eksperti so torej začeli pozivati matere, naj proizvajajo odgovorne državljane, naj se ne bojijo zahtevati discipline in podobno. Naleteli pa so na gluha ušesa. Materam je bilo vsega dovolj, saj so izgubile zaupanje v eksperte. Tudi nobene znanosti niso več marale.

PROPAD EKSPERTOV

Prej, ko so eksperti zagovarjali permisivnost do otrok, ni nihče opazil člana družine – mamo, ki nikoli ni okusila niti kančka tega. Permisivnost je bila namenjena otroku, pa malo še možu, ki se je smel po naporni službi zlekniti in spiti pivo. A duh permisivnosti, ki je kraljeval v otroški sobi, ni nikoli priplaval do kuhinje. Nekdo je pač moral pobirati igrače, če se jih otroku ni dalo pospraviti. Nekdo je moral pomiti posodo, medtem ko je oče v miru gledal TV. Le za njo ni bilo nikoli kulturnega imperativa, ki bi ji dal dovoljenje, da se spočije, da si vzame malo časa zase, da uživa. Zaradi te čudne asimetričnosti ideologije permisivnosti je vsak drug član družine živel zase, ona pa je živila za njih.

Eksperti so se oklepali romantičnega ideala ženskosti, dokler se je le dalo. Potem pa so morali priznati poraz. Nasprotje med kulturo individualističnega uživanja na eni strani in ideali ekspertov o materinskem samožrtvovanju na drugi strani je postalo nevzdržno. To nasprotje bi lahko premostili samo tako, da bi znova opredelili ženskost kot neke vrste bolezen oziroma mazohizem. A v drugo ne gre. Ženske so tokrat odločno zavrnilo teorijo ekspertov, saj so bile v nasprotju z njihovimi izkušnjami in aspiracijami. Zgradile so si novo samopo-

dobno, ki jo je reklamna industrija navdušeno podprla in izkoristila v svoj prid. »Nova ženska« sedemdesetih let je pomenila radikalen prelom s starim romantičnim idealom ženskosti.

UPOR MAZOHISTIČNE MAME

Nezadovoljstvo ameriških gospodinj je začelo prihajati v javnost. Neki časopis je odprl rubriko z naslovom »Zakaj se mlade matere počutijo kot v pasti?«, v kateri so matere pripovedovale svoje zgodbe. Prispele je 50.000 rokopisov. Večinoma so zgodbe govorile o načinih spoprijemanja s problemi, kot so depresija, pomanjkanje denarja ipd. Skoraj vse zgodbe so imele podoben čustveni ton. Kazale so pogum in vitalnost mater, pa tudi popolno izgubo iluzij osebe, ki je šla do pekla in nazaj. Iz teh in podobnih izpovedi se je razvil nov žanr ženske literature, ki je nadomestil prej tako priljubljene romantične ganljivke. To je bila brezkompromisna kritika položaja gospodinje, ki ne želi več ničesar skrivati. Odkrito in pošteno so spregovorile o najintimnejših problemih, za katere je nekoč veljalo, da morajo ostati v družini. Mati petih otrok, bivša gospodinja, npr. opisuje obdobja izčrpanosti, ko si je želela samo še spati:

Nekoč sem ta neravnovesja pripisovala raznim stvarem: preporodni, poporodni in medporodni depresiji. Tablete so nekaj časa pomagale. Nisem hotela dosti razmišljati o tem, bala sem se, da je z mano nekaj hudo narobe, ker se ne čutim izpolnjena. [...] Ogromno sem spala in so me zato mučili občutki krivde. [...] Prosila sem zdravnika za kakšne tablete, da mi ne bi bilo treba popoldne spati. [...] Zasmel se je in rekel, da je to čisto normalno. Tedaj sem začutila, da z mano ni nič narobe. To sem vedela že prej. Želela sem si samo, da bi lahko spala.

Veliko žensk se je s svojimi problemi obračalo na zdravnike, ti pa so predpisovali pomirjevala, *mother's little helper*, kot jim pravijo The Rolling Stones. Pomagajo ti skoz naporni dan, in če je treba, tudi v smrt. 67 odstotkov psihoaktivnih drog v ZDA potro-

šijo ženske.

»Sindrom gospodinje« ali »problem, ki nima imena«, kot ga je označila Betty Friedan, je v šestdesetih letih postal prvi na listi zdravstvenih problemov ZDA. Podoba srečne gospodinje se je razpršila kot milni mehurček.

Ženske so se začele množično zaposlovati, število samskih žensk je začelo naraščati. Rodila se je nova podoba neodvisne ženske, ki spoštuje sama sebe in želi uživati življenje. To se je dogajalo tako hitro, da so eksperti samo še strmeli in ostali brez besed oziroma nasvetov. Še zdaj jih nimajo, pa tudi interesentk zanje ni.

PODOBA SAMSKEGA DEKLETA

V šestdesetih letih se je v medijih pojavila nova podoba samskega dekleta, ki nima nič opraviti s tradicionalno podobo pomilovanja vredne »stare device«. To je podoba ženske, samske ali ločene, ki živi sama in služi svoj denar. Je stevardesa, tajnica, socialna delavka, asistentka, novinarka itn.

Ta dekleta pravijo, da se bodo nekoč poročila in morda imela otroke, ampak zdaj še ni čas za to. Gospodinje ne bodo nikoli. Ukvarjajo se s športom, hodijo na zabave, na potovanja in imajo bolj ali manj neobvezna razmerja z moškimi.

Poročene ženske jih gledajo z zavistjo. Izkazalo se je, namreč, da moški v resnici sploh ne marajo in nikoli niso posebno marali svojih gospodinj. Moški pravijo, da jih bolj privlačijo neodvisne ženske, ker so jim izziv. Najpogumnejši celo priznajo, da se jih malo bojijo, medtem ko se pri svojih gospodinjah počutijo varne.

V popularnih medijih je imidž gospodinje sedemdesetih let pristal tam, kjer je bil nekoč imidž neporočenega dekleta. Največkrat jih mediji obravnavajo kot zajedalke ali objekt pomilovanja, z obveznimi pomirjevali in osladnimi ganljivkami. Kapitalistična kultura je hitro odkrila ekonomsko vrednost samskih ljudi. V predmestni hiši gleda en televizor 4 ali 5 oseb, prav toliko jih uporablja en pralni stroj. Čim več je samskih oseb, tem več pohištva in aparatov je mogoče prodati. Reklama v *Psychology*

Today prikazuje mlado žensko, samo, s smučni in loparjem za tenis v rokah. Spodaj piše:

Rada se imam. Sem svoja najboljša prijateljica. Želim delati to, kar mi ugaja. Jutri bom kupila nove smuči. Pa še novo video kamero. Svoje sanje živim danes, ne jutri.

POPULARNA PSIHOLOGIJA

Nova popularna psihologija je rezultat izkušenj številnih žensk, ki so preskusile različne oblike telesne terapije, kot so Gestalt, transakcijska analiza, različne izrazne terapije. V naslednji fazi te ženske navadno pristanejo v eni od številnih specializiranih samopomočnih skupin, pač glede na problem, ki jih najbolj muči. Potem je tu TV *show* in popularna psihologija, ki dobesedno preplavlja Ameriko. Ta literatura hrabri, potrjuje, zbuja upanje in inspiracijo. Ženskam govori, da je v redu, če so jezne. Pravi jim, da so v redu take, kot so, in da imajo pravico do svojega življenja. Tega večina žensk ni slišala ne od svojih partnerjev niti od svojih terapevtov. To so lahko slišale le v samopomočni skupini, v kateri ni ekspertov.

In vendar tudi tu zeva praznina. Nova podoba ženske ni tako rožnata, kot se zdi. Problem vrednot je še vedno pereč. Nova ideologija sprejema vrednote trga kot univerzalno načelo. Za »stare« človeške vrednote, kot sta ljubezen in skrb za druge, ni več prostora. To pa ženske pogrešajo. Tudi humanistična psihologija, ki je neizčrpen vir popularne psihologije, ni več tisto, kar je bila. Namesto samorealizacije, ki se je izkazala kot utopija, kolikor ostaja na ravni privatnega hobija, ponuja zdaj senzualne in seksualne užitke, neobvezne občutke bližine v skupini vrstnikov in še posebej tehnike za negovanja otroka v nas samih. Vrzal do neke mere zapolnjuje ideologija *New Age*, ki pa je dokaj neoprijemljiva in prodaja besedno duhovnost, tako kot so The Beatles prodajali besedo ljubezen.

Odnosi med spolnimi partnerji so večinoma začasni in neobvezujoči. Vsak

partner poskuša dobiti od drugega čimveč tistega, kar si želi, drugače gresta pač nazen. Vse skupaj bolj spominja na poslovni dogovor in včasih na igro kot pa na pravo ljubzensko zvezo. Igralci so zamenljivi, edino, kar šteje, je doživetje, *experience*.

Popolno zanikanje obstoja človeških vrednot morda huje prizadene ženske kot moške. Povsem mogoče je tudi, da razlike med spoloma niso tolikšne in da bo prizadelo tudi moške, ko se bodo zbudili. Trenutno vlada nekakšna lažna enakost med spoloma, ki zanika potrebe žensk in, kot že rečeno, morda tudi moških. Življenjski slog samskih deklet je namreč dosleden posnetek »moškega« sloga, ki morda nima nič opraviti z moškostjo kot tako in utegne biti le rezultat spolno tipizirane vzgoje. Prezgodaj je, da bi o tem sodili. Popularna psihologija pravzaprav zanika usodno pomembnost človeških vezi. Nedvomno je to res ideologija preživetja, tako v individualnem smislu kot tudi v smislu preživetja civilizacije, ki to ni. V situacijah preživetja je vsakdo sam in vsakdo je središče svojega vesolja. *Me first*. Če to skupaj z Laschom imenujemo narcizem, nismo povedali nič drugega kot to, da človek v skrajnih razmerah pač vso energijo usmeri v lastno preživetje. Novo je to, da so se prvič v zgodovini temu pridružile tudi ženske. Kot pravi Yoko Ono o jezni mladi ženski:

Zapustila je moža
zapustila je tri otroke
ker ve, da ima samo eno življenje.

Do tega je moralo priti in to je nedvomno korak naprej. Seveda pa to ni konec poti. Če bo življenje na tem planetu preživelo, verjetno ni težko predvideti, v katero smer bo šla pot. Človek se ne more kar naprej vrteti okoli samega sebe. So pa obdobja, ko to mora. V končni fazi človek potrebuje zunanji cilj, potrebuje vezi z drugimi ljudmi, vezi, na katere se lahko opre in tudi sam daje oporo drugim. Najprej pa se mora osvoboditi vezi, ki ga vežejo in v zameno ne dajejo ničesar, samo izsesavajo življenjsko energijo. V takem primeru je treba postaviti sebe v središče svojega življenja.

Človek ne bi smel biti prisiljen izbirati

med seboj in drugimi, ker potrebuje oboje. Potrebna je tako individualnost kot povezanost. Dom mora postati dom za vse. Treba je upoštevati potrebe vseh članov, drugače to ni dom, temveč past za tiste, ki ljubijo preveč ali pa morda ljubijo narobe. Past za tiste, ki ljubijo druge *bolj* kot same sebe. Tega celo Kristus ni zahteval.

Če naj človeštvo preživi, bo morala družba in družina prav kmalu sprejeti dejstvo, da so potrebe žensk vsaj toliko pomembne kot potrebe moških, če ne bolj. Seveda se morajo omenjene institucije najprej potruditi, da sploh spoznajo potrebe žensk, in prav lahko se zgodi, da bomo odkrili vrednote povezanosti in vzajemnosti. Pretiranega individualizma smo se v dveh tisočletjih, pa še vseh tistih prej, že nekoliko naveličale. Šele potem, ko bodo tudi možje in partnerji prisluhnili potrebam svojih žensk, ter jim poskušali ustreči vsaj v enaki meri kot one strežejo njim, šele takrat se bo ženska res lahko z vsem srcem in ljubeznijo posvetila otroku. Ni potrebno in celo škodljivo je, če mati živi le za otroke, saj jim tako ustvarja psihični dolg, ki ga bodo na obroke odplačevali vse življenje. Pomembna je kvaliteta odnosov in dostopnost drugih ljudi, ki so otroku naklonjeni. *Samo zadovoljna mati je lahko dovolj dobra mati*. Zato pravim, da so potrebe žensk še bolj pomembne kot potrebe moških. Za žensko, ki nima otroku več kaj dati, ker se je že popolnoma razdala, pravijo v ogabni latovščini, da »ima depresijo«. Ali celo, da ima »kemično neravnotežje«. Prav gotovo, da ga ima. Kemija je drugačna, kadar je človek vesel, kot takrat, ko je žalosten. Podlo pa je trditi, da je kemija *vzrok* čustvenega stanja, saj tega eksperti ne znajo dokazati. Vse, kar vedo, je, da ne vidijo vzroka. Manipulativnosti ekspertov so se Američanke že otresele. Zdaj smo na vrsti me. Res, zakaj Slovenke molčijo?

Utegne se celo izkazati, da je zadovoljstvo žensk temeljnega pomena za preživetje na tem planetu. Se sploh zavedate, kaj to pomeni? Zadovoljne ženske bodo lahko dajale oporo svojim partnerjem in tudi svojim otrokom. In potem ne eni ne drugi ne bodo imeli tolikšne potrebe izumljati vseh mogočih pripomočkov za vsesplošno uničenje.

Ni nujno potrebno, da bi ženske morale ravnno sedeti v parlamentu, čeprav tudi to ne bi bilo odveč. Revolucija se ne bo zgodila tam. Zgodila se bo in se že dogaja v kuhinjah, spalnicah in otroških sobah. Saj politiki menda tudi imajo svoje ženske in te znajo govoriti. Povejte jim torej, ženske politikov, z vso ljubeznijo seveda, kar morajo slišati, in ljubeznivo odklonite vsako, tudi najmanjšo nespoštljivost, da o zlorabah niti ne govorim. Nato pa jim na kar se da preprost način povejte, kako je mogoče z žensko pametjo stvari urediti, najprej med vama, potem v družini in nazadnje v zvezi z javno blaginjo.

Vidiš, dragi moj avtor, ki se zgražaš zaradi »pogrošnosti« te literature, vem, da si moški, ker teh stvari ne razumeš nič. Ali ti je vsaj zdaj jasno, zakaj gre ta literatura za med? Zato, ker odgovarja na potrebe žensk in celo nekaterih moških. Tako npr. ženska, ki ob možu in sinu nima žive duše, ki bi bila pripravljena prisluhniti, kaj jo teži, lahko seže vsaj po knjigi. Knjigi, ki ji potrdi, da ima pravico imeti potrebe, pa čeprav so včasih komu malo neprijetne. Celó več kot to, pove ji, da se lahko potrudi in katero od svojih potreb zadovolji. Pa morda na koncu tudi to, da nasmeh ne stane nič, vendar polepša dan. To so in niso puhlice, kakor se vzame. Manj puhle so že od doktor romanov, s katerimi so si do nedavnega naše ženske pričarale ljubezen, ki je ne bodo nikoli deležne. Nekatere moramo biti pač zadovoljne z malim in iz malega narediti veliko.

Všeč mi je Oprah, ko z nadzorovano posmehljivostjo zabrusi ekspertki, ki pravi, da raziskave niso dale enoznačnih sklepov. »Torej z raziskavami zopet ni nič,« Oprah energično prekine ekspertno nakladanje in že spremeni temo. Oprahina oddaja je seveda tipično ameriška, slovenska prav gotovo ne more biti. Le kje bi našli toliko pogumnih Slovencev in Slovenk, ki bi si upali odkrito spregovoriti o svojih mučnih in »sramotnih« težavah? Občudovanje velja torej predvsem gostom Oprahinih oddaj. Oni so tisti, ki imajo problem, zato so oni

poklicani, da govorijo o njem. Ekspert ima v oddaji mesto, ki mu/ji pripada – obrobno.

Tudi to je revolucija. Je posledica spontanega upora ameriških žensk proti stoletni zlorabi ekspertov, ki pozirajo kot varuhi duševnega zdravja. Kaj vse so počeli z dekletom iz njene oddaje, da bi jo odvadili lezbištva. Kazali so ji erotične prizore, zraven pa so ji dajali elektrošoke, ji pred nos molili amonijak in podobne ekspertne grozote. Pomagalo seveda ni nič. Dekle je pač lezbijka, nič več in nič manj. Nikomur noče nič žalega in svet se zato ne bo podrl. Sprejmimo jo tako, kot je. To lahko stori Oprah: preprosto pusti biti. Ekspert seveda tega ne more, saj je tam zato, da spreminja ljudi. Če bi ljudi pustil na miru, ga ne bi bilo treba.

To je hkrati tudi vprašanje temeljnega spoštovanja do človeškega bitja, ki so ga eksperti v svoji »znanstveni« vnemi ničkolikokrat pogazili in to še vedno počnejo. Spoštovanje namreč pomeni upoštevanje potreb drugega. Ali je potem res tako čudno, da je nekdo pripravljen odšteti nekaj dolarjev ali tolarjev za knjigo, ki mu potrdi, da je človeško bitje. Kaj človek čuti in kako doživlja sebe in druge, je vendarle pomembno. To je naša edinstvenost, v tem se razlikujemo od drugih. Razvrednotenje ali nezanimanje za doživljanje posameznika, ki je značilno za mnoge eksperte, preprečuje, da bi mu sploh lahko pomagali.

Pri nas znanstveni eksperti nikoli niso imeli niti približno tolikšnega vpliva kot v ZDA, pač pa nam ne manjka religioznih ekspertov. Kmalu lahko pričakujemo kakšne »zanimive« teorije in nasvete o ženskih zadevah, materinstvu in podobnem od ljudi, ki ne le, da so izključno moški, temveč naj bi tudi z ženskami ne imeli kakih intimnih opravkov, da o morebitnih otrocih niti ne govorim. Vemo pa, da se zgodovine ne da zavrteti nazaj. Ne da se vpreči voza pred konja in pričakovati, da bo vlekel. Ne da se več prisiliti neljubljenih, zanemarjenih, pretepenih, posiljenih in zgaranih žensk, da bodo z zadnjo trohico moči rojevale otroke, ki bodo itak končali kot tehnološki višek.

Literatura

- BOWLBY, J. (1966), *Deprivation of Maternal Care*. New York: Schochen Books.
- ENGLISH, B. E. D. (1978), *For her own Good: 150 years of the expert's advice to women*. New York: Anchor Books.
- FRIEDAN, B. (1963), *The Feminine Mystique*. New York: Norton.
- LASCH, C. (1986), *Narcistička kultura: Američki život u doba smanjenih očekivanja*. Zagreb: Naprijed.
- ONO, Y. & Plastic Ono Band (1973), *Feeling the Space*. Zagreb: Jugoton.
- RICH, A. (1976), *Of Woman Born: Motherhood as experience and institution*. New York: Norton.
- SPOCK, B. (1957), *Baby and Child Care*. New York: Cardinal Pocket Books.

Mathias WAIS, Ingrid GALLÉ (1996), ... *der ganz alltägliche Mißbrauch: Aus der Arbeit mit Opfern, Tätern und Eltern* [Čisto vsakdanja zloraba: Iz dela z žrtvami, storilci in starši]. Ostfildern: Ed. Tertium (ISBN 3-930717-33-6). 223 str.

V zadnjem desetletju se tudi v Sloveniji vse pogosteje srečujemo z vprašanji spolnih zlorab. Ta pojav nikakor ni nekaj novega, novo pa je to, da se o tem tudi javno govori in piše. Že prve izkušnje, ki smo jih strokovnjaki pridobili pri delu za reševanje teh problemov, pa kažejo, kako zapleteni so ti pojavi in kako globoke so lahko rane in stiske ljudi. Morda je najbolj zaskrbljujoče to, da odkrivanje in kaznovanje (pa če je še tako strogo) niti ne zdravi ran, niti ne vpliva preprečevalno na ponavljanje zlorab bodisi z istim otrokom (oziroma osebo) bodisi z vedno novimi žrtvami. Kljub bolečim doživetjem in občasnim občutkom zmedenosti, ki spremljajo prve korake v razvijanju obravnavnih postopkov za delo z osebami, ki so bile vpletene v spolne zlorabe, vemo, da moramo še naprej razvijati občutljivost za te pojave. Treba je širiti nova znanja, hkrati pa morajo strokovnjaki postati vse bolj kompetentni za praktične posege na to področje, ki skriva številne nevarnosti. Vemo, da tudi v razvitih državah, kjer so se začeli s problemom intenzivno ukvarjati že pred tremi desetletji, še niso zadovoljni niti s teoretskimi razlagami niti s prakso na področju spolnih zlorab, in prav iz tega nezadovoljstva se porajajo vedno nove ideje, ki odkrivajo nove možne načine odkrivanja, obravnavanja in preprečevanja spolnih zlorab. Zanimivo je, da se na trgu pojavljajo vedno nove knjige in da so te knjige po svoji vsebini vedno bližje življenju in kažejo povsem konkretne oblike dela. Tak razvoj teorije oziroma strokovne literature verjetno ustreza potrebam praktikov, pa tudi potrebam številnih oseb, ki so bile v svojem življenju morda prizadete, ki potrebujejo jasne in tehtne odgovore na povsem konkretna – življenjska vprašanja. Lahko rečemo, da sta avtorja Mathias Wais in Ingrid Gallé ustva-

rila delo, ki ustreza hkrati najzahtevnejšim strokovnim kriterijem in potrebam vsakdanjega življenja. Tatjana Zupančič, ki je to delo odkrila, se čuti dolžno seznaniti s tem delom tudi slovenske strokovnjake in po možnosti vzbuditi interes za prevod v slovenščino. Menim, da se nam na ta način odpira možnost, da iz obsežne in nepregledne množine strokovnih in poljudnih del s tega področja po tej poti izberemo (dobimo) delo, ki je resnično sveže in novo.

Avtorja Mathias Wais in Ingrid Gallé sta napisala knjigo *Čisto vsakdanja zloraba (Der ganz alltägliche Mißbrauch)* s podnaslovom »Iz dela z žrtvami, storilci in starši«. V uvodu svoje delo opredelita kot »delovno poročilo«, to pomeni, da sta najprej opisala fenomen spolnih zlorab v taki raznolikosti, kot se lahko odkrije v dobri ambulanti, ki nekaj desetletij deluje na tem področju. Potem pa bralcem zelo neposredno – ob posameznih konkretnih primerih – pokažeta različne obravnavne načine.

Značilno za njun odnos do spolnih zlorab in do oseb, ki so v to vpletene, je, da v vsakem primeru najprej delajo na tem, da se možnost nadaljevanja zlorab pretrga (česar največkrat ni mogoče doseči brez striktno izvedenih ukrepov izolacije storilca in dodatne zaščite žrtve), potem pa v pogovorih z vsemi prizadetimi oziroma vpletenimi osebami postopno razvijata opis dogajanja in odpirata nove možnosti razumevanja. Ta drugi del postopka je praviloma povsem ločen od policijske obravnave, sodnega postopka in izvrševanja kazni. Namen in cilj tega dela, ki zahteva precej časa in znanja, ni niti terapija niti svetovanje, ampak to, da nastanejo najmanj trije različni opisi (iz zornega kota storilca, žrtve in nevtralnega člana družine) – tri bolj ali manj različne zgodbe. Razvijati je mogoče

vse tri zgodbe, s tem da strokovnjaki usmerjajo pogovore k osvetljevanju kritičnih dogodkov iz različnih zornih kotov in postopno razvijajo idejo o porazdelitvi odgovornosti med različnimi udeleženci in osebami iz okolja.

V prvem poglavju nas avtorja na kratko seznanita s tem, kako so se spreminjali pogledi na spolne zlorabe, in predstavita svoj način gledanja in svoje mišljenje. Podobno kot se dogaja z različnimi drugimi družbenimi temami, se tudi tematika spolnih zlorab pojavlja v valovih – zanimanje javnosti občasno naraste in vzporedno se intenzivirajo prizadevanja za obladovanje škodljivih posledic, potem pa se val poleže in zopet prevlada molk. Že bežen pogled na preteklost odkrije možnost dvojnih zlorab, namreč, da žrtve in tudi starše zlorabljenih otrok zlorabijo za tem še tisti, ki naj bi jih zaščitili oziroma jim pomagali. Iz preteklosti so znani primeri nekorektnih postopkov preiskovanja, ki se niso usmerjali na storilca, ampak na žrtev, tudi sodne obravnave so večkrat tekle tako, da se je storilec (na videz) spremenil v žrtev, medtem ko prizadeti niso dobili potrebne pomoči. Kot odgovor na pretekle (in sedanje?) probleme mogočih »zlorab zlorabljenih« avtorja že ob koncu prvega poglavja formulirata načelo individualizacije pristopa oziroma obravnave. Vsakdo, ki dela na tem področju, bi si moral vedno znova postaviti vprašanje, kako lahko s svojim delom (postopki, izraženimi domnevami, vprašanji in komentarji) poškoduje ali krepi osebne meje otrok in drugih vpletenih oseb. Pomembno je, da otroke obravnavamo tako, da so upoštevanji kot samostojne osebe. Prav to je lahko (oziroma mora postati) ključni regulator vseh obravnavanih postopkov. V nadaljnjem tekstu je podanih še več opornih točk za konstruktivno razmišljanje in odločanje o tem, kako voditi strokovne postopke, da osebne meje otroka (oziroma žrtve) ne bodo poškodovane, ampak da se s samim načinom obravnave te meje krepijo (oziroma celijo). Ob branju knjige se poraja misel, da bi morali v vsakem posameznem primeru najprej zastaviti vprašanje, kako razdeliti vloge (glede na strokovno in osebno kom-

petentnost) med vsemi, ki prihajajo v stik z žrtvijo oziroma z drugimi prizadetimi osebami.

V drugem poglavju avtorja podajata znanje, ki ga potrebujemo za odkrivanje celotnega poteka zlorabe in za korekten opis dogajanja. Poglavje nosi naslov: »Kar zgodilo se je – strategije storilcev«. V naslovu sta avtorja uporabila stavek, ki ga pogosto izrekajo storilci, potem ko so prisiljeni priznati svoje vedenje. Lahko bi rekli, da je to prva strateška točka preiskave. Avtorja že v prvem podpoglavju prikažeta izkušnje o tem, da je spolna zloraba le redkokdaj spontano, enkratno dejanje, oziroma, da so lahko v njihovi strokovni službi skoraj za vse primere pokazali, da je storilec spretno in dosledno pripravil celotno situacijo, v kateri se je potem zgodila spolna zloraba. To poglavje je ključnega pomena za razumevanje psiho-logike celotnega dogajanja. Avtorja v tem poglavju pokažeta logiko storilca pri izbiri bodoče žrtve, to so praviloma deklice ali dečki, ki med vrstniki večkrat doživljajo osamljenost. Storilec potem načrtno išče prav tiste situacije in sredstva, s katerimi je mogoče vzpostaviti situacijo odvisnosti žrtve in hkrati onemogočiti zadosten vpogled staršev (oziroma drugega starša) v celotno dogajanje. Vse to preiskovanje ni toliko pomembno za policijsko in sodno obravnavo, kot je pomembno za razčiščevanje vprašanj o moralni odgovornosti vseh vpletenih. Značilno za pripravljeno fazo je, da storilec razvije tak odnos do otroka (žrtve), da otrok skrajno težko podvomi v pristnost nekaterih dejanj, oziroma, da ne more spregledati dvojne igre in se zato ne more osvoboditi nevarnih vplivov storilca, ki tudi po razkritju in po izreku kazni preži na vsako priložnost, da bi dodatno (ali ponovno) obremenil žrtev s svojim izsiljevanjem, ki je mogoče (oziroma neizogibno) le zato, ker je bilo že vnaprej pripravljeno. Strokovnjak bo lahko uspešno stal ob strani žrtvi le, če bo sposoben obnoviti celotno zgodbo tako, da bo lahko sam razumel dogajanje, ko se izmenično postavi (vživi) v različne vloge in poskuša razumeti čustveno logiko vsakega udeleženca posebej.

V tretjem in četrtem poglavju avtorja podrobneje pokažeta psiho-logiko storilcev (moških) in storilk (žensk). Čeprav je žensk, ki so jih odkrili pri spolni zlorabi, mnogo manj kot moških (najnovejše izkušnje kažejo, da je razmerje 1:5), in čeprav se o zlorabah žensk govori zelo drugače kot o spolnih zlorabah moških, so med enimi in drugimi tudi podobnosti. Ena od podobnosti je gotovo v tem, da storilci in storilke praviloma govorijo o močnih (neobvladljivih?) erotičnih in spolnih potrebah. Avtorja pa ob številnih primerih pokažeta, da imajo storilci in storilke zlasti potrebo po popolnem obvladovanju drugega. To je mogoče sklepati iz tega, ker storilec ali storilka svoja dejanja pazljivo pripravlja in v odnosu do žrtve vedno znova uveljavlja svoje definicije dogodkov in dejanj, npr.: »Hočem ti le pokazati, kaj je to« ali »Tako delajo vsi očetje« ali »Ti bi lahko zmedla vsakega moškega« ali »Samo malo me božaj, mene tako nobeden ne razume« itn. Potem ko se zgodijo dejanja, ki kršijo meje intimnosti otroka, storilec ali storilka praviloma poda definicijo, ki je otrok ravno zaradi svojih slabih občutkov ne more zavrnil in s katero storilec zanika realnost preteklega dogodka, npr.: »Le malo sva se igrala,« »Saj vem, da takim deklicam to paše,« »Saj to ni bilo nič,« »O takih rečeh se ne govori« itn. Storilec uresničuje svojo moč, s tem da kontrolira otrokove zaznave, občutke in mišljenje. Storilec ali storilka s svojo strategijo izvajanja moči ustvari v otroku situacijo, v kateri otrok sam ne ve več, kdo je, kaj doživlja, in pri majhnem otroku se lahko meja jaza tako zamegli, da izgubi občutek, da bi sploh lahko bil jaz. Razumevanje strategij moči oziroma subtilnega izvajanja kontrole nad žrtvijo je po eni strani pomembno za strokovnjaka, da ne naseda »odkritim izjavam — navideznim resnicam« (polresnicam), ki jim storilec (ali storilka) pogosto verjame (ali želi verjeti). Po drugi strani je to znanje pomembno zato, ker nam pomaga pri iskanju edine mogoče poti pojasnjevanja dogodkov, to pa je filigransko primerjanje vsaj treh različnih zgodb, ki se nanašajo na iste serije dogodkov. Strokovnjak, ki dobro pozna različne strategije moči, bo v zgodbi lahko zaznal tista mesta, ki se jih

splača natančneje osvetliti. Zavedati se moramo, da praviloma ni najbolj pomembno, ali storilec (ali storilka) sam verjame svoji zgodbi, ker se je v mnogih primerih pokazalo, da so strokovnjaki s pazljivo rekonstrukcijo izdelali hipotetično zgodbo, ki je storilec nikakor ni hotel in tudi ni mogel verjeti. Vedno znova je smiselno pomisliti, da storilec ali storilka nima zrelega občutka za meje lastnega jaza in zato išče otroke, ki imajo v doživljanju sebe določen primanjkljaj. Skratka, zloraba je pogosto že vnaprej režirana, tako da lahko imajo dogodki dvojen, povsem nasproten pomen. Ključnega pomena za presojo posameznih podrobnosti je vprašanje odgovornosti.

Zadnje poglavje o psiho-logiki žensk, ki zlorablajo otroke, sta avtorja naslovlila »Kaj se to tiče mene kot ženske in kot svetovalke?« Na tem mestu temo ponovno povežeta z zgodovino obravnavanja spolnih zlorab. V začetku se je zdelo, da so žrtve izključno deklice, storilci pa moški. Ženske so se torej povsem samoumevno identificirale z vlogo žrtev. Angažirano so lahko uperile svoj prst v družbene strukture, ki so v preteklosti moškimi omogočale izvajanje moči. Glede na to ključno predpostavko so se razvili tudi obravnavni načini in delitve strokovnih vlog. Strokovnjakinje so pomagale žrtvam, medtem ko so se moški praviloma ukvarjali s storilci. V tej strukturi težko prepoznamo ponavljanje prav natanko tiste delitve vlog, proti kateri se je feministično gibanje upravičeno borilo — moški so ponovno dobili mandat za izvajanje nasilnih metod nad storilci, medtem ko so ženske na strani žrtev pogosto doživljale strahotne občutke nemoči. Avtorja poudarjata dejstvo, da so v metežu boja in medsebojnih očitkov akterji pogosto pozabljali na lastne človeške potrebe, zlasti pa na potrebe drugega (žrtve sodelavcev, svojcev in storilcev), to pomeni, da osebnih meja žrtev spolnih zlorab niso prestopali le storilci, ampak (čeprav na manj surov način) tudi tisti, ki so dejavna obravnavali (se pravi, ne le policija, ampak tudi terapevtke). Ravno ob odkritjih spolnih zlorab, ki jih storijo ženske, se lahko prav ženske zavejo tistega dela svoje narave, ki je bil doslej izbrisan. Ko se osebe iz pomagajočih poklicev in zastopniki druž-

bene pravice zavejo lastnih potreb in celotne raznolikosti lastnih nagibov, ne morejo mimo spoznanja, da delavci na teh področjih potrebujejo supervizijo. Hkrati s tem se na novo zavemo, da lahko imajo tudi visoko usposobljene svetovalke slepe pege za to, kdaj pridejo do meje »jaza« žrtve, ki je nihče ne bi smel prestopiti, četudi ima pri tem še tako dober namen.

Ob branju knjige lahko bralec sam pri sebi doživlja spremembe; hkrati ko se poglobljamo v razumevanju zapletenih dogajanj v ljudeh, se zavemo, da imamo tudi kot visoko usposobljeni svetovalci ali svetovalke lahko slepe pege glede potreb otrok - žrtev. Zaradi lastne slepe pege lahko tudi visoko usposobljene svetovalke ne vidijo, kdaj so v svoji delavni vnemi prekršile meje jaza oziroma osebne intimnosti žrtve, ki bi jo morale vzpostaviti, ne pa ponovno poškodovati.

V petem poglavju avtorja govorita o doživljanju žrtev na ta način, da lahko bralec zasluži, kako je videti celotno dogajanje spolne zlorabe iz notranje perspektive žrtve. Otrok storilca največkrat doživi kot odraslega, ki se razlikuje od drugih po tem, da prav njej (ali njemu) posveča posebno pozornost. Ob tem otrok ne more videti, da ga je odrasli izbral prav zato, ker je zaslužil njegovo osamljenost ali morda celo zapostavljenost; otrok lahko doživlja takega odraslega le kot dobrodošlega zaveznika (lahko kar kot rešitelja), ki mu pomaga, da ni več sam. Storilec je lahko hkrati v prijaznih odnosih s starši (oziroma z drugim staršem), na videz prevzema večji del skrbi za otroke, ki v tem verjetno vidi splošno strinjanje in privolitev staršev (oziroma drugega starša), da je prav, če stric (storilec) do otroka (žrtve) razvija poseben odnos. Čeprav se zблиževanje storilca z žrtvijo sprva dogaja pred očmi drugih – ali pa prav zato –, nihče ne posumi. Žrtev se praviloma znajde v tako gosto spleteni mreži dvojnih odnosov in občutkov, da ne more protestirati in ubogljivo pristane tudi na tisto, česar ne mara in ji je neprijetno. Protest, ki se ne more izraziti, lahko otrok doživi kot otrplost, kot nekaj, kar mora potrpeti,

storilec pa lahko prav na tej osnovi razvije manever naknadnega vzbujanja krivde pri otroku: »Ti si prava zapeljivka.« Ob tem otrok sam pri sebi praviloma zmaliči svojo samopodobo, razvija (pogosto prav trdovratno) odvisnost in vdanost do storilca. Prav ta odvisnost in vdanost vodi otroka v stopnjevano osamitev, v kateri lahko razvije tudi fantazije v magičnih močeh.

O tem, kaj se dogaja z drugim staršem (največkrat z materjo), ki v spolni zlorabi ne sodeluje, a jo bolj ali manj nevede tolerira, avtorja pišeta v šestem poglavju. Poglavje nosi naslov »Tako blizu in tako daleč«. Tudi to poglavje razvijeta iz opažanj vsakdanjih vedenjskih načinov v komplementarnih odnosih tradicionalne družine. To poglavje je hkrati posrečen prehod k zadnjemu delu knjige, ki zelo konkretno, a ne preveč podrobno govori o možnostih in oblikah pomoči za žrtve, za družine in tudi za storilce.

Vse ideje za razumevanje medsebojnih odnosov in dejanj oseb, ki so vpletene v mrežo, kjer se dogaja spolna zloraba, so podane tako, da bralca usmerjajo v raziskovanje vsakdanje stvarnosti in k večji budnosti. Iz vseh poglavij knjige lahko bralec dobi pogum za soočanje s senčnimi, pogosto zastrtimi platmi življenja. V zadnjih poglavjih so ključne ideje tako povzete, da so dobro izhodišče razmišljanjem, kaj lahko naredimo, ko se srečamo s problemi spolnih zlorab. Navodila za praktično delo so podana jasno, da se zdijo kot markacije, ki nas v planinah vodijo mimo nevarnih prepadov. Glavna značilnost knjige je, da ob branju bralec dobi zaupanje v lastne zmožnosti razumevanja in aktivnega soočanja s številnimi problemi, ki tvorijo zapletene vzorce odnosov med žrtvami, storilci in tistimi, ki morda marsikaj vidijo, a si ne upajo priznati tega, kar vidijo.

Knjiga bo lahko koristila zelo različnim skupinam, ne le strokovnjakom, temveč tudi laikom. Zato menim, da bi bil prevod knjige »Čisto vsakdanja zloraba« za Slovenijo zelo koristen. Hkrati menim, da se bo knjiga tudi dobro prodajala, kar morda tudi ni tako nepomembno.

Bernard Stritih

PSIHOSOCIALNA POMOČ DRUŽINI
PREDSTAVITEV PROJEKTA IN REZULTATOV

Program Psihosocialne pomoči družinam, ki imajo veliko problemov in same nimajo moči in znanja za reševanje, izvajamo na Centru za socialno delo v Radovljici od marca 1994. Program izvajamo z 7 izvajalkami v okviru javnih del in ga na podlagi izkušenj in rezultatov več čas razvijamo in dograjemo.

NASTAJANJE PROGRAMA

Od leta 1978 delam na Centru za socialno delo v Radovljici na področju rejništva. Vsa leta sem se pri delu srečevala s problemi, kako delati z matično družino, jo motivirati za učenje in spreminjanje, potem ko smo otroka iz družine že izločili in ga namestili v rejništvo. Pogosto smo s tem pretrgali še tiste niti, ki so družino povezovale.

Na Centru sem se vrsto let srečevala z družinami, ki so bile v obravnavi pri vseh strokovnih delavcih in v katerih se kljub neštetim intervencijam ni nič spremenilo in otroci niso imeli pogojev za zdrav in normalen razvoj.

Leta 1993 sem se srečala z družino, v kateri so bili otroci telesno trpinčeni, tako da so potrebovali zdravstveno oskrbo. Zoper starša je bila podana kazenska ovadba zaradi grobega ravnanja in zanemarjanja otrok.

K obravnavi družine smo pristopili timsko, multiinstitucionalno. Dogovorili smo se, da družini ponudimo pomoč, da otroci ostanejo v družini. Kot nosilec primera sem prevzela družino in se po privoljenju članov vključila vanjo. Sprva sem prihajala tedensko po 2 uri, nato na 14 dni. Delala sem z družino kot celoto, ki je imela vrsto stisk in obremenitev in ni zmoгла sama probleme reševati na ustrezen način.

Družina je bila v okolju izolirana in ni imela socialne mreže.

V družino sem prihajala redno, po dogovoru, se z njimi pogovarjala, pogajala, jim svetovala in pri tem vnašala sebe na osebni način, konkretno tukaj in zdaj. Skoz igro z otroki sem motivirala starše za delo, za spreminjanje, ob iskanju ustrežnejših rešitev za probleme in ob mojem zgledu, sicer počasi in po majhnih korakih.

Ko je družina spoznala, da jih spoštujem, jemljem resno in upoštevam njihove navade, kulturo, znanja in prepričanja, se je premaknilo.

Spoznala sem, da so bila moja pričakovanja v začetku nerealna. Kako naj starša pestujeta otroke, jih ne tepeta, če sama nista bila pestovana in sta bila vzgojena le s tepežem.

Po letu dni sem lahko ugotovila, da se je družina spremenila, odprla in razširila svojo socialno mrežo. Otroci so dobili igrače, starša sta se z njimi igrala, jih učila, niso bili več tepeni in naučili so se pogovarjati. Postala sem član tega družinskega sistema in skoz delo in čas se je spreminjala moja vloga. Ugotovila sem, da je to pravo socialno delo z družino in obenem iskala nove poti, kako pomagati še drugim družinam ob taki sistematizaciji dela na Centru. Odločila sem se, da začnem izvajati program v okviru javnih del.

Idejna osnova za vpeljavo programa se je razvila iz teoretskih in mojih praktičnih znanj in spoznanj.

IZVAJALKE

V letu 1994 sem začela izvajati program z dvema izvajalkama. Zaradi potreb in prepričanja, da je to dobra in poceni oblika

pomoči, se je krog uporabnikov širil in širilo se je število izvajalk. Sedaj imamo v programu zaposlenih 7 izvajalk, ki imajo najmanj V. stopnjo izobrazbe (večina VI.), so poročene, imajo družino in veliko mero empatije, pripravljenosti za delo z družino.

Izvajalke programa so skoz izobraževanje, ki ga izvajamo pred pričetkom dela in ves čas zaposlitve, usmerjenim samoizobraževanjem, skupinskim delom, delom v družini in z redno tedensko supervizijo pridobile izkušnje in znanja, ki ga za delo z družino potrebujejo. Njihovo vodilo so znanje, odgovoren odnos, etičnost, odprtost, fleksibilnost in kooperativnost.

Uporabniki tega programa so družine:

- ki živijo na našem področju in so v globoki akutni ali kronični disfunkciji in imajo vrsto problemov na vseh življenjskih področjih in se težave že manifestirajo pri vseh družinskih članih, pri otrocih kot čustvene in vedenjske motnje;
- ki jih uvrščamo v nižji socialno ekonomski status.

KAKO POTEKA DELO Z DRUŽINO

Faze dogovarjanja:

1. Socialni delavec centra za socialno delo je seznanjen s problemi družine, seznanijo ga lahko šola, zdravstvo, sodelavci, okolica.

2. Timska obravnava družine – v multi-institucionalnem timu s ciljem:

- predstavitev družine,
- zbiranje podatkov,
- dogovor za obravnavo in timsko spremljanje,
- vključitev v program.

3. Seznanitev in ponudba družini za tako obliko pomoči. Pisno soglasje družine, da pomoč sprejme.

4. Seznanitev izvajalke Psihosocialne pomoči na domu z vsemi podatki o družini in našimi pričakovanji in cilji.

5. Vključitev izvajalke v družino.

IZVAJANJE PROGRAMA

Izvajalka se vključi v družino. Prihaja po dogovoru, ob dogovorjenem času, skladno z načrtom, ki ga predhodno orientacijsko izdelamo, in to večkrat tedensko za nekaj ur.

V začetnem obdobju se v družini orientira, poskuša razjasniti družinski kontekst, odnose in povezave z okoljem. Po malih korakih dela na spreminjanju, skupnem reševanju problemov, izboljšanju komunikacije, odnosov, širi socialno mrežo.

Naloge izvajalke so:

- osnovno in dodatno izobraževanje, samoizobraževanje,
- priprava za delo z družino,
- neposredno delo z družino v družini,
- pisanje delovnih poročil, opazanj,
- pisanje mesečnih poročil,
- sodelovanje na rednih tedenskih supervizijskih srečanjih na centru, kjer poroča o delu, razrešuje dileme, načrtuje delo in se dodatno izobražuje,
- poročanje o delu z družino na multi-institucionalnem timu,
- sodelovanje z drugimi institucijami, službami, okoljem, v katere je družina vpeta,
- vodenje kreativnih delavnic za otroke in starše,
- vodenje tečajev za starše (npr. kuharskih),
- vodenje in organiziranje aktivnosti za družine (pohodi, izleti, ogledi...).

REZULTATI

Učinkovitost programa smo preverili s pomočjo ankete, ki so jo izvajalke izpolnile ob pričetku dela z družino in po povprečno 15 mesecih vključitve v program.

Kvalitativno smo obdelali več sklopov podatkov:

- splošne podatke o družini, številu članov, sestavi družine in številu in starost otrok,
- čas obravnave družine v programu in drugih institucijah,
- izobrazba staršev in socialno-ekonomski status družine,

- odnosi v družini,
- komunikacija v družini,
- kakovost vzgoje in
- socialni stiki družine.

Če povzamemo rezultate ankete, ki so jo posnele izvajalke v 15 družinah po povprečnem obdobju obravnave posamezne družine, to je 15 mesecev, lahko rečemo, da so se odnosi v družinah bistveno izboljšali. Otroci so v družinah sprejeti, dobivajo pohvale in so deležni ljubezni, ki jo starši izkazujejo s telesnimi stiki. Odnosi med staršema so se izboljšali, pretepanja ni več, prepiri, kletvice in nerešeni spori izzvenevajo. Starši v otroku ne vidijo več grešnega kozla in mu ne pripisujejo le negativnih lastnosti.

Telesnega trpinčenja v družinah ni več in le pri eni od obravnavanih družin še nismo izključili možnosti odvzema otroka, v eni družini pa smo predlagali izločitev enega otroka in namestitve v vzgojni zavod zaradi prisotnosti mamil v družini. V začetku obravnave družin smo pri 5 družinah, to je 1/3, že zbirali podatke, da bi podkrepili odvzem otrok in nameščanje v rejništvo.

Kompleksnost problematike družin, ki zahteva poglobljene obravnave v drugih institucijah, kaže podatek, da 7 družin

potrebuje terapevtsko obravnavo, ki jo vodi pedopsihiater, 4 otroci pa še obravnavo logopeda.

Podatki o spolni zlorabi nam potrjujejo potrebnost take obravnave. Starši so lahko razkrili svojo zlorabljenost, vključeni so bili kot družina v družinsko terapijo. Pri dveh družinah je obstajal sum zlorabe, kar nekako potrjuje statistično dokazane podatke o spolnih zlorabah nasploh.

Komunikacija v družinah se je med obravnavo spremenila, je odprta, odkrita, otroci so slišani in imajo pravo vlogo v družini. Pri vzgoji otrok so starši prizadevnejši, aktivnejši in odgovornejši. Družine, ki so bile prej v okolju znane kot »drugačne« in so bile izolirane, so razširile svoje socialne mreže in so bolj sprejete. Ob koncu lahko sklenemo, da je tako delo z družinami, ki imajo veliko problemov in težav in sami ne zmorejo in ne znajo tega premagati, potrebno, in da je ta oblika dela uspešna in veliko cenejša kot izločitev otroka ali drug ukrep in poseg v družino.

Delo izvajalk ocenjujemo kot izjemno, polno entuziazma, prizadevnosti, strokovnosti in odgovornem odnosu do družine in do programa kot celote.

Metoda Bole

Lea Šugman Bohinc

EPISTEMOLOGIJA SOCIALNEGA DELA II

Mag. psihologije Lea Šugman Bohinc je mlada raziskovalka na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Prispevek smiselno nadaljuje vsebine, predstavljene v članku *Epistemologija socialnega dela* (Šugman Bohinc 1997: 289-308), in jim dodaja koncepte kot interpretativna aktivnost, kibernetika razgovora, notranji razgovor, lastno, značilno vedénje oziroma samoproizvajanje, netrivialnost in entropija, tako da riše možnosti njihove učinkovite uporabe v kontekstu interakcije psihosocialne pomoči. Članek med drugim predlaga nadomeščanje ustaljene polarnosti zavestno-nezavedno z drugimi metaforami, ki ustrezneje zaobjemajo rekurzivni razvoj človekove interpretativne (mentalne) aktivnosti. Opisuje metodo (svetovalnega, terapevtskega, učnega itn.) razgovora, ki učinkoviteje pelje k novim, zelenim interpretacijam udeležениh v razgovoru. Nakazuje možne strategije ravnanja z netrivialnimi sistemi (kot so klientski, profesionalni idr. živi sistemi) na način razvijanja hermenevtične epistemologije netrivialnosti.

Gregor Adlešič

RAWLSOVA TEORIJA PRAVIČNOSTI

Mag. Gregor Adlešič, filozof, je predaval filozofijo in etiko na Visoki šoli za socialno delo.

V članku avtor osvetli osnovna teoretska in metodološka izhodišča Rawlsove teorije pravičnosti. Gre za sistematičen poskus preseganja in nadgradnje očitnih pomankljivosti sodobnega utilitarizma in pozitivizma, v katerega je ujeta večina moralne filozofije poznega 20. stol. Rawls ga poskuša preseči z navezavo svoje misli na Kantovo moralno filozofijo, vendar v svoj sistem privzema zgolj osnovne moralne zahteve Kantovih kategoričnih imperativov, ne pa tudi njegove metodologije. Domneva sicer, da je sredična točka moralnih prepričanj v sodobnih demokratičnih družbah zahteva po svobodi in enakopravnosti, a tega nima za dolžnost tako kot Kant, temveč za pravico in temelj njihovega čuta za pravičnost. Rawls svojo izhodiščno hipotezo oziroma svoje pojmovanje pravičnosti utemeljuje s pomočjo metode reflektivnega ekvilibrija, ki izvira iz pragmatistične moralne filozofije. Moralna filozofija ima po Rawlsovem mnenju sokratsko naravo; šele ko s pomočjo reflektivnega ekvilibrija racionalno presodimo izbrane principe in jih spoznamo za primerne, v skladu s tem spremenimo tudi svoje intuicije. Tako se tisto, kar je na začetku izgledalo kot utemeljevanje naših političnih predsodkov, na koncu izkaže za metodo spreminjanja naših nazorov o pravičnosti. Avtor v članku podrobno predstavi radikalne sklepe, ki izhajajo iz logika metode reflektivnega ekvilibrija.

Ivan Janko Cafuta

NEKAJ BESED O DELU NA CENTRIH ZA SOCIALNO DELO

(NAJVEČ O DELU Z MLADOSTNIKI)

Ivan Janko Cafuta je dipl. sociolog in socialni delavec.

V članku je avtor opisal svoje delovno področje na centru za socialno delo. Želel je opozoriti na nekaj pomembnih težav in dilem, s katerimi se srečuje v poklicnem življenju. Na začetku članka je orisal zakonodajni okvir svojega poklicnega delovanja v vlogi strokovnega delavca centra za socialno delo, v nadaljevanju pa se je osredotočil na nekaj problemskih sklopov. Najprej na problem združevanja različnih, neredko izključujočih se vlog v eni osebi na CSD, naprej na vprašanje varovanja poklicne skrivnosti, strokovne profilacije kadrov in vprašanje strokovnih doktrin. Na več mestih je spregovoril tudi o vprašanju specializiranja dejavnosti ter o potrebi po boljšem razmejevanju

tako znotraj dejavnosti same kot navzven. Pri tem misli, da ni dovolj, če se dejavnost centra za socialno delo deli zgolj na različne delavce oz. delovna področja, pač pa, da bi morala tej delitvi v interesu izvajalcev slediti tudi večja diferenciranost na teoretski, doktrinarni in strukturni ravni.

Tanja Lamovec

SAMO ZADOVOLJNA MATI JE LAHKO DOVOLJ DOBRA MATI

Prof. dr. Tanja Lamovec je predavateljica na oddelku za psihologijo Filozofske fakultete v Ljubljani in predsednica društva Paradoks.

Avtorica prikaže hitro spreminjajoče se in včasih diametralno nasprotno navete ameriških »ekspertov« materam glede vzgoje otrok, ki so si sledili v kratkem sosledju v zadnjih 50 letih. Analizira posledice teh nasvetov za otroke in matere ter jih poveže s prevladujočo družbeno klimo in vrednotami. Ob tem se je spreminjalo tudi pojmovanje »ženskosti«, ki je v zadnjem času proizvedlo novo podobo »samskega dekleta« in jo danes uspešno eksploatira ekonomska propaganda. V okviru opisanih sprememb razlaga avtorica tudi pojav popularne psihološke literature za ženske, ki je že v veliki meri nadomestila tradicionalne ganljivke. Mediji omogočajo javno razkrivanje problemov, ki so do nedavnega sodili v privatno sfero. Njihova priljubljenost kaže, da zadovoljujejo pomembno potrebo žensk in tudi nekaterih moških, da o svojih problemih govorijo in naletijo na odziv. Nič ni narobe, da o pomembnih stvareh govorimo v javnosti, vprašamo pa se lahko, kako da to ni mogoče na ravni intimnih medosebnih odnosov.

Editor's Notes

The answers to epistemological questions (as well as the questions themselves) derive from all kinds of sources. One of them is the cybernetic-cognitive theoretical body born from natural sciences and presented here by Lea Šugman Bohinc. The next paper, written by Gregor Adlešič, cannot be immediately placed in the epistemological frame, yet in its critique of Rawls' moral philosophy it draws attention to another important source of epistemological reflections, human and social sciences. But besides different sources, epistemology has also different definitions: from those in which it overlaps to a great measure with gnoseology (epistemology as the theory of the conditions of cognition) to those in which it critically analyses science itself (epistemology as the theory of the conditions of scientific work and thought). They can be brought together if their common field is introduced, namely, knowledge, which was extensively and very critically studied by Foucault. But this, of course, tips the scales in favour of human and social sciences, or in more precise words, the differentiation of actions and capacities deriving from knowledge turns out to be far more related to social relations than to any (other) object of scientific research.

This is certainly not a place to solve key problems of science, yet they are not to be ignored, because they are closely related to the conditions of practice which are, as clearly presented by Ivan Janko Cafuta, hardly unproblematic or noncontradictory. That the themes are indeed parallel is indicated by the author's view that one of the main problems in practice is precisely weak differentiation of actions and capacities at social work centres.

What an uncertain thing the so-called "applied science" is, is shown in the contribution by Tanja Lamovec. She recalls different – often contradictory – prescriptions by a variety of American experts, designed for mothers raising their children, in the past 50 years. The most serious lesson from her analysis, however, is not merely that it is necessary to think hard before applying our findings as prescriptions for users, but the fact that every such prescription, at least at the time when it is valid, seems perfectly in place, the only right thing to do, as it were, if one is "up to date with scientific findings". Even if tomorrow it will be considered altogether wrong.

Lea Šugman Bohinc

EPISTEMOLOGY OF SOCIAL WORK II

Psychologist Lea Šugman Bohinc, M. A., is an assistant lecturer of psychology and cybernetics of psychosocial help at the University of Ljubljana School of Social Work.

The paper logically proceeds from the contents presented in the paper *Epistemology of Social Work* (Šugman Bohinc 1997: 289-308), adding concepts such as interpretative activity, cybernetics of conversation, inner conversation, eigen (self, characteristic) behaviour or self-production, nontriviality and entropy, all this by drawing possibilities of their efficient use in the context of interaction of psychosocial help. The paper proposes the substitution of the habitual polarity conscious-unconscious with other metaphors which more suitably express the recursive unfolding of man's interpretative (mental) activities. It describes a method of (counselling, therapeutic, learning etc.) conversation which can more efficiently bring forth new desired interpretations of participants in conversation. The paper shows possible strategies of dealing with nontrivial systems (such as client system, professional system and other living systems) by developing hermeneutic epistemology of nontriviality.

Gregor Adlešič

RAWLS' THEORY OF JUSTICE

Philosopher Gregor Adlešič, M. A., is a lecturer of philosophy and ethics at the University of Ljubljana School of Social Work.

The paper outlines the basic theoretical and methodological starting points of Rawls' theory of justice. The latter is a systematic attempt to overcome and surpass evident deficiencies in modern utilitarianism and positivism which mark the majority of moral philosophy of the late 20th century. Rawls tries to overcome them by relating his ideas to Kant's moral philosophy, but he only incorporates Kant's basic moral demands without his methodology. Rawls assumes the demand of freedom and equality to be the focal point of moral convictions in modern democratic societies, however, he does not take it as a duty like Kant but as a right and the basis of their sense of justice. Rawls founds his starting hypothesis or his conception of justice upon the method of reflexive equilibrium which derives from pragmatic moral philosophy. For Rawls, moral philosophy possesses Socratic nature; only when the chosen principles have rationally been judged by the method of reflexive equilibrium, intuitions are changed accordingly. Thus what initially seemed like grounding our political prejudices finally turns out to be a method of changing our views of justice. The author presents in detail the radical conclusions entailed by the logic of the method of reflexive equilibrium.

Ivan Janko Cafuta

A FEW WORDS ON WORKING AT SOCIAL WORK CENTRES

(MOSTLY ON THE WORK WITH ADOLESCENTS)

Ivan Janko Cafuta is a sociologist and a social worker.

The author describes his working field at a social work centre. He draws attention to several important problems and dilemmas he meets in his professional life. Initially, he outlines the legal framework of his professional activities, and proceeds to focus on several problem clusters. First, there is the problem of merging different, often mutually excluding roles in one person at a centre, and next, there are the questions of the protection of professional secrets, the professional profiling of workers, and the professional doctrines. Finally, he focuses on the problem of

ABSTRACTS

specialisation and on the need of sharper distinctions both within and outside the profession itself. He considers it insufficient that the actions of a social work centre are distinguished merely on the basis of different workers or working fields and argues that this distinction should be, in the interest of workers, followed by a sharper differentiation on the theoretical, doctrinal and structural levels.

Tanja Lamovec

ONLY A CONTENT MOTHER CAN BE A GOOD-ENOUGH MOTHER

Dr. Tanja Lamovec is a professor at the University of Ljubljana Faculty of Arts, department of psychology, and Chair of the psychiatric users' association Paradoks.

The author presents rapidly changing, and sometimes diametrically opposed, American "experts" advice to mothers with regard to raising their children, which have taken quick shifts in the last 50 years. She analyses the consequences of such advice for children and mothers and relates them to the dominant social climate and values. At the same time, the imagery of "femininity" has changed, producing lately the new image of a single girl that is successfully exploited in advertising. In terms of these changes, the author explains the phenomenon of popular psychological literature for women which has to a great extent replaced the traditional "soap opera". The media make possible public display of the problems that have until recently been reserved to the private sphere. Their popularity shows that they satisfy an important need of women and some men, namely, to talk about their problems and get some feedback. There is nothing wrong with public discussions on personal issues, but the question is: how come it cannot be done on the level of intimate personal relationships?

Na zalogi:

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly,
Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolno nasilje

Feministične raziskave za socialno delo

Predgovor Darja Završek

Zbirka Ženske in duševno zdravje

Cena 2500 SIT

Traudi Mihalič, Milan Ambrož

Samorazvoj za konkurenčnost organizacije

Zbirka Management v socialnem delu

Cena 2940 SIT

Knjigi lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Nove knjige!

Blaž Mesec

**UVOD V KVALITATIVNO RAZISKOVANJE
V SOCIALNEM DELU**

Cena 2100 SIT

Ellen Bass, Laura Davis

POGUM ZA OKREVANJE

Priročnik za ženske,
ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu

Cena 2900 SIT

Mojca Novak

RAZVOJ EVROPSKIH MODELOV DRŽAVE BLAGINJE

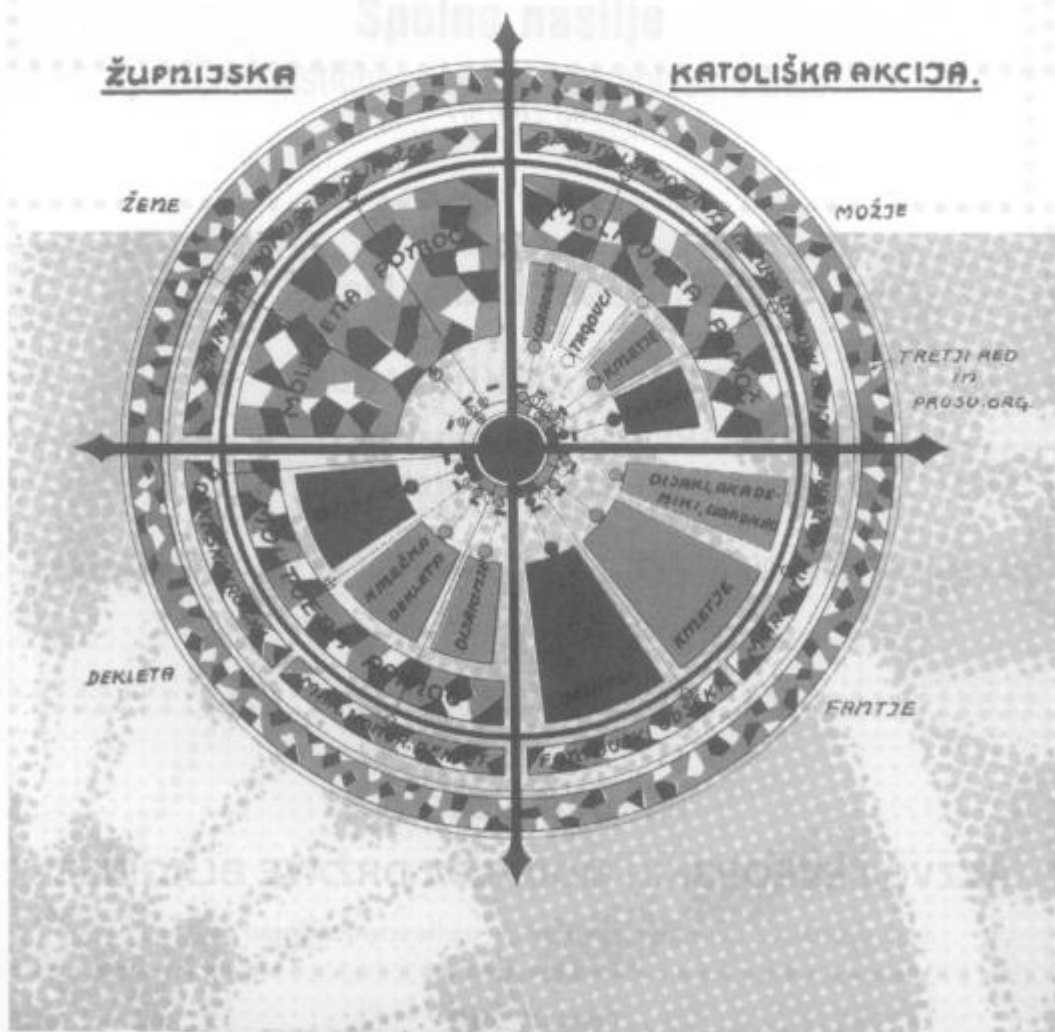
Cena 2100 SIT

Knjige lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Srečo Dragoš

Katolicizem na Slovenskem

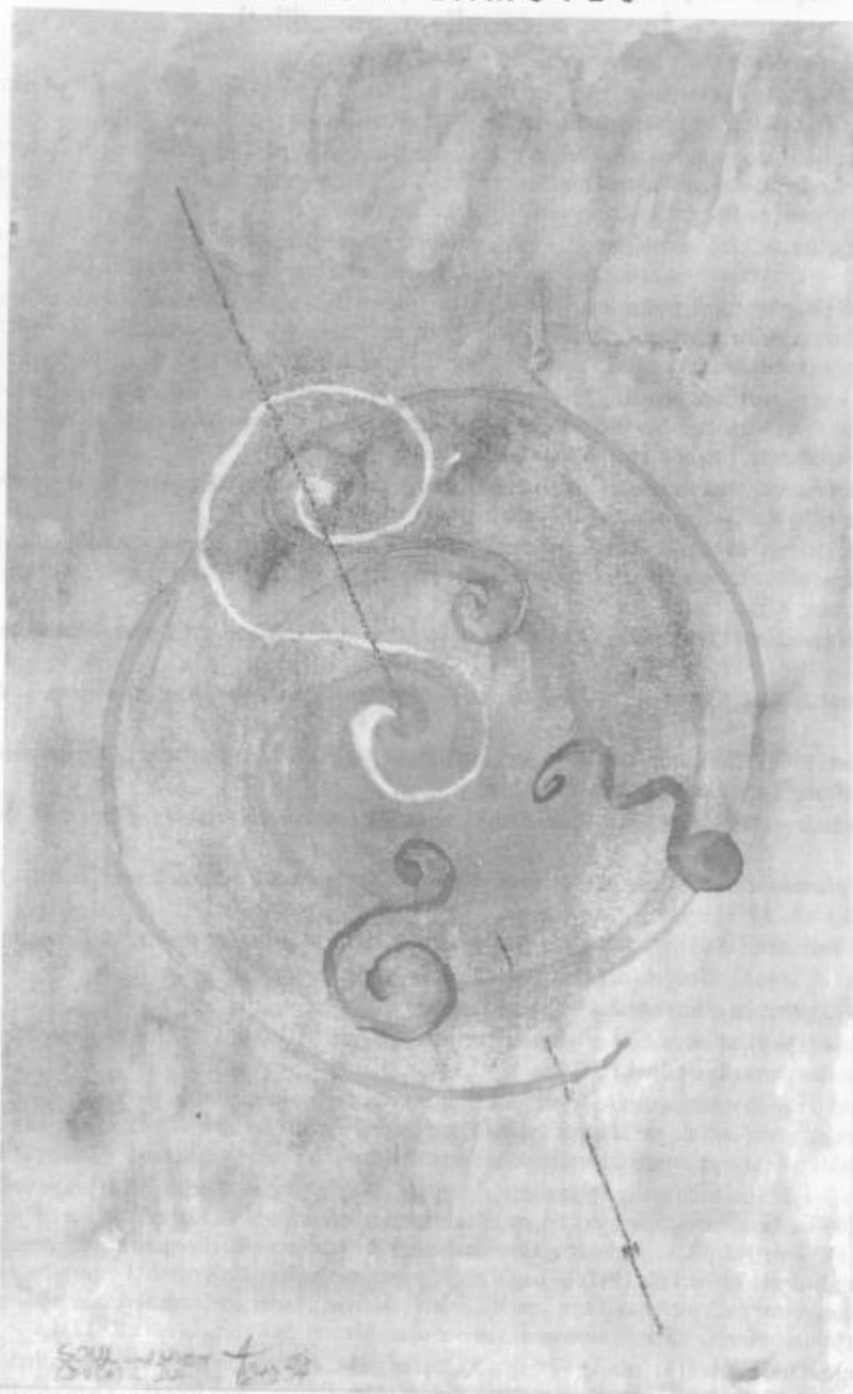
Socialni koncepti do druge svetovne vojne

PRAVKAR IZŠLO: Srečo DRAGOŠ (1998), *Katolicizem na Slovenskem: Socialni koncepti do druge svetovne vojne*. Ljubljana: KRT.

TANJA LAMOVEC

PSIHOSOCIALNA POMOČ V DUŠEVNI STISKI

PRED IZIDOM: Tanja LAMOVEC (1998), *Psihosocialna pomoč v duševni stiski*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo (nova, popravljena navodila)

- Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi. Izpis naj ima *dvojen razmak* med vrsticami.
- Disketa naj bo standardna »mala«, tj. 3,5 palčna disketa. Besedilo na njej naj bo zapisano v enem od standardnih programov za DOS ali Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt (vendar *brez preloma vrstic*).
- Besedilo na disketi naj bo *neformatirano*, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov! Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo pripisane med znamenjema <>. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte *samo* za poudarjeno besedilo, v referencah kakor pri zgledih spodaj (za naslove knjig in revij) in za tuje besede v besedilu, *ne* pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.
- Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z *malimi črkami*, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi iz kakšnega posebnega razloga želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, pripišete »*z velikimi črkami!*«. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki je že pisano tako.
- Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene *na konec besedila*. Ne uporabljajte računalniškega formata opomb (*ne* pod črto *ne* na koncu)! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript*. V tej pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe.
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom.
- Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako (pri *reviji* navedete strani, kjer se članek nahaja, za *dvopičjem*, pri *zborniku* pa v *oklepaju*):

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), *The innate and the experiential*. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

J. Chaseguet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A psychoanalytic essay on the malady of the ideal*. New York: Norton.

— (1991), *Sadomasochism in the perversions: Some thoughts on the destruction of reality*. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), *Družina: pravica do lastne stvarnosti*. *Socialno delo* 32, 1-2: 54-60.

Didier-Weil et al. (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicott (1949), *Mind and its relation to the psyche-soma*. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books (77-98).

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. Podnaslov se piše za *dvopičjem* po glavnem naslovu. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil et al. 1988)..., in sicer *enako*, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, *navedite tudi stran v viru*, npr. ... (Miller 1992: 121)... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. ... (Chaseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87)... Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ...po Millerjevi (*ibid.*) je... Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe, oklepaja ne pišite. Če navajate zaporedoma isti vir, uporabite »op. cit.«, npr.: ... (op. cit.: 121)...

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [*play*]...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo...«, »... [...]...«.

• Posebna datoteka naj vsebuje *porzetek* v 10-15 vrsticah in *ključne besede*. Omembe avtorja naj bodo v *tretji osebi*.

• Posebna datoteka naj vsebuje *kratko informacijo o avtorju* (v tretji osebi), npr.: **Dr. X Y je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce**. Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko!

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite med <>.

social work

Vol. 37, December 1998, Part 6

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Advisory Board

Vilka Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Editor

Bogdan Lešnik

Associate Editors

Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editors

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si
internet www.uni-lj.si/vssd/sd

Editorial Advisory Board (cont.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renar
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vorčina

selected contents

Lea Šugman Bohinc EPISTEMOLOGY OF SOCIAL WORK II	417
Gregor Adlešič RAWLS' THEORY OF JUSTICE	441
Ivan Janko Cafuta A FEW WORDS ON WORKING AT SOCIAL WORK CENTRES (MOSTLY ON THE WORK WITH ADOLESCENTS)	449
Tanja Lamovec ONLY A CONTENT MOTHER CAN BE A GOOD-ENOUGH MOTHER	459
EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS	401

članki

Lea Šugman Bohinc
EPISTEMOLOGIJA SOCIALNEGA DELA II 417

Gregor Adlešič
RAWLSOVA TEORIJA PRAVIČNOSTI 441

eseja

Ivan Janko Cafuta
NEKAJ BESED O DELU NA CENTRIH ZA SOCIALNO DELO
(NAJVEČ O DELU Z MLADOSTNIKI) 449

Tanja Lamovec
SAMO ZADOVOLJNA MATI JE LAHKO DOVOLJ DOBRA MATI 459

recenzija

M. WAIS, I. GALLE (1996), *Čisto vsakdanja zloraba: Iz dela z žrtvami, storilci in starši*
Bernard Stritih 469

poročilo

PSIHOSOCIALNA POMOČ DRUŽINI: PREDSTAVITEV PROJEKTA IN REZULTATOV
Metoda Bole 473

povzetki

SLOVENSKI 477
ANGLEŠKI 480